

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XXXIX. évfolyam, 2009. 1. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Fő- és felelős szerkesztő:

Bence Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Barótiné Gaál Márta (Szeged)

Juliane Brandt (München)

Dobrenov-Major Mária (Brisbane)

Kartag-Ódri Ágnes

Mészáros Széchényi Katalin

Németh Ferenc

Ózer Ágnes

Szilágyi Márton (Budapest)

Vincze István

Szerkesztőségi titkár:

Szántai Szerénke

Kéziratgondozó:

Takács Ilona

Kecskés Mária

Tördelőszerkesztő:

Csernik Előd

Angol tartalommutató és rezümék:

McConnell-Duff Márta

Szerb tartalommutató:

Andrić Edit

Német tartalommutató és fordítás:

Kocsis Lenke

ETO-besorolás:

Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

E számunk támogatói: a Tartományi Művelődési Titkárság,
a Nemzeti Kulturális Alap és a Szülőföld Alap

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
Juliane Brandt	Nyelvváltás és egy családi vállalkozás szelektív folytatása	7
	■ ■ <i>Emlékezet: 1849</i>	
Marczell Péter	Puky Miklós első két emigrációs levele Szalay Györgyhöz	22
	Jegyzet a szerzőről (Ilia Mihály).	44
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Hódi Sándor	A világhírnév árnyékában (Friedrich Weissensteiner: Zsenik gyermekei) . . .	45
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Szedmina Lívía	Az 1867-es kiegyezés, vagy ahogyan Írország is csinálhatta volna	64
László Zita	Aktuális szorongás a versenysportban	75
Györe Géza	A könyvtáros az információs társadalomban . . .	87
Mák Ferenc	Kalapis Zoltán és a szellemi honvédelem (VI.) . .	97
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Petrik Emese	Tudat – öntudat – nemzettudat (Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban)	115
Janovics Mária	Magyar világok a Vajdaságban (Hajnal Virág– Papp Richárd: Közelből is távol)	120
Gruber Enikő	„Kis világunkat hamar elviszi az ár, ha közösén nem építünk gátakat!” (Hódi Sándor: A déli végeken)	123
	*	
Szabó Mihály Gizella	Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák . . .	129
Czékus Géza	A tanítóképzés jövőképe	132
Csányi Erzsébet	Csáth-járó át-járó	142
Orcsik Roland	Csáth és Kosztolányi Palicson	148
F. Cirkli Zsuzsa	Ember- és nevelési eszmény a lovagkortól napjainkig	151
Boldizsár Anna	A nyelvi eszközök stílusértéke	158
Fébert Zsófia	Oktatás – kutatás – kultúra	163
Horváth Futó Hargita	Nyelv- és irodalomtanítás: válságok, váltások, távlatok	170
Drozdik-Popović Teodóra	Természetírás – természetolvasás	175

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Juliane Brandt	Zamena jezika i selektivna primena jednog porodičnog poduhvata	7
	■ ■ <i>Sećanje: 1849</i>	
Peter Marcel	Dva prva pisma Mikloša Pukija upućenih Đerđu Salaiju iz emigracije	22
	Beleška o autoru (Mihalj Ilia)	44
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Šandor Hodi	U senci svetske slave (Fridrih Vajsenštajner: Deca genija)	45
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Livija Sedmina	Nagodba iz 1867. godine ili kako je mogla postupiti i Irska	64
Zita Laslo	Aktuelna napetost u takmičarskim sportovima . .	75
Geza Đere	Bibliotekar u informatičkom društvu	87
Ferenc Mak	Zoltan Kalapis i duhovna narodna odbrana (VI) . . .	97
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Emeše Petrik	Svest – samosvest – nacionalna svest (Vrednosti, dimenzije u hungarološkim istraživanjima)	115
Marija Janović	Mađarski svetovi u Vojvodini (Virag Hajnal– Rihard Pap: Daleko čak i iz blizine)	120
Enike Gruber	„Naš mali svet će brzo odneti struja ukoliko zajedno ne podignemo brane!” (Šandor Hodi: Na južnim krajevima)	123
	*	
Gizela Sabomihalji	Jezičke ideologije, odnos prema jeziku i stereotipije	129
Geza Cekuš	Budućnost obrazovanja učitelja	132
Eržebet Čanji	Čat-put, Čat-rasput	142
Roland Orčik	Čat i Kostolanji na Paliću	148
Žuža F. Cirkl	Ljudski i vaspitni ideali od doba viteštva do danas	151
Ana Boldižar	Stilske vrednosti jezičkih sredstava	158
Žofija Febert	Obrazovanje – istraživanje – kultura	163
Hargita Horvat Futo	Nastava jezika i književnosti: krize, promene i perspektive	170
Teodora Drozdik-Popović	Pisanje i čitanje o prirodi	175

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
Juliane Brandt	Language Shift and a Selective Continuation of a Family Project	7
	■ ■ <i>Remembrance: 1849</i>	
Marcell, Péter	Miklós Puky's first two letters to György Szalay from emigration	22
	Notes on the author (Mihály Ilia)	44
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Hódi, Sándor	In the shadow of world fame (Friedrich Weissensteiner: Kinder der Genies)	45
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Szedmina, Livia	The Compromise of 1867, How Ireland Could Have Followed Suit	64
László, Zita	Actual anxiety in competitive sports	75
Györe, Géza	The librarian in the information society	87
Mák, Ferenc	Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (VI.) . .	97
	■ ■ <i>Review</i>	
Petrik, Emese	Awareness – Self-Awareness – National Awareness (Values and dimensions in Hungarian research) . .	115
Janovics, Mária	Hungarian worlds in Vojvodina (Virág Hajnal– Richárd Papp: Közelből is távol)	120
Gruber, Enikő	“Our small world will be soon swept away by the flood unless we join forces and start building dams!” (Sándor Hódi: A déli végeken)	123
	*	
Szabómihály, Gizella	Language ideologies, attitudes and stereotypes	129
Czékus, Géza	Primary school teacher training: a vision of the future	132
Csányi, Erzsébet	Csáth-way path-way	142
Orcsik, Roland	Csáth and Kosztolányi at Palics	148
F. Cirkli, Zsuzsa	Educational and human ideals from the age of chivalry up to the present time	151
Boldizsár, Anna	Stylistic values of linguistic means	158
Fébert, Zsófia	Education – Research – Culture	163
Horváth-Futó, Hargita	Literature and language teaching: crises, changes and prospects	170
Drozdik-Popović, Teodóra	Reading Nature – Writing Nature	175

INHALT

	■ ■ <i>Theorie – Geschichte – Experiment</i>	
Juliane Brandt	Sprachwechsel und die selektive Fortsetzung eines Familienprojekts	7
	■ ■ <i>Erinnerung: 1849</i>	
Marczell, Péter	Die ersten zwei Exil- Briefe Miklós Pukys zum György Szalay	22
	Notiz von der Autor (Ilia, Mihály)	44
	■ ■ <i>Perspektive</i>	
Hódi, Sándor	Im Schatten des Weltruhms (Friedrich Weissensteiner: Kinder des Genies)	45
	■ ■ <i>Werkstatt</i>	
Szedmina, Lívía	Der Ausgleich von 1867, oder wie es auch Irland gemacht hätte	64
László, Zita	Aktueller Druck im Leistungssport	75
Györe, Géza	Der Bibliothekar in der informations Gesellschaft . .	87
Mák Ferenc	Kalapis Zoltán und das geistige Landwehr (VI.) . .	97
	■ ■ <i>Rundschau</i>	
Petrik, Emese	Bewusstsein – Selbstbewusstsein – Volksbewusstsein (Werte, Dimensionen in der Ungarnforschung)	115
Janovics, Mária	Ungarische Welten in der “Wojwodina” (Hajnal, Virág–Papp, Richárd: Aus der Nähe ist es auch Weit)	120
Gruber, Enikő	„Der Strom wird unsere kleine Welt geschwind mitnehmen, wenn wir nicht gemeinsam Dämme bauen!” (Hódi, Sándor: An die südlichen Enden) . .	123
	*	
Szabó Mihály, Gizella	Sprachideologien, Attitüden und Stereotypen . .	129
Czékus, Géza	Der Zukunftsbild des Lehrerbildungs	132
Csányi, Erzsébet	Csath Studien	142
Orcsik, Roland	Csáth und Kosztolányi in “Palics”	148
F. Cirkel, Zsuzsa	Mensch- und Erziehungsideal von der Ritterzeit bis Heutzutage	151
Boldizsár, Anna	Das stilistische Wert der sprachlichen Werkzeuge	158
Fébert, Zsófia	Eduktion – Forschung – Kultur	163
Horváth Futó, Hargita	Sprache- und Literaturunterricht: Krisen, Umschichten, Perspektiven	170
Drozdik-Popović, Teodóra	Naturschreibung – Naturlesung	175

NYELVVÁLTÁS ÉS EGY CSALÁDI VÁLLALKOZÁS SZELEKTÍV FOLYTATÁSA¹

Sprachwechsel und die selektive Fortsetzung eines Familienprojekts

Theodor és Richárd Biberauer több szempontból is érdekes esetet képviselnek a generációváltás kérdéseinek vizsgálatában. Egy családi vállalkozáson belül lezajlott nyelvcseréről van szó, egy olyan intézmény keretein belül, melynek létrejöttében a nyelviség nagy szerepet játszott. Felvetődik a kérdés, hogy ez a váltás mennyiben jelentett törést. Miért következett be egy olyan családban, amely a század közepén, éppen nyelvbeli különbségek által motiválva, több német nyelvű intézmény megalapításában is közreműködött? Milyen jelentőséggel bírt ez az érintettek életében? Mivel ez a „családi vállalkozás” vallásos jellegű volt, és egy különleges közösséggel állt kapcsolatban, amely áhítatosságával még a korabeli református magyarságon belül is szokatlan csoportosulásnak számított, ez az eset egyszerre ad betekintést egy miliő történetébe és lényegi attitűdjébe. Végeredményben sem az apa, sem pedig a fiú személyes kapcsolatában, sem pedig a két generáció gondolkodásmódjában nem figyelhető meg változás – a szemlélet megmaradt, a nyelv változott. A fiú vitte tovább az apa egyik vállalkozását, természetesen már nagyobb hozzáértéssel. Az alapításkori szellemiség tovább élt a későbbi körviszonyoknak megfelelő formában. A nyelvcsera valójában a város átalakult nyelvi közegére adott reakció volt, ugyanakkor a közvélemény és a politika hatásának következtében ez jelentette az egyetlen formális megoldást. E megoldás fejlődésének menetével kapcsolatban apa és fiú egy véleményen voltak. A kiindulópontot mindkettőjüknél a személyes – illetve mindkettőjük nézeteiben fellelhető – vallási élet képezte. Ez esetben tehát a „közös ügy” és az igyekezet egy olyan magatartást eredményezett, mely a cél érdekében lehetővé tette egy másik nyelv használatának elfogadását, illetve a kérdés másodlagosként való kezelését. A generációváltás során eltűnt a polgári foglalkozás és a vallásgyakorlás által nyújtott beilleszkedési lehetőség. Ezek helyébe a vallással való hivatásos foglalkozás lépett a lelkeszség keretein belül.

Kulcsszavak: nyelvváltás, családi vállalkozás, Biberauer Theodor és Richárd, diakonizsza-ügy

Biberauer Theodor és Richárd esete több szempontból is alkalmas példát jelent ún. generációs problematikák vizsgálatához, noha az egyes nemzedékek belső egységének, tapasztalatának és jellemző gondolkodásmódjának megisme-

¹ A Hajnal István Kör 2007-es nyíregyházi konferenciáján tartott előadás bővített változata. Megjelenik a készülő konferenciakötetben: *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör nyíregyházi konferenciája 2007.* Szerk. Láczy Magdolna. 345–356.

réséhez az egyéni eset nyilvánvalóan nem nyújt elegendő alapot. Megfigyelhetők azonban egy sajátos 19. század végi generációváltás folyamatai: hatóerőinek társadalom- és művelődéstörténeti aspektusai. Ez utóbbi annál inkább, mivel a generációváltás egy családi vállalkozáson belül egyúttal nyelvváltást is jelentett. Nemcsak a magyarországi német családon belül történt nyelvcseré, de egy olyan vállalkozás területén is, amelynek a létrejöttében és korábbi működésében fontos szerepe volt a nyelviségnek. Mennyire volt tehát szakadás ez a nyelvváltás? Miért került rá sor egy olyan családban, amely még a század második felében is, épp a nyelvi különbség által motiválva, több német nyelvű intézmény létrejöttében működött közre? Vajon volt-e benne nemzedéki konfliktus, felszabadulási kísérlet a tekintélyes apa hatalma alól? Vajon a nyelvváltás szükséges-e a kisebbségi léthelyzetből való kilépéshez? Egy olyanból, ami egyébként választott feladataik teljesítését megakadályozta volna? Vagy még a fiú foglalkozásválasztása is a nyelvi és társadalmi beilleszkedés egyik módja volt?

Esetünkben a viszonylag gazdag forrásanyag lehetőséget ad egy ilyen, polgári-alkalmazotti, ugyanakkor asszimilálódó magyarországi német miliőben zajló, az apa és fia viszonyában nemzedékváltással párosuló nyelvváltást nyomon követni. A családi „vállalkozás” vallásos jellegű és egy sajátos, a maga vallásfelfogásával és szigorú kegyességével a korabeli magyar protestáns többségtől különböző református közösséghez kapcsolódik, ugyanakkor e miliő történetéről és alapvető beállítottságáról is adatot szolgáltat.²

² A forrásokról és feldolgozásuk állásáról: Az egyes intézményekről a korabeli hivatalos publikációik – évkönyvek, korabeli évfordulókra írt történeteik – nyújtanak alapinformációt. A német ref. filiáról: Erster Jahresbericht des provisorischen Vorstandes der sich bildenden deutsch-reformirten [sic] Gemeinde in Pest-Ofen [...]. Pest (Wodianer) 1861; Zweiter Jahresbericht der sich bildenden deutsch-reformirten [sic] Gemeinde in Pest-Ofen. Pest (Wodianer) 1862, stb.; Feier der Grundsteinlegung der Kirche der deutschen reformirten Filialgemeinde in Pest... Pest (Hornyánszky) 1870 stb. A Bethesda-kórházról: Erster Jahresbericht des Krankenhauses „Bethesda“ der deutsch-reformirten Filialgemeinde in Pest. Pest (Hornyánszky und Träger) 1867; Zweiter Jahresbericht des Krankenhauses Bethesda der deutschen reformirten Filialgemeinde in Pest. Pest (Hornyánszky und Träger) 1868 stb.; utolsó: 39ster Jahresbericht des Diakonissen-Krankenhauses Bethesda in Budapest. 1904. Budapest (Hornyánszky) 1905. Sem a filiáról, sem a Bethesdáról nem maradtak fel korabeli kéziratos anyagok, pl. presbitériumi, ill. vezetőségi jegyzőkönyvek. – A legényegylet csak töredékesen megmaradt anyagából: A budapesti iparosképző egyesület alapszabályai. Statuten des protestantischen Handwerker-Bildungs-Vereins in Pest-Ofen. Pest (Hornyánszky és Träger) 1868 [magyarul és németül]; A budapesti Iparosképző Protestáns Egylet módosított alapszabályai. Budapest (Spatz) 1907; Jahresbericht des Buapester Protestant. Handwerker-Bildungs-Vereins, der 19. Generalversammlung erstattet durch den Ausschuss am 11. Juni 1878./ A Budapesti Iparosképző Protestáns Egylet választmányának évi tudósítványa. Budapest (Hornyánszky) 1878 stb. Az árvaegyletről: Verein zur Versorgung evangelischer Waisen in Pest. Bericht des Comité's, vorgelegt in der Generalversammlung vom 29. März 1859. Pest (Druck von Johann Herz) 1860; illetve: Evangéliumi árvákat ápoló egyesület. Évi tu-

Az első vizsgálati pontot a Biberauer család története és nyelvi helyzete, valamint Biberauer Theodor vallásos és civil társadalmi vállalkozásai képezik. A második pont fia, Richárd hivatalba lépése és a vele járó nyelvváltás konkrét

dósítása a bizottmányoknak, előadva a folyó évi mártius 29-én tartott közgyűlésen. Pest (Wodianer F.) 1860; stb.; majd: Az ágostai és helvét hitvallású ev. országos árvaegylet választmányának 1866. évi tudósítványa. Előadva az 1867-ik évi márcz. 27-én tartott közgyűlésen. Pest (Hornyánszky és Träger) 1867 stb., majd: A budapesti Prot. Orsz. Árva-Egylet választmányának 1874. évi tudósítványa. Előadva az 1875-ik évi márczius hó 24-én tartott közgyűlésen. Pest (Hornyánszky) 1875 stb.; majd: A Protestáns Országos Árvaegylet választmányának ötvenhatodik [56.] évi jelentése az 1914. évi működéséről. Budapest (Hornyánszky) 1915. Régebbi feldolgozások: Bucsay Mihály: Seit 120 Jahren: Deutschsprachige Reformierte Gemeinde in Budapest. Ein Blick in ihre Geschichte. 1979; Falvai Antal: A Budapesti Iparosképző Protestáns Egylet félszázados történetének vázlat. 1859–1909. Budapest (Hornyánszky) é. n. (1909); Brocskó Lajos: A budapesti Protestáns Országos Árvaegylet és árvaházának története. 1859–1895. Hazánk ezeréves fennállásának emlékére az egyesület igazgató választmányának megbízásából írta – a Protestáns Országos Árvaház igazgatója. Budapest (Hornyánszky) 1896; uő: A Protestáns Országos Árvaház félszázados munkája és jubileuma 1859–1909. A Protestáns Országos Árvaház ötvenéves fennállásának emlékére. Budapest (Hornyánszky) 1909. Újabban egyes intézmények történeti feldolgozására is sor került. A főváros református intézményeiről a Kósa László kiadta tanulmánykötet nyújt áttekintést. (Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II., Budapest (Argumentum) 2006). Egyes, itt érdeklő intézményekről: Géra Eleonóra Erzsébet: Az Országos Protestáns Árvaegylet és árvaháza. Uo., II., 917–942; uő.: A Bethesda kórház és a Filadelfia-diakonisszák. Uo., II., 943–998; valamint uő.: Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952. Diss., ELTE (Budapest), Művelődéstörténeti Program, 2006. A Biberauer-családról: Kovács Abrahám: A Biberauer (Bodoky) család története. In: Reformátusok Budapesten... 2006, I, 687–709; Csanády Andrásné Bodoky Ágnes: Bodoky Richárd (1908–1996) élete és munkássága. Uo., I, 637–649. Továbbá a családi események néha elég regényes menetét egy későbbi családtag, Theodor egyik dédunokája is feldolgozta. Bodoky Richárd „családtörténet”-nek nevezte művét, ami dokumentációs regénynek tekinthető. (Bodoky Richárd: Jövevények és vándorok. Családtörténeti töredékek. I. Budapest 1996; II. (1860–1870). Budapest 1997.) A „Reformátusok Budapesten” c. kötet szerzői is gyakran az ott közölt információkból indultak ki. Bodoky forrásanyaga, egy élő hagyomány mellett, amibe belenőtt, egy családi magángyűjtemény volt, amely korabeli dokumentumokból, elsősorban levelekből áll. Ez a hagyaték ma is a család birtokában van. Köszönöm Csanády Andrásné Bodoky Ágnesnek engedélyt a Biberauer–Bodoky-hagyaték átnézésére, egyes dokumentumok kutatási célokra való felhasználására. Az ott lévő gazdag anyagból eddig csak Theodor és Richárd levelezésének egy részét állt módomban érdemben áttekinteni. Az itt bemutatott eredmények elsősorban az apa–fiú levelezésére épülnek, gyakorlatilag a meglévő, Richardtól származó levelekre, azoknak a nyolcvanas és kilencvenes években keletkezett részére. Emellett a Theodor és húga, Hermine közti levelezés került elemzésre. Más dokumentumok a budapesti zsinati levéltárból és Kaiserswerthben (Flieger-Kulturstiftung Kaiserswerth, a következőkben: FKK) kerültek elő. Ott is az elemzés egyelőre a válságos 1903–1904-es évekre vonatkozó anyagokra koncentrálódott. Ezek a levelek és dokumentumok részben a Bodoky-féle dokumentációs regényt is kiegészítik; egyes fejleményeket, motivációkat más megvilágításba is helyeznek.

lezajlása. Végül pedig a nyelvváltás szubjektív értelmezésének elemzésére kerül sor apa és fia viszonyában.

Theodor Biberauer Grazban született, s ott nőtt fel több testvérével együtt, mivel Kőszegről származó apjuk, Michael Biberauer, mint fiatal lutheránus lelkész – a türelmi patens után az osztrák evangélikusok közt fellépett lelkészhiány enyhítésére, egyfajta „Entwicklungshelfer”-ként – ott vállalt állást.³ Családja nyelve a német volt, így ez lett fiának, az 1829-ben született Theodornak is az anyanyelve. Theodor a grazi Johanneumban tanult, vasúti mérnök lett, és viszonylag korán, 1853-ban, az épülő indóházban, a későbbi Nyugati pályaudvaron kapott vezető beosztást. Ott dolgozott nyugdíjaztatásáig, egyre magasabbra emelkedve a ranglétrán. Budapesten halt meg 1913-ban.⁴

Az ötvenes évek elején Pesten a német református filia alapításában működött közre, amely hivatalosan 1863-ban jött létre, valamint egyezményt kötött a Széna téri (ma Kálvin téri) református egyházzal.⁵ Amíg a külföldi lutheránusok igényelhették a német evangélikus gyülekezet szolgálatait, addig ez a bevándorló reformátusok számára – a magyarországi református egyház magyar nyelvű lévén – nem volt lehetséges. A filia azonban, ahogyan egy korai konfliktus mutatja, szigorúbb, neopietista magatartást is képviselt.⁶ Ezzel különbözött a két többségi protestáns gyülekezettől. A gyülekezetalapítással párhuzamosan Theodor – más pesti németekkel, illetve bevándorolt külföldi szakemberekkel együtt – legényegyletet is alapított, az elsőt a Monarchiában.⁷ A protestáns árvaegylet alapítását is ő indította el. A legényegylet – viszonylag korán – vallásos

³ Michael Biberauer, Kőszeg 1791–Kőszeg 1859, felesége Maria Wilhemina Wels, Pápa 1804–Kőszeg 1886. Gyermekük: Wilhem Theodor, Graz 1829–Budapest 1913, Sophie (1831–1895), Auguste (1833–1895), Hermine (1844–1868). L.: Bodoky 1996, Kovács 2006, Csanády Andrásné Bodoky Ágnes 2006 (mint az 1. lábjegyzetben).

⁴ Pályájáról a hatvanas évekig: Bodoky 1997. További források a Biberauer–Bodoky-hagyatékban.

⁵ Erster Jahresbericht ... 1861; Zweiter Jahresbericht ... 1862; Bucsay 1979, 6–10 (mint az 1. lábjegyzetben); Statut zur Regelung der inneren Angelegenheiten der deutschen ev. ref. Filialgemeinde in Budapest. Budapest (Hornyánszky) 1904; újabban: Géra: Református karitatív intézmények... 206 (mint az 1. lábjegyzetben).

⁶ Van Andel: Predigt. In: Erster Jahresbericht ... 1861, 3–19; Adr. van Andel, Dr. E. de Lambert, A. Meyer, Th. Biberauer, Wilh. Jurany: Denkschrift an unsere evangelischen Glaubensgenossen in Deutschland und der Schweiz. Pest 1860. (3 számozatlan oldal, található pl.: Ráday Levéltár D/7), 3., 1.; Géra: Az Országos... 2006, 918 (l. 1. lábj.); e szellemről és hátteréről, a két nagy városi protestáns egyházzal összehasonlítva: Juliane Brandt: Soziale Erfahrung, Gemeinschaftsbildung und Frömmigkeitsstile: Die deutschen und die ungarischen Reformierten in Pest und Buda im 19. Jahrhundert. *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde* 47(2005), 123–156.

⁷ (Szerző nélkül): Der evangelische Gesellenverein in Pest I–IV, I. Evangelisches Wochenblatt [EvWBl]. 3. évf., 12. sz., 24. März 1859, 180–184; II. 13. sz., 31. März 1859, 200–202; III. 14. sz., 7. Apr. 1859, 225–227; IV. 15. sz., 14. Apr. 1859, 233–237, 180; Falvay 1909 (mint 1. lábjegyzet).

egyletből társasággá és szakmai továbbképzést nyújtó szakegyesületté vált, sőt, kimondottan felekezet feletti módon működött.⁸ Az árvaegylet és az általa alapított, illetve működtetett árvaház sikersztori lett – bár már a kezdet kezdetén a két többségi gyülekezet vette át az irányítást.⁹ Theodorék elítélték ezeknek „felületes szellemét” (oberflächlichen Geist).¹⁰ A harmadik, Theodorék kezében maradt alapítvány a Bethesda-kórház volt, ahol – mint szakszemélyzet és mint az alapítók szellemiségének garanciája – diakonisszák dolgoztak.¹¹ Őket Kaiserswerthből, a Theodor Fliedner vezette híres rajna-vidéki német anyaházból hívták Magyarországra.¹² A kórház sokáig orvosi szempontból és műszakilag is nagyon korszerű volt. A kilencvenes évek felé azonban hanyatlani kezdett, s a századfordulón már a válság egyértelmű jelei léptek fel. Ezután került sor a kórház átvételére két lépésben egy magyarországi és magyar nyelvű – időközben Theodor fia által életre hívott – diakonisszaegylet révén.¹³ Ez megint új lökést adott az intézmény fejlődésének. Ekkor került tehát sor az említett nyelváltásra, amely külső formájában is egyfajta átvételre hasonlított.

Theodor Biberauer 1872-ben született fia, Richárd, éppúgy, mint egyetlen öccse, Tivadar, hitét hivatássá fejlesztette: református lelkész lett.¹⁴ Nénje, Irma

⁸ A gyorsan az eredeti szűk programtól eltávolodó időtöltésről l. az évi beszámolókat, pl. A Budapesti Iparosképző Protestáns Egylet választmányának évi tudósítványa előterjesztve a 24-ik évi közgyűlésének, 1884-ik April hó 30-án. Budapest (Carl Müller) 1884, 4; 1910, 4, 2; erről kritikusan: Forgács Gyula: Belmisszió és cura pasztorális. Pápa 1925, 208. A tagok felekezetiileg nagyon vegyes összetételéről: A Budapesti Iparosképző 1878, 13; illetve 1884, 3.

⁹ L. az Árvaegylet alapításakor zajló vitákat: (Szerző nélkül): Verein zur Versorgung evangelischer Waisen in Pest. EvWBl 1860 10. sz., 8. März, 170–178, kül. 171; (Szerző nélkül): Der Verein zur Versorgung evang. Waisen. In: EvWBl 1860 14. sz., 5. April 1860, 227–230, kül. 228, továbbá: 229. Visszatekintésben: Brocskó: A budapesti protestáns... 1896, 5, 6–9. Továbbá: Géra: Az Országos... 2006, 918.

¹⁰ L. az Árvaegylet alapításakor zajló vitákat (előző lábjegyzet), valamint Brandt: Soziale Erfahrung... 2005 (mint az 1. lábjegyzetben).

¹¹ L. az évi beszámolókat (1. lábjegyzet), Forgács 1925, 204–205, Bodoky II. 1997, újabban Géra: A Bethesda...2006.

¹² Fliedner életművéről mindmáig alapvető mű: Martin Gerhard: Theodor Fliedner. Ein Lebensbild. I.–II. Düsseldorf-Kaiserswerth (Diakonissen-Anst.) 1933, 1937. A Fliedner és más, szintén a női diakónia területén dolgozó kortársak felfogásában fennálló különbségekről, különösen az eltérő hivatás- és közösség-koncepcióikról Jutta Schmidt: Beruf: Schwester. Mutterhausdiakonie im 19. Jahrhundert. Frankfurt – New York (Campus) 1998.

¹³ 39ster Jahresbericht des Diakonissen-Krankenhauses Bethesda in Budapest. 1904. Budapest (Hornyánszky) 1905, Bodoky Richárd – Csanády Andrásné Dr. Bodoky Ágnes: A Bethesda. Az első magyar diakonissza kórház története. 1866–1951. Budapest (Filadelfia Diakonissza Egyesület) é. n.; Géra: A Bethesda ... 2006, 952–955.

¹⁴ Biberauer Richárd: 1872–1939; Biberauer Theodor: 1865–1876, Tivadar: 1879–1933. Egyéb testvérek: Irma (1867–1945), Hermine (1871), Margit (1873–1967), Olga (1875–1952).

viszont Szabó Aladárhoz, a magyar belmisszió egyik fontos személyiségéhez, míg másik néje, Margit, Kováts Lajos lelkészhez ment feleségül.¹⁵

Biberauer Theodor egyik fontos tulajdonsága és különállásának alapja – a német anyanyelv mellett – a nagyon szigorú, felvilágosult szellemiségű vallásossága volt. Ez a vallásosság pl. az árvaegylet alapítása körüli vitákban, erre vonatkozó nyílt leveleiben is megmutatkozott. Ez nem jelentett feltétlenül kontinuitást apja, Michael Biberauer nézeteivel, aki szintén lelkész volt. Sem húgai, sem pedig anyja nem képviselte ezt a szellemiséget.¹⁶ Apja, aki Jénában tanult, és a híres Wimmerrel is váltott néhány levelet, inkább a magyarországi pietizmus praktikus szellemét képviselte, még a maga osztrák vállalkozásában is – vagy talán épp abban.¹⁷ Theodor életében nem fogható meg az a pont, amikor egyedi magatartása kialakult. Esetleg 1848-as élményeihez, a forradalom leveréséhez és az azutáni korszakhoz kapcsolódhatott. Húga, Hermine, aki segítő családtagként egy háztartásban élt vele – befolyása alatt, főleg apjuk halála után – hasonló irányban fejlődött. 1863-ban Kaiserswerthbe ment, ahol diakonissza lett; 1868-ban Bejrútban halt meg egy korábban szerzett tüdőbaj következményeként.¹⁸ Felesége esetében viszont felismerhető a vallásos fordulat, az öntudatra ébredés, a személyes megtérés pillanata. Marie Pospesch katolikusként nőtt fel s egy, a filiában hallgatott prédikáció befolyása alatt vallási fordulatot tett („megtért”), és a filiához csatlakozott.¹⁹ Theodor, akinek első felesége szülésben halt meg, e halálesetet követően viszonylag hamar feleségül vette Marie-t.²⁰

¹⁵ Szabó Aladár (1862–1844), művei egyebek mellett: Új óramutató. Budapest 1894. Kovács Lajos: 1876–1921.

¹⁶ Ezt különösen a Theodor és Hermine közötti 1863–1868-i levelezés, annak gyakori kritikai megjegyzései mutatják.

¹⁷ Előbb Arriachban volt lelkész, onnan hívták Grazba. Grazban a gyülekezet alapítása, majd templomának építése – 1824 még a türelmi pátens előírásai szerint, 1853-ban majd látványosan hagyományos templommá átalakítva – az ő műve (Bodoky I. 1996, 56–63., a gyülekezet honlapján: <http://www.evangel-graz-heilandskirche.at/geschichte.html>). Bodoky Johann Jakob Stolz és Johann Jakob Hesse befolyását látja benne (u. o., 64–65).

¹⁸ Hermine Biberauer: Mein Lebenslauf. 28. März 1863. [A kéziratok leírása, dátumozása itt és a következőkben a megfelelő anyag nyelvén történik meg.] Kaiserswerth, Flinedner-Archiv. Bestand Schwesternakten, 1271. Magyarul: Bodoky II. 1997, 22. Magatartásáról, életútjáról a bátyjával folytatott levelezése is ad felvilágosítást. Az egyháztörténetileg is érdekes levelezés kiadása előkészítésben van (szerk.: Juliane Brandt, terv: München 2008).

¹⁹ Theodor Biberauer in Pest an Hermine Biberauer in Kaiserswerth, 09. April 1864, 2–3. (Magyarul: Bodoky II. 1997, 44.)

²⁰ 1864. szept. 29. Az ismerkedésről és az esküvőre készüléssel: Theodor Biberauer in Pest an Hermine Biberauer in Kaiserswerth, 25. Juli 1864, 1–3.; az esküvőről: Theodor Biberauer in Pest an Hermine Biberauer in Kaiserswerth, 23. September 1864, 1–2. (Bodoky II. 1997, 60–61.).

Richárd 1872-ben Theodor és Marie negyedik gyermekeként látta meg a napvilágot, a második volt, aki megérte a felnőttkort. A másik felcseperedett fiú is ebben a nagyon szigorú, néha kemény, mindenesetre nagyon komoly szellemen nőtt fel. Már a Felsőlövön töltött 1887/88-as iskolaév alatt hazaküldött levelei is erről tanúskodnak.²¹ Bennük az események elmondása gyakran vallásos eszmefuttatást is jelentett.

E téren alkotott elvei azonosak voltak apjáéival. A német nyelv továbbadása ezzel szemben nehézségekbe ütközött. Mind az idősebb, még gyermekkorában elhunyt bátyja, Theodor, mind Richárd gyorsabban és könnyebben tanult meg magyarul beszélni.²² A levelekből közvetve kiderül, hogy a magyarul is tudó környezet és a magyar személyzet is hozzájárult ehhez. Richárd Felsőlövőről inkább magyarul írt haza, e nyelven könnyebb volt kifejeznie magát.

A vallást viszont hivatásául is választotta. A magyar nyelvű református egyházban magyar nyelvű képzést is kapott²³; amennyiben az országban akart maradni, mert – miképp levelei tanúskodnak róla, szeretett itt lenni –, ez szükséges volt. Ebben a többségi (magyar) egyházban szigorú vallásfelfogásával is kisebbségben volt, szemben az uralkodó liberalizmussal akkor is, ha Budapesten a késő

²¹ Felsőlövőről 14 német (összesen 52 oldal) és 23 magyar (89 oldal) datálható levelet küld haza, ezek mellett még két másik levelet és egy üdvözlőlapot, szintén magyarul. A német levelek majdnem kivétel nélkül a karácsony előtti időből származnak, ahol német nyelvűekkel váltakoznak. 1888. feb. 10–én pl. azt írja: „Én még nem tudom biztosan, hogy mikor írhatok Prediger úrnak, és milyen nyelven? Valószínűleg magyarul írok, mert az én német nyelvi ismereteimmel előállani egy kis merészség volna.” (Biberauer Richárd szüleinek, 1888. feb. 10., 3–4). Vagy: „König úrnak ép úgy Gladischefs[k]y úrnak még mindig nem írhattam, mert nem tudom hogy szólítsam meg, se az egyiket, se a másikat. Kérnélek benneteket még egyszer, hogy ezt megírjátok, mert én titulációkban különösen [sic] a németben egészen járatlan vagyok.” (Biberauer Richárd szüleinek, 1888. 03. 19, 4.)

²² Theodor ír Herminének kislfia fejlődéséről: „[...] mit dem Sprechen geht es noch schwer jedoch lernt er nur ungarisch und versteht schon alles”. (Theodor Biberauer in Pest an Hermine Biberauer in Beirut, 9. Februar 1867, 3) Marie beszámolója egy bártfai kirándulásról: „Wir ließen die Wagen holen u. setzten uns 9 Personen auf den Einen, während der andre auf die Zurückgebliebenen wartete. Es regnete ziemlich wir wurden aber doch nicht naß. Der Th. schlief auf meinen Armen ein, u. sagte nur immer im Schlafe, többé nem a vízbe. Wir lachten Alle, u. kamen glücklich nach Hause.” (Marie Biberauer in Bartfeld an Theodor Biberauer in Pest, 5. August 1868, 3. Maria a magyar és német beszédet, még a személyneveket is, írásban is jelezte: általában gót betűkkel írt, fia mondasát éppúgy, mint a magyar személyneveket – pl. „Dr. Bakody” – latin betűvel.) Ganz Abrahám özvegyének írt levele alá kislfia is írni óhajt valamit – amit magyarul tesz meg. „[Theodor:] Édes Ganz néni, a Theodor most neked ír, és aba a kis levélbe, sok csókokat küld neked, a nagymamának, Fani és Finneneninek és az Annának és Irmának is. Sok szerelemmel maradok a Te hű Theodor. [Marie:] Er wollte durchaus einige Zeilen schreiben.” (Marie Biberauer in Bartfeld an Josephine Ganz in Pest, 5. September 1868, 4.)

²³ Biberauer Richard Főiskolai Bizonyítványa. Ref. Theol. Akad. Budapest, 1896. okt. 6. (Biberauer-Bodoky-hagyaték).

nyolcvanas évektől egyesek, pl. sógora, Szabó Aladár, már a belmisszió értelmében gondolkodtak.²⁴ A budapesti teológiai akadémia elvégzése után és egy rövid hitoktatói tevékenységet követően 1897/98-ban egy szemeszterre Edinburghba ment. Feltételezhető, hogy ott további teológiai képzést kapott. Levelei²⁵ azt mutatják, hogy még nem tudott túl jól angolul, csak a félév vége felé sajátította el a nyelvet annyira, hogy úgy-ahogy társalogni tudjon, és az órákat is megértse. Edinburghba érkezve azt közölte édesapjával, hogy jól van. „Freilich ging es mir noch viel besser, wenn die Sprachverwirrung in Babel nie stattgefunden hätte. So muß ich mich aber recht abplagen daß mich die Leute hier verstehen.”²⁶ A New College-ban tartott órákat egyébként naponta szorgalmasan látogatta. „A new-collegban (theologia) 4 órát hallgatok naponként. Ugyanazokat a tanárokat hallgatom, akiket Vásárhelyi.”²⁷ Hogy milyen kín négy óra hosszat ülni s a levegőbe bámulni, azt nem szükséges leírnom”, írja az édesanyjának.²⁸ Inkább az volt rá hatással, amit látott, és amit megnézett Edinburghban: egyes belmissziós, illetve evangelizációs intézmények és módszerek, amelyekről részletesen beszámolt szüleinek írt leveleiben.²⁹ Ezekhez különböző ifjúsági egyetek tartoztak, az általuk, de egyéb laikusok által tartott bibliaórák, illetve gyermekistentiszteletek, nőegyletek, egyáltalán az egyes gyülekezetekben működő egyetek sokfélesége, az istentisztelet előtt külön tartott „prayer meeting”-ek, de éppúgy a lelkészek részvétele a gyülekezet sokféle aktivitásában, ezek irányításában és

²⁴ Koncz Sándor: Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása. Debrecen (Csuka L. könyvny.) 1942, kül. 98–108, Kósa László: Szabó Aladár és az Új óramutató. In: Reformátusok... 2006, 511–522.

²⁵ Németül most már csak akkor írt, ha egyedül az apjához fordult, pl. mert az valahol úton volt. Az anyjának és mind a két szülőnek most már kizárólag magyarul írt.

²⁶ Richárd Biberauer Edinburghból Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. nov. 4., 1. L. tovább Richárd Biberauer Edinburghból Marie Biberauernak Budapestre, 1897. nov. 14., 2; Richárd Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. nov. 23., 1 stb.

²⁷ Valószínűleg Vásárhelyi József ref. lelkész, Ráckeve 1868–Makád 1904. A teológiát 1893-ban Budapesten végezte, 1896-ban ment ki Edinburghba. (Zoványi, Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. 3. kiad. Budapest (A Magyarországi Ref. Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya) 1977, 679.

²⁸ Richárd Biberauer Edinburghból Marie Biberauernak Budapestre, 1897. nov. 13., 2. Még decemberben is panaszkodik: „Immár decz. 18.-a van, s én még most se tudok türelemmel angolul beszélni.” (Richárd Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. dec. 18., 1) Csak márciusban érzi végre, hogy már az előadásokat is érti. (Richárd Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1898. márc. 08., 2.).

²⁹ Már a szövegkontextus is szemlélteti helyzetét: „A beszédet akkor este a leghíresebb és leggazdagabb edinburghi papok egyike, dr. White tartotta. Én nem sokat értettem belőle de úgy mondják kitűnő volt. Engem csak a Moody-féle szép énekek gyönyörködtettek. [...]” (Richárd Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. dec. 12., 6.)

támogatásában.³⁰ Nagy benyomást tett rá az evangelizációs istentiszteleteken a kórus zenekari kísérete.³¹ Ezenkívül viszonylag keveset lát a skót világból: főleg az iskola patrónusaihoz és azok ismerőseihez ment látogatóba, vasárnapként pedig először kétszer, majd háromszor istentiszteletre. „Its good for your spirit”, ajánlották neki.³²

A 19. század „szociális kérdésének” meg nem értésében, még ott Edinburgh-ban és Glasgow-ban is, a modern ipari világ gócpontjaiban is, szintén egyetértett apjával. Mindenütt az önhibából okozott Wichern-féle „természetes szegénységet” látta, melyen evangelizációval, a vallás igazi megértéséhez juttatással kellett segíteni.³³ Így apa és fia levélváltása is a legszorosabb kapcsolatról és teljes egyetértésről tanúskodik. Gyónni valója egyébként nem volt, kivéve olykor a véletlen társasági kontaktust „felületes”, „világias gondolkodású” emberekkel. Egyéb utazásai később Svájcba is elvezették. Bernben ismerkedett meg leendő feleségével, az ottani diakonisszaház lelkészének a lányával, Márta Vischerrel. Mielőtt elvette, még két vidéki helyen volt segédlelkész, majd 1899-től – első alkalommal – a Bethesda Diakonisszaház újonnan létrehozott lelkészi állását töltötte be.

A Bethesda akkor már nem egészen abban az értelemben működött, ahogyan apja az alapítás idején elképzelte, és ahogyan arról a hatvanas években Herminének is beszámolt. A régebbi szakirodalom arra utal, hogy a ház kaiserswerthi diakonisszákkal működött, mert a magyarországi regrutáció nehézségekbe ütközött³⁴, noha voltak jelentkezők Magyarországról is. Az első évtizedekben problematikus volt a jelentkező német lányok vallásos magatartása, a hiányzó szolgálatethozs és engedelmesség.³⁵ A jelentkezők száma is folya-

³⁰ Richard Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. dec. 1., 7; 1897. dec. 12., 2, 3–6, 8; 1897. dec. 27., 3–4.

³¹ „Valóban nagyszerű gondolat! Harmonium, zongora, hegedű, fuvola, gordonka, nagybőgő s egy jól szervezett vegyes énekkar, a melynek tagja – legalább túlnyomórésztben – mind az úr iránti szeretetből működnek közre. Mennyire emeli ez az istentisztelet szépségét! [...] Ezen az estén feltettem magamban, hogy mikor hazamegyek, ismét előveszem a hegedűmet. Csak épen azért, hogy az énekeket legalább tudjam kísérni.” (Richard Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. dec. 12., 6–7.)

³² Richard Biberauer Edinburghból Marie Biberauernak Budapestre, 1897. nov. 14., 2–3.

³³ Az edinburghi szegénységről jegyzi meg: „Az edinburghi szegény nem azért szegény, mert nem keres semmiféle vagy nem keres elég pénzt, mint például a budapesti szegények, mert pénz volna itt elég. A legkisebb munkát is drágán megfizetik. Az itteni szegénységnek az egyedüli oka az, hogy a férfi is, meg az asszony is tisztára megissza mind azt a sok pénzt, a mit keres.” (Richard Biberauer Edinburghból Marie és Theodor Biberauernak Budapestre, 1897. dec. 12., 4.)

³⁴ Forgács 1925, 204–205.

³⁵ Hermine Biberauer in Kaiserswerth an Theodor Biberauer in Pest, 4. Februar 1866, 3–4.; Hermine Biberauer in Kaiserswerth an Theodor Biberauer in Pest, 25. Februar 1866, 2.

matosan lemaradt az elvárásokhoz képest. Az évi beszámolókból ismétlődtek a belépési felhívások, részben fiatal lányoknak, részben a gyülekezeteknek és lelkészeknek, mint alkalmas kandidátusok egyfajta közvetítőinek címezve.³⁶ A belépők száma a századfordulóig alacsony maradt³⁷, s az elvárt szolgálatethosszal is baj volt.³⁸ Később a jelentkezők magyar anyanyelve is problémát jelentett a német filia számára. Mivel azonban egy háromtagú bizottság vezette a kórházat, s annak polgári foglalkozást is folytató tagjai csak a formális feladatokra szenteltek időt, s a presbitérium csak tőlük kapott jelentést, a mindennapi munkát pedig egy orvos, illetve a vezető nővér irányította, a gondok sokáig nem tűntek fel.³⁹ A gyülekezet lelkészei sem foglalkoztak sokat a kórházzal, kezdetben a skót misszió szolgálatában is álltak, a kilencvenes évek végén szolgálatba lépő lelkész pedig betegeskedett, a munka már így is meghaladta teljesítőképessé-

³⁶ Pl. Zehnter Jahresbericht des Krankenhauses Bethesda der deutschen reformirten Filialgemeinde in Budapest für 1875 und 1876. Budapest (Hornyánszky) 1877, 14.; Dreizehnter Jahresbericht des Krankenhauses Bethesda der deutschen reformirten Filialgemeinde in Budapest für 1880. Budapest (Hornyánszky) 1881, 4–5.

³⁷ A beszámolók szerint 1880-ig összesen csak két jelentkezőt sikerült rekrutálni és sikeresen ki is képezni, 1896-ban is arról számoltak be, hogy csak öt év után megint ketten jelentkeztek, és még öt évig tartott volna, míg végre öten lettek volna. (Dreizehnter Jahresbericht, 5; 31-ster Jahresbericht des Ersten Diakonissen-Hauses in Ungarn Bethesda 1896. Budapest [Hornyánszky] 1897, 3.) Ahogyan a ház lelkésze, a Kölnből érkezett W. Rotscheid, 1904-ben egy hivatalos zárójelentés vázlatában foglalta össze: a 38-éves fennállása alatt a házban csak 35 jelentkezőt képeztek ki, akiknek a fele a kiképzés, ill. felavatás után ki is lépett. (W. Rotscheid: Die Lösung des Kontraktes zwischen Kaiserswerth und Budapest. [Kézirat, vázlat]; FKK, Bestand: Deutsches Kranken- und Diakonissenhaus zu Budapest 1864–1904. Akten und Berichte. 1900–1903., 1. l.)

³⁸ „Vom Jahre 1883 an meldete sich zwar eine größere Zahl zur Aufnahme, doch fehlte es den meisten an der Hauptbedingung für den Diakonissenberuf: das aus einer völligen Uebergabe an den Herrn kommende innere Glaubensleben, andern mangelte die körperliche Gesundheit, so daß man trotz aller Mühe und Geduld, welche auf deren Ausbildung verwendet wurde, der größere Theil nach längerem oder kürzerem Aufenthalt das Haus verließen, und in einem Zeitraum von zwölf Jahren – Anfang 1885 – konnten wir [...] nur einen Zuwachs von einer Diakonissin und sechs Probeschwestern verzeichnen.” (31-ster Jahresbericht..., 3–4.) „Leider kommt es auch nur zu häufig vor, daß Eltern und Verwandte störend eintreten, und statt des Feuers der Liebe zum Herrn, in den jugendlichen Herzen das Weltliche nähren.” (34-ster Jahresbericht des Diakonissen-Hauses Bethesda in Budapest 1899. Budapest [Hornyánszky] 1900, 4)

³⁹ A kialakult gyakorlatról: Agnes von Ullgren in Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 5. Sept. 1903, 8.; továbbá Dr. Weiss aus Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 15. November 1903, 1–3, kül. 3. (Mind: FKK, Bestand: Deutsches Kranken- und Diakonissenhaus zu Budapest 1864–1904. Akten und Berichte. 1900–1903, ill. Agnes Ullgren.)

gét.⁴⁰ Közben egyre jobban eltűnt a kasierwerthi modellhez kapcsolódó fegyelem. Ugyanakkor a fiatal utánpótlás, részben nyelvi nehézségek, részben talán hanyagság miatt, nem kapott komoly szakmai képzést sem.

Richárd Biberauer magyarul tanuló feleségével együtt mindkét problémát – fegyelem és komoly vallásosság, ill. szakmai képzés – igyekezett megoldani. Ez végül eltávolításához vezetett. A diakonisszák – régiak és újak egyaránt – alighanem bepanaszolták a presbitériumnál és a gyülekezet befolyásos tagjainál, ugyanakkor a gyülekezet a nyelvi kérdés nyílt vállalását, az elismerését annak, hogy a magyar újoncnak magyar nyelvű képzést kellene nyújtani, emellett tanuljanak – csak? – németül –, elutasította. Nekik ez magyarizációnak tűnt. 1903-ban távoznia kellett Richárdnak. Az apa időközben Kaiserswerthbe írt levelei mutatják, osztotta fia felfogását, nemcsak a közben kialakult viszonyok kritikájában és a problematikus jelenségek kiküszöbölésében⁴¹, hanem a nyelvi kérdést illetően is. „Soll unsere Diakonissenanstalt eine Zukunft haben, so ist es unvermeidlich, daß auch Magyarinnen aufgenommen werden. Dies bedingt aber, daß dieselben unbeschadet dessen, daß sie sich die deutsche Sprache aneignen müssen, die Ausbildung in ihrer Muttersprache erhalten, und so fern sie der deutschen Sprache nicht genügend mächtig sind, für sie auch Hausandachten in ungarischer Sprache eingerichtet werden müssen.”⁴² A levelezés vállalásával ugyanakkor segített neki olyan helyzetben maradni, hogy ő, Richárd, a gyülekezett háta mögött nem lépett kapcsolatba kívülállókkal.

Az új lelkész távozása után segélykérés ment Kaiserswerthbe. Onnan egy kipróbált, kórházvezetésben jártas nőt küldtek, Agnes von Ullgrent, aki májusi érkezése után döbbsent leveleket küldött anyaintézményébe. Nincsen fegyelem, a nővérek vonakodnak dolgozni, főleg a nehéz, általuk alacsonynak tartott munkát nem akarják vállalni, nem foglalkoznak a betegekkel, ehelyett csevegnek, a betegek olvasmányait olvassák stb. „Was soll ich Ihnen, liebe Schwester

⁴⁰ A lelkészekről: Bucsay: Seit 120 Jahren..., 1979, 24. (mint az 1. lábjegyzet); König és Gladischefski szerteágazó feladatairól és ennek kihatásáról a kórház gondozására: Weiss, uo., 2; az 1899 óta a gyülekezetet gondozó Meyeringek betegeskedéséről Ullgren Agnes levelei, kül.: Agnes von Ullgren aus Budapest an Schwester Bertha Kuhr in Kaiserswerth, 3. Aug. 1903, 11. Hasonlóan: Theodor Biberauer: In Angelegenheiten Bethesdas. August 1902. [Kézirat], kül. 1–2. (Mind: FKK, Bestand: Deutsches Kranken- und Diakonissenhaus zu Budapest 1864–1904, uo.)

⁴¹ Theodor Biberauer: In Angelegenheiten Bethesdas, uo., 2. (jobb kiképzés, bensőségesebb kegyesség, fegyelem). Hasonlóan: Theodor Biberauer in Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 20. Juli 1903.

⁴² Theodor Biberauer: In Angelegenheiten Bethesdas, 4. És folytatva: „Gegenwärtig würde dies aber auf große Schwierigkeiten stoßen und würde meinem Sohn der Vorwurf gemacht werden, er magyarisiere die Anstalt. In Erwägung dessen, daß mein Sohn in seinen Bemühungen bisher so wenig verständnisvolles Entgegenkommen geschweige denn Unterstützung fand, könnte ich seinem Entschluß nicht länger entgegenreten, so schmerzlich sein Scheiden aus der Anstalt besonders für mich wäre.” (uo., 4.)

Bertha, von den Verhältnissen im Hause und und die Disziplin[e] [sic] u. den Geist unter den Schwestern sagen”, írja a kaiserswerthi vezető nővérnek, „– es ist so sehr trautig, dass diese armen Kinder so gar nicht wissen was sie wollen und was der Dienst für den Herrn von ihnen fordert [...]”⁴³ „Die Krankenpflege hier im Hause liegt wohl sehr im Argen u. die Schwestern verstehen nicht den einfachsten Umschläge [sic] zu machen, die Homaopathische Behandlung verlangt eben keine Kenntnisse [...]”⁴⁴. „Sie können sich nicht denken, meine liebe Schwester Bertha, mit welchen Schwierigkeiten man hier in Ungarn zu kämpfen hat, denn es geht ein solcher Zug von Disziplinlosigkeit und Zuchtlosigkeit durchs ganze Volk dass man es wahrlich oft nicht begreift dass der Staat nicht in sich zusammenbricht, und aus diesen Schichten rekrutieren sich unsere jungen Schwestern [...]”⁴⁵ „Wie glücklich wäre ich könnte ich eine der lieben Kaiserswerther Schwestern hier haben denn auf d. alten Diakonissen kann ich mich so wenig verlassen da sie selbst keine Pünktlichkeit u. keinen Gehorsam kennen.”⁴⁶

Bár a kaiserswerthiek is, a budapestiek is, a Bethesda új főorvosa is meg voltak győződve, hogy ha egyáltalán valaki, akkor ez az okos, vallásos, nagyon keményen dolgozó nő tudja megváltoztatni az állapotokat, mégsem sikerült neki. Az év végén érkező új kórházi lelkész, az előbbieken a kölni kórházat vezető Rotscheid, néhány hét után szintén már csak a nővérek mielőbbi elbocsátását és a kórháznak, mint diakonisszaháznak a beszüntetését tartotta lehetségesnek.⁴⁷ A nővérek obstrukciója az új viszonyok ellen s az ezeket létrehozó új kaiserswerthi vezető nővér ellen a nyelvi helyzetet is kihasználta. Az ott dolgozók magyarul

⁴³ Agnes von Ullgren aus Budapest an Schwester Bertha Kuhr in Kaiserswerth, 3. Aug. 1903, 4–5., hasonlóan 3. Sept. 1903, 2–4. stb.

⁴⁴ Agnes von Ullgren aus Budapest an Schwester Bertha Kuhr in Kaiserswerth, 3. Sept. 1903, 12–13.

⁴⁵ Agnes von Ullgren aus Budapest an Schwester Bertha Kuhr in Kaiserswerth, 14. November 1903, 6–7.

⁴⁶ Agnes von Ullgren aus Budapest an Schwester Bertha Kuhr in Kaiserswerth, 3. Sept. 1903, 15–16.

⁴⁷ „Fast möchte ich geneigt sein, die Zustände, die ich im hiesigen Diakonissenhause vorfinde, heillos zu nennen, wüßte ich nicht, das es auch für diese verrotteten Verhältnisse noch ein Heilmittel gibt; nämlich die Liebe, die alles hofft.”, kezdte az első levelét Budapestről. „Aber Wandel vermag auch sie nicht zu schaffen, solange die augenblicklichen Verhältnisse dieselben unleidlichen bleiben. Nur Eines vermag zu helfen; darüber sind alle sich klar, die für unser Haus sich interessieren u. im Vorstand sind: die älteren Schwestern müssen entlassen u. neue gewonnen werden. So etwas von Widerspenstigkeit, Faulheit u. Ordnungslosigkeit, wie man sie hier unter den Schwestern findet, habe ich noch nicht angetroffen. Beispiele in großer Menge ließen sich aufzählen.” (Pastor Rotscheid aus Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 12. Dez. 1903, 1, 1–2.).

(is) beszéltek, és vele szemben már csak ezt a nyelvet kezdték használni.⁴⁸ Agnes von Ullgren magyarul is igyekezett tanulni sokféle teendője mellett, főleg megbízható munkatársak nélkül erre viszont nem maradt elég ideje.⁴⁹ A kemény fegyelem és serény munka miatt felbőszült régi nővérek a presbitérium erre fogékony tagjaihoz is panasszal fordultak. Több nővér, valamint egy diplomával nem is rendelkező orvos elbocsátása után az utóbbi és egy nővér a sajtót is felhasználta, hogy Ullgren és a közben Budapestre érkezett Rothscheid visszaéléseiről és germanizációs szándékairól a nagynyilvánosság előtt panaszkodjanak.⁵⁰ Ezen a ponton Rothscheid is már kizárólag az intézmény bezárását tudta javasolni, s ezt most már sürgette is.⁵¹ Az érintettek szerint a germanizáció vádja teljesen ellehetetlenítette az intézményt. Egy utolsó lökést az adott, hogy a német főkonzul is jelezte, hogy egy német nyelvű diakonisszaház Magyarországon ma már képtelenség.⁵² A magyar református anyagyülekezet hasonlóan vélekedett.⁵³ A diakonisszaház bezárása 1904-ben megtörtént, a kórház további működtetése így viszont lehetetlennek bizonyult. Ebben a helyzetben fogadta el újból Richárd Biberauer a vezetést, aki közben egy magyar diakonisszaegyletet, a Filadelfiát alapította. Kezdetben csak működtette, majd meg is vette a kórházat.⁵⁴

Mit mond mindez a generációk viszonyáról, illetve hogyan értelmezhető az eset? Nyilván sem a személyes viszonyukban, sem gondolkodásukban nem figyelhető meg nemzedéki ellentét apa és fia között – maradt a szellem, csak a nyelv változott. A fiú az apa egyik vállalkozását vitte tovább. Nem a gyülekezetet – amely tovább élt, mint egyre kisebb német sziget egy egyre növekvő és egyre inkább magyar nyelvű nagyvárosban –, hanem a kórházat, most már professzionális módon. Ezt illetően talán még fokozottabb formában valósította meg apja elképzeléseit. Az alapításkori szellem tovább élt Richárd Biberauer idején, már a korviszonyokhoz alkalmazkodó formában. A nyelvváltás a viszonyok következménye volt, s ebben Richárd is kora gyermekének bizonyult. Emellett külső kényszerek is hatottak, mint ahogy ezt a közvélemény és a politika állásfoglalása is mutatta.

⁴⁸ Agnes von Ullgren aus Budapest an Schwester Bertha Kuhr in Kaiserswerth, 3. Aug. 1903, 15.; uő., 3. Sept. 1903, 2. Pastor Rothscheid aus Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 12. Dez. 1903, 2.; l. tovább Géra: A Bethesda..., 693; Géra: Református karitatív intézmények, 113–114.

⁴⁹ Agnes von Ullgren ... 3. Sept. 1903, 15.

⁵⁰ Agnes von Ullgren ... 5. Sept. 1903, 4–5.; Dr. Weiss aus Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 15. November 1903, 3. Pastor W. Rothscheid in Budapest an Pastor Zöllner in Kaiserswerth, 5. Jan. 1904 (a), 1.; uő., 5. Jan. 1904 (b) (= spätere Briefkarte vom selben Tag), 1.; Géra: A Bethesda ..., 953–54; a Református Egyház Zsinati Levéltárában levő anyagok, kül. az érintettek által gyűjtött újságkivágások alapján is.

⁵¹ W. Rothscheid, 5. Jan. 1903 (a) und (b).

⁵² W. Rothscheid, 5. Jan. 1903 (b).

⁵³ Uo. Az erre vonatkozó presbitériumi jegyzőkönyveket még nem állt módomban feldolgozni.

⁵⁴ Géra: A Bethesda ..., 955–959.; továbbá l. az évi beszámolókat.

Hogyan volt lehetséges az „intergenerációs mű” kontinuitása, és hogyan látta apa és fia a fejlődést? Az eddig feldolgozott források egyetértésről és együttműködésről tanúskodnak. A kiindulópont mindkettejükénél az egyéni – azaz a szerintük minden embernél szükséges – vallásos élet. Az új helyzetben a „projekt”, a diakonisszaháznak mint vallásos intézménynek a továbbvitele csak úgy lehetséges, hogy tudomásul veszik a közben kialakult nyelvi helyzetet. Az apa egyik 1902-ben, tehát Richárd első próbálkozása elején Kaiserswerthbe küldött levelének koncepciója is ezt mutatja: számára kézenfekvő volt, hogy az új testvérek képzése érdekében ezeket már magyarul kellett tanítani, magyarul is tudni kellett a kórházban – emellett kell majd németül tanulniuk. Itt tehát az ügy és az érte való buzgalom egy olyan magatartást teremtett, amely a nyelvhasználatot hajlandó volt háttérbe helyezni, illetve eltérő nyelvhasználatot is képes volt elfogadni az ügy érdekében, Eötvös Józsefnek a nyelvkérdésben tanúsított magatartásához hasonlóan, csak hogy itt nem a polgárosodásról, hanem a vallásról (illetve annak helyes felfogásáról) volt szó. Ami a nemzedékváltás következtében eltűnt, az a „civil” szakma és vallásos élet integrációja – helyébe egy hivatásos vallásgyakorlat lépett lelkeszi hivatal formájában. Ez a megjegyzés azonban relatív, mert minden új eszmei irányzat megteremti a maga szakmai megoldásait.

Érdekesebbnek, problematikusabbnak inkább az a tény bizonyult, hogy a kaiserswerthi központból ellenőrzött diakonisszaház modellje Magyarországon nem működött, illetve később – a nyelvi konfliktus miatt is – végül kudarcot vallott. Ezért részben a helyben praktizált vezetési gyakorlat hibázta. Csak hogy a német anyaház ellenőrzése és a norma biztosításának hagyományos módja sem vált be: a vezető nővér szerepe és a nővérek Kaiserswerth-tel folytatott levelezése. Mind a kettő megtörtént⁵⁵, de nem segített azon, hogy közben mentalitásváltozásra került sor. Az utóbbiban a Magyarországról származó jövevények, kezdetben németek, majd magyarok, fontos szerepet játszottak, akik a helyszínen kaptak kiképzést. A kaiserswerthi norma szerint lusták, fegyelmezetlenek voltak, hiányzott belőlük az alázat, és vonakodtak az alantas munkától. Ez persze nem felelt meg a Fliedner-féle életmodellnek, amelynek jellegzetes munkaethoszáról talán még a hatvanas években Pestre került vezető nővér is egyre jobban eltávolodott. Azt, hogy miképp, még tisztázni kell. De ez már egy másik történet. Alátámasztja azonban azt a feltételezésünket, hogy Richárd még az apja teremtette német és eredetileg felvilágosult szellemű gyülekezetben is az egyéni meggyőződés vezérelte vallásosságot nem támogató többséggel állt szemben – akárcsak apja az 1859-es árvaházi konfliktusban a két pesti egyház ellenében.

⁵⁵ L. pl. a Kaiserwerthben (FKK, Bestand: Deutsches Kranken- und Diakonissenhaus zu Budapest 1864–1904. Akten und Berichte) őrzött levelek a Budapesten szolgáló nővérektől (Schwesternbriefe).

Sprachwechsel und die selektive Fortsetzung eines Familienprojekts

Theodor und Richard Biberauer liefern in mehrerer Hinsicht einen interessanten Fall für die Untersuchung von Fragen des Generationswechsels. Er verband sich hier mit einem Sprachwechsel innerhalb eines Familienprojekts, in einer Institution, in deren Entstehung die Sprachlichkeit eine besondere Rolle gespielt hatte. Gefragt wird, inwieweit dieser Wechsel einen Bruch bedeutete. Warum trat er in einer Familie ein, die um die Jahrhundertmitte, gerade auch durch den Sprachunterschied motiviert, an der Gründung mehrerer deutschsprachiger Einrichtungen mitgewirkt hatte, und was bedeutete er für die Beteiligten? Da das „Familienunternehmen“ religiösen Charakter hatte und mit einer spezifischen Gemeinschaft verbunden war, die mit ihrer strengen Frömmigkeit auch innerhalb der zeitgenössischen ungarischen Reformierten eine Sondergruppe darstellte, liefert der Fall zugleich auch Einsichten in die Geschichte und die grundlegenden Einstellungen dieses Milieus.

Im Ergebnis lässt sich weder im persönlichen Verhältnis von Vater und Sohn noch im Denken beider Generationen ein Bruch beobachten – der Geist blieb, nur die Sprache änderte sich. Der Sohn führte eines der Projekte des Vaters weiter, nunmehr in professionalisierter Form. Der Geist der Gründungszeit lebte in einer an die Zeitumstände angepassten Form weiter. Der Sprachwechsel war eine Reaktion auf eine gewandelte sprachliche Situation der Stadt, zugleich stellte er unter dem Druck von öffentlicher Meinung und Politik auch die einzig mögliche formale Lösung dar. In der Entwicklung dieser Lösung stimmten Vater und Sohn überein. Den Ausgangspunkt bildete bei beiden das individuelle – d.h. das ihres Erachtens bei jedem Einzelnen erforderliche – religiöse Leben. Die „Sache“ und der Eifer dafür schufen hier also eine Haltung, aus der heraus es möglich war, im Interesse der Sache einen anderen Sprachgebrauch zu akzeptieren oder doch als sekundär zu behandeln. Was in der Abfolge der Generationen verschwand, war die Intergration von „zivilem“ Beruf und Religionsausübung. An ihre Stelle trat eine professionelle Beschäftigung mit der Religion in Gestalt des Pfarrersberufs.

Schlüsselwörter: Sprachwechsel, Familienprojekts, Theodor und Richard Biberauer, Diakonissenwesen

PUKY MIKLÓS ELSŐ KÉT EMIGRÁCIÓS LEVELE SZALAY GYÖRGYHÖZ*

Puky Miklós's first two letters to György Szalay from emigration

Bizáki Puky Miklós (1805–1887) kétszeres forradalmi kormánybiztosról – aki a halálbüntetés elől 1850-ben külföldre menekült, Genfben telepedett le és honosodott meg – már kétszer cikkeztem. A Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti brosrúái alapján még régebben rávilágítottam svájci nyomdászti tevékenységének politikai hátterére és jelentőségére, majd újabban közvetve foglalkoztam vele úgy, hogy felvázoltam annak a magyar szabadkőműves páholynak történetét, arculatát, sorsát és emlékét, melynek főmestere volt.[1] Most két levelét mutatom be. Mindkettőt 1850-ben, legmeghittebb barátjának írta, aki az anyai ágon unokahúg Böszörményi Rózának a férje volt. Az elsőt akkor vetette papírra, amikor szerb földre jutva megmenekedett az osztrák fogságtól. Ez volt első emigrációs híradása hazai szeretteinek. A második már Genfben kelt, s visszatér az első tartalmára abban a hiszemben, hogy előző külföldi híreit címzettje nem kapta meg.

[1] Lásd. Marczell Péter 1994. „Bizáki Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti 'brosúra'-anyagában.” *Magyar Könyvszemle*, 110/4:426–429; Uő. 2005. „A Klapka-emigráció *Ister* páholya.” *Életünk*, XLIII/9:43–57. Különnyomatban is. [1–15] Pukyról és pályájáról jellemző gondosságával korábban már összképet adott Szinnyei. Ebben a következőt olvashatjuk: „Genfben... egy Pfeffer nevű porossal nyomdát alapított, és ebben nyomtatta ki 1864-ben Horváth Mihály: 25 év Magyarország történetéből és 1865-ben Magyarország függetlenségi harcának története cz. munkáit, melyeknek példányait akkor csak rejtegetve voltak a hazába juthatók, a hol a nemzeti szellem ébresztésére mély hatást gyakoroltak.” [PC CD-ROM 1998. Arcanum adatbázis, 173012-173022.]

Erre a forrásra szinte véletlenül bukkantam a Magyar Országos Levéltárban (MOL), ahol Ács Tivadar (1901–1974) publicista dossziéiban Körösi Csoma Sándorra és Berzenczey Lászlóra vonatkozó tételeket kerestem. A kérdéses leveleket Ács valahonnét lemásolta (amit kézírása bizonyít), feltehetően azaz a szándékkal, hogy feldolgozza és valamilyen formában kiadja őket. Ezt a munkát kevés fáradsággal, gyorsan el tudta volna végezni, ha nem mélyed bele. Könnyen meg tudta volna jelentetni valamelyik könyvében, így az *Akik elvándoroltak* című kötetében, mely 25 esetet villant fel, s melyet Budapesten

1940-ben a saját pénzén adott ki. Miért nem tette? Talán azért, mert nem akart túllőni a célján: olvasóit túlságosan megterhelni olyan életutak felidézéseivel, melyeknek vonatkozásai kevésbé voltak regényesek, illetve időszerűek mint másokéi. Vagyis még inkább abból a megfontolásból, hogy közleménye Pukyról nem szolgálhat szenzációval, mivel családi dokumentumok alapján a politikus földesúr bujdosásának kezdeteiről, még ha röviden is, de világosan és hitelesen már más beszámolt.[2]

[2] A két levélről Puky ma élő utódai nem tudnak, s Juhász István helytörténész sem ismeri őket. (Az utóbbi lekötelező beismerése 2007 tavaszán.) Az előzetes, már józan tisztaságáért is dicséretet érdemlő kútfő Vargha Zoltán. Pukynk legelkötelezettebb kutatója ma egyébként Juhász István hevesi képviselő, aki eredményeit saját kiadásában tette közzé. Nagy tisztelettel köszönöm meg neki ezúttal is könyvét, Szalay György azonosítását, fővárosi levéltári munkájáról és a Puky Miklós utódai körében végzett kutatásairól adott információit, valamint az itt megvizsgált két levél anyagát átfedő, MOL-ból vett fénymásolatait.

Az alábbiakban közlöm az érintett levelezést Ács másolata szerint úgy, hogy megpróbálok írójuk és címzettjük jellemzése mellett földrajzi, történelmi és egyéb támpontokkal szolgálni azokról a helyekről, személyekről és jelenségekről, amelyekről, illetve akikről említés történik bennük. Majd tisztázom, miért tartom anyagát minderre érdemesnek. Munkámban mindvégig sokat segített Ress Imre, kinek ezúttal is köszönetet mondok szíves bekapcsolódásáért.

A KÉT LEVÉL

Magyar Országos Levéltár / MOL, „1526 utáni gyűjtemény”, R 328 fond (állag), 2. doboz, 28. tétel:

1. Puky Belgrádban, 1850. április 2-án, papírra vetett, első emigrációs levele elhagyott hazájába;

2. Puky második levele Szalay Györgyhöz, melyet az első után három és fél hónappal már Genfből keltez.

[Közvetlenül ennek a második levélnek az írása előtt kapja kézhez Szalay György levelét; ez az első, mely emigrációjában otthonról rátalál. Nem válasz, mivel feladásakor Szalay Puky előző külföldi leveleit (akkor még?) nem kapta meg. Eddig még nem került elő?]

Ács Tivadar jegyzetekkel kísért másolatai, melyeknek lelőhelyeit az újságíró/történész nem adta meg, mint ahogy a másolás dátumát sem. Nem világos, hogy lejegyzése min alapszik: Puky egy piszkozatán-e, magán az elküldött levélen, mely végül is megkerült, vagy esetleg az emigráns naplóján, mely ma is a család féltett tulajdonában van, de melyet Vargha Zoltán 1933-ban nyomtatásban összegezett? Rejtély még, hogy szövegében a szaggatott vonalak mit jelentenek: azt-e, hogy ott Ács passzusokat szándékosan kihagy, vagy hogy olyan részt

ugrik át, melyet nem sikerült kibetűznie. A jelölésben talán mindkét szempont érvényesül. Ács nyilván saját használatára másol, még ha ügyel arra is, hogy szövegét alkalmasint szó szerint is idézni tudja.

Puky Miklós Szalay Györgyhöz

Belgrád, 2^{ik} Aprilis 1850

Kedves Gyurim!

Mentve vagyok, – meg mentve Szerbek által, kik a magyarok ellen küzdöttek félre értésből, kik meg csalattatásokat látva, boldognak tartják magukat, midőn egy szerencsétlen magyar meg mentésébe saját kezeket nyújtva, egész nemzetünknek általa szolgálatot tehetnek. Örömet meg írnam mi módon jutottam ide, de mivel a levél eltévedésétől tartok, és akkor jól tevőim bajba keveredhetnek, engedj meg azt részletesen tudtadra nem adhatom – különben ez csak mellékes dolog lévén – elég legyen azt tudatnom, hogy szabad vagyok; annyit még is írhatok hogy egy végvidéki helyen [1849. aug. 21-től tartó rejtőzés után a szolnokmegyei Tiszavárkonyban (Vargha 7)] 4 nap egy házba be zárkózva voltam, mind addig még mentő angyalom kellő utlevelet szerzett, és akkor vele tegnap reggel hajóra ültem, s mindnek szeme láttára Belgrádba által evedztem. Tegnap pontba 12 órakor délbe léptem Belgrádba, tegnap szívtam hónapok óta először a szabad levegőt. Ide érkezvén, első gondolattal nállatok voltam, minek bizonyosságául, első gondom volt neked emlékül magamat daguerr [é]jotyppal [kezdetleges fényképészeti eljárással, mellyel egy tárgy képét fémlemezre rögzítették] le vétetni – ide rekesztve küldöm arczképemet, fogadd szívesen, 's légy meg győződve, hogy arczképemmel együtt gondolatom, lelkem is mindég nállatok van, erántatok mindég leg hálásabb érzéssel viseltetek – tartsd meg portrait-omat barátságod zálogául – mi nevezetes tsak azért is, mivel illy török városba készült.

Be jártam tegnap a várost, és várat – meglepő a keleti szokás – olly szíves a nép miről fogalmam nem volt. A város kietlen, mindenki kereskedő, a boltok egymást érik és ezt – midőn délbe enni mennek – nem zárják be, hanem az ajtó eleibe egy sinórt huznak, s nincs rá eset, hogy valami el veszne – egy részbe szerbek, másikba törökök laknak – a török rész piszkos, a kutyák szabadon lakják az utcákat, ezeknek nincs gazdájok, abból élnek mi az utcára ki hányódik – de minden kutya a maga utcájába lakik, s jaj annak mellyik más utczába által lép – készen van egyszerre a kutya crawall [ravall = marakodás] – minden szegletben van kutya strázsa melly az illy vakmerőkre fel ügyel – az utcán jár tehén, borjú, 's itt szedeget enni valót – láttam 4 török nőt, vagy is inkább ruhájokat, mert arczokat úgy be burkolják, hogy az orr és szemeken kívül semmit sem lehet látni – lakások el van dugva, ablakjok utcára nincs – minden utczába tsak setét falak láthatók – a szerb nők igen gazdagon öltözve szabadon járnak – pompás a keleti viselet, mind a két nemnél – délután a várba be men-

tem – ezt egy kis mező választja a várostól – itt találtam sétálni Vutsitsot, ki Milos elleni lázadásba – akkor minster, most status tanácsos – kitűnő szerepet vitt – egyszerü ember, előttem találkozott szegény sorsu nőekkel, meg állott és hosszasan beszélgetett velek – de ez itt nem ujság, minden fő rangu illy viseletü. – Be mentem a várba, a belső kapunál szaladt rohanva egy török katona kiáltozva – Pascha, Pascha – s néhány percz mulva jött velem szemközt egy török társaság, de nem a Pascha volt, hanem néhány héttel ez előtt az ide való Pascha meg halt, s uj érkezett helyébe, ez a réginek svitte-jét el eresztette – ezekkel találkoztam, jöttek a Paschától, kitől bútsút vévén indultak Stambulba. – A vár erős lehetne, de le van hagyva, 400 ágyunál több van benne, nevetséges látvány a kerekai deszkából egy darabba – lavettájok [lafetta = ágyútalp, a löveg mozgatására szolgáló kerek szerkezet] nevetséges mintha öreg béres faragta volna, soknak egy kereke – a kaszárnnyák be dülve – még a pascha lakó háza is olyan, hogy csak romnak lehet tekinteni – 4-5 ablak egymás mellett betörve – az egész épületen néhány ép üveg, a többi papirossal be ragasztva, bemene-telnél olly alacsony ajtó, hogy csak hajolva lehet be menni – a várból pompás ki-látás Magyarországra, – a Duna másik partján Zemlin van által ellenbe 20 ezer emberrel – jobbra távolabb látható Pancsova, be látni a Teteli toronyt – balra távol vidékbe láthatók a bosznyák hegyek a Száva mentébe. Estve hat órakor a metsetek tornyán felül kilép a török pap, nagyot kiált, 's ez egymás után minden metseten így történik, egymás kiáltását fel váltják – be jártam a Consulok lakó házaikat; nevetve néztem az osztrák Consul előtti 5-6 ölnyi magasságu fenyő póznára, mi fekete-sárgára festve van, le nézve büszkeségét – miután már nekem nem árthat ő schwartz gelbsége. – Belgrádba érkezvén beszállottam a vendégfogadóba, ez a legnagyobb ház szép stylbe építve Obrenovits Mihály herczeg által, kinek ez most is tulajdona, ámbár ő Szerbiából száműzve van – Védangyalom el ment délután a Szerb fővezérhez megérkezésemet tudtára adni – tölle vissza jöven velem tudatta, hogy ma reggel 7 órakor hozzá mennek, – védőmmel együtt nálla megjelentem ő egyúttal status tanácsos – [Vargha 7: Krisztianin, a szerb sereg vezére; Ress Imre: Steven Knićanin] igen szép 42 éves ember, nyílt arczal, miből tsupa becsület, 's jó szív tündöklök, tsinos szobájába fogadott – le ültetett – mindjárt hoztak befőttet, miből a szokás szerént egy kávé kanállal venni kell, utána egy pohár vizet inni, ezután egy szolgáló török pipát megtöltve az ember szájába tolja, azután hozták a feket kávé – erre pedig szilvorumot, miből kétszer kellett kínálásra innom. – Azt a Tschibukot adta, mit Karagyorgyevits herczeg fejedelemtől ajándékba kapott – ez nagy kitüntetés – folyvást szerbül beszélt – 's tolmácsul neki társam szolgált – biztosított szabadságomról, mi eránt többé aggodalomba nem lehetek – nevemet, körülményeimmet vele őszinte tudattam – öröm telt arczal mondotta, hogy már megtette a lépést a frantzia consulnál, kitől passusomat által veendi, 's nekem elkészítve adja által – kíséretet ad Viddinig, s ott gőzösre ülök és a Fekete tengeren így utazok

Stambulba – innen Viddin 4 nap járás – onnan Stambul szinte olly forma távol-ság, részleteket nekem nem ígért, tsak annyit általánosan, hogy könnyebbé teszi utazásomat, mint gondolnám – de társam megmagyarázta, hogy utlevél mellett ingyen fogok elő fogatot kapni Viddinig és személyem biztosítására embert ad mellém nehogy az uton kellemetlenség érhesen – és ezen ember volt fővezér ellenünk a Szerbeknél – ki most át látva az osztrák eljárást, sajnálja ezen szolgálátát. – Töllem butsut vévén azzal eresztett el – egészen ki kísérve – hogy minden magyar neki testvér – reám bízta, hogy Kossuthnak adjam által tiszteletét. Tsudálatos ezek mennyire szeretik mostan a magyart!

Meddig leszek itt, még nem tudom, – leveletem be kell rekesztenem – 's a később történendőről Stambulból foglak tudósítani –
---- barátod

Puky Miklós.

[Ács kézzel írt folytatása:] máj. 8 volt Szalonikiban, Lemnos sziget, Athos hegy, Dardanelle város [sorrend? valóban Limnosz és nem Imroz-sziget?] érintése után 10-én értek Stambulhoz. – Onnan máj. 15 indult. Maltan, Sicilián, Marseillen át ment Parisba. Oda 31-én d.u. ért. Sokszor diligence-n kellett men-ni; nem volt mindenütt vasut. – Nyáron Almásy Pállal bejárták [áthúzva >] elmente Svájcot. [3]

[3] Varga 8: Szaloniki > Áthos-fok [Aghion Oros-félsziget] > Imbros-sziget, [Imbroz-sziget, érintésével >] Dardanellákon át > Konstantinápoly; Szalonikiból új részletek: török fürdő, Puky második kocsisa hét aranyat kér tagadván, hogy fizetségét megkapta > a pasa igazságot szolgáltat Puky javára...]

jul. 12 [Szalaynak 19-én] Genfből írt, ott volt szept. végéig járt (csak) min-denfele. – Így határozta, de mivel jelezték neki Bécsből a pénz küldést, nem indulhatott el s nov 11 még Genfből írt. Almásy persze okt. elment Olaszor-szágba. – Csak dec. végén tudott elmenni s 1851 jan. 7 volt Parisban. – jan. végén Almásyval elment Brüsselbe. –

jun. 2 án Liege-be, 3-án Antwerpenbe érkezett. Onnan Londonba ment. Ott volt egy hónapig. Julius hónapot a tenger parton Dieppe-ben töltötte. Aug. már újra Genfben volt „aux eaux vives, campagne de la grenade 53” kedvenc lak-helyén.

Puky Szalayhoz
Genf 19^{ik} július 1850
Kedves Gyurim

Tegnap este concert volt a Genfi vagy másképp Lémán tón – sok honfi volt egy rakáson, én is ott voltam [Almásy] Palival ----- és im boldog lettem egyszerre – hazulról, szegény honomból levelet kapni, és olly jó barátomtól ki első volt a levél írásba is. Első levelem kedves hazámból! Képzeld mi érzés fogott el egyszerre – és hozzá tölled – ki élttembe hozzám legtöbb barátsággal volt – nem birtam magammal. Fájdalommal értettem soraidból, hogy előbbi leveleimet nem kaptad, ----- a hézagot pótoljam --- Keserves volt, keservés még a visszaemlékezés is, de mivel már tul vagyok rajta, amennyire naplómól kivonatot készíthetek, belölle azon utazásaimat skizzekbe igyekszek lerajzolni, 's hogy ismét Vergiliussal szóljak „Incipiam”

April

1^{én} déli 12 órákor értem Belgrádba – honnan?, hogy? ki által? Nevezni nem fogom, ne hogy jól tevőimet még bajba keríttsem, ott létemet tüstént tudattam a szerb Kormány egy fő emberével, ki kért, hogy másnap reggel látogassam meg

2^{án} 7 órákor reggel el mentem hozzá – már tudta ki vagyok, mi voltam, kitűnő szivességgel fogadott, és keleti szokás szerint mindjárt hozták a befőttet, reá 1 pohár vizet, utána szilvoriumot, minőt soha sem ittam----- ezután Tschibukot, kávét – ezeket el nem fogadni meg vetés – s így ittam, ettem, pipáztam, s először [szívtam] olly török dohányt, mi a szilvoriummal verset fut. Meg tudván töllem, hogy vendéglőbe vagyok szállva /ez Obrenovics Mihály elkergetett herczeg háza, s legszebb ház Belgrádba) kért, hogy mennek el onnan mivel ott sok kém szokott járni, – nints ugyan mitől félnem, mivel tökéletes biztonságba vagyok, annyira hogy még fegyverrel is készek lennének megvédeni – hanem őket kimélem meg ez által sok iskálási kellemetlenségtől, – s mindjárt gondoskodott is helyről számomra, – megtette a lépéseket hogy francia utlevelet kapjak.

3^{án} elmentem a francia consulhoz ki szívesen látott

4^{én} visszaadta a látogatást s egyuttal meghívott magához estvélyre – voltak a kormánytól is nálla; van egy igen kedves nője, fél éve, hogy főköttöt hord – legfeljebb 18 éves ----- másnap utlevelemet hozzám küldötte a consul.

Belgrádba átmentem a Dunán, Száván, egészen más világba leled magadat, miről fogalmad sints – egészen oriensbe vagy, a város régi része egészen török ízléssel építve, többnyire fa házak, miknek utcára való része épp ollyan mint Pesten a városi sátorok, a külső város már Európai stylbe kezd épülni – itt van a szerb fejedelem lakása, s kormányi épületek – mivel a belső város a várral együtt török kézbe van – a város kapuinál török katonák őrködnek, – körül jártam a török várost, a lakó házakba minden ablak az udvarra van, az utcára

csupán a falak vannak – s ez minden török városba így van, itt láttam először török asszonyt, ki ha utcára mennek, fejüket, arcukat vagy fejér kendővel, ----- el menvén mellette szemébe kacsintottam – éppen üres volt az utca – ő pedig a becsét érezve, kissé engedett a törvényből s arcát láttatta, szép volt – el menénk egymás mellett, a kacsintásra nevetett – egymásra néztünk – a többi gondolat volt – legalább az én részemről, -----

A Belgrádi vár satyrája a gondosságnak, – hogy ő erős lehet, tudod – de így ellátva nevetség – a falak sok helyen omlanak, bár nem nagy darabokba, de még is nagy hiba így hagyni – az ágyuk lavettái gyönyörűk, a kerekék többnyire össze szegezett deszkából, a Basa lakása emeletes, sok ablaka be törve, sok papírral ragasztva. – Külseje piszkos, kinézése mint egy falusi vagy kisvárosi emeletes kortsmáé, hová tavasszal ha érkezel, előre fázól, Környezete olly sáros, hogy az ajtóhoz alig juthatsz – Voltam a Basánál – ez Török ország leg gazdagabbjai egyike – szívesen látott, pipa és kávé el nem maradt, – s a Szerb jó barátom felszóllítására – kinek mint monda „Privatelni” je vagyok, – ez a barátság legerősebb kötelekének kifejezése – a Nizzai Basához szóló ajánló levelet is adott kezembe. Láttam Vutsitsot, ki Szerviának a töröktől fel szabadtásába fő szerepet vitt, Obrenovitsot megbuktatta, láttam Sándor fejedelmet – és ha még 2 perczig maradok Szerb barátomnál – kinél gyakran voltam – egy ízbe, éppen össze jövök vele, mivel midőn a kapun kijöttem, a fejedelem kíséretével 20 lépésre volt a kaputól, s oda ment, honnan én kijöttem – látogatóul. A szerb öltözet különösen a nőknek jól áll – a férfi pongyola a nadrágba, minek ülepe majd a bokáig ér – és ez így szép nállok. A Várból szép kilátás van Magyar országra – szemközt vele Zemlin, jobbra Pancsova, látszik egyenesen a Titeli torony – ez mintegy 6 mérföldre van – öröm rivalgások között nézték innen a Törökök az ó Bortsai magyar győzelmet – mi általellenbe van éppen – a Duna választja innen – Én pedig keservesen néztem erre, talán utolszor látva éltembe magyar földet, – kivéve azon keveset, mit a Duna magyar honi partjáról – midőn a hajóba beültem – hoztam magammal. Belgrád ormán butsut vettem honomtól.

5^{én} reggel 5 órakor lóra ültem és Kollárra /10 mérföld/ mentem, egyszer váltva nyergest, --- az nap tovább nem mentem, egy rossz csárdába kellett – az ivó szobába – tanyáznom – a sok szerb mindég barátkozott volna velem [.] étettek, cigányt hoztak, muzsikáltattak, – a Posta mester is oda jött és mindég ügyelt, nehogy valami ollyan történnyen mi nekem nehezen esne. Azt hitték, hogy Frantzia vagyok – mivel utlevelem azt mondotta ----- gikai Alexintire, lakáson --- 4 nap alatt 42 országos mérföldet -----

Szervia tsupa hegyekből, ős erdőkből áll egész idáig, itt ott egy rongyos falu, szegény néppel, isszák a kávé és pálinkát, – a földet nem örömet művelik[,] inkább sertvés nevelésével foglalatoskodnak – Kevés a szántóföld – s az irtható és szántható ennek következésébe annyi, hogy még a mostani lakosság

számának talán tripluma is megélhetne könnyedén – ők pedig azt hiszik hogy most sem élhetnek – ostoba nép, de ravasz, kíváncsi tudni mindent, az utolsó körülményig, ha valahol megállottam, mindég első kérdés volt általánosan mindenkitől, kivel találkoztam – honnan jövök, hová megyek, miért, meddig leszek itt vagy ott? Nem győztem beszélni, sokszor hazúdni – mert volt olyan ember is, a ki figyelmeztettek, hogy nem kell mindent elmondani mert sok fajta ember van itt – azomba jól fel fegyverkeztem, volt két pisztoly töltve a nyereg kárába akasztva pisztoly tokba, és a kíséremnek is 2 pisztolya – mert a szerb kormány egész Török országig kíséretet adott mellém statoról statorra, biztosság végett. A Rátzoknak nagy böjtök voltak, ekkor ők nem esznek mást mint pusulyt olajba rántva veres hagymával – képzeld helyzetemet, ezt kellett nekem is enni, -----
 ----- Mindig borivó szobába kellett hálnom – alám tettek egy gyékényt a földre, bundámmal takaróztam, nadrágom és kaputom volt a vánkus – de Koláron egy pokrócot vetve ----- 9^{én} mentem Nizzába, ez az első hely, melyet ezen uton találtam Török ország határában --- mentem a Basához ---- szívesen fogadott, pipával, kávéval, a levelet elolvasta 's kérdezte mi a kívánságom, mire én kértem, hogy nekem szekeret fogadtasson Salonique-ig, – a Bégnél mindjárt rendelkezett, s ehez elmenvén, volt szekeres 600 piaszterért. 1 piaszter = 4 garas váltó, 1 garas váltó = 10 parell s így 1 piaszter = 40 parell. Töröknek csak ezen pénz neme van, azonban el vesz minden fajta pénzt, és annak belátása szerint curzust ad – 1 aranyat elvettek 56 piaszterbe egész a tengerig, 1 huszast = 4 piaszter. Már Salonique-ba az aranyért 54, huszasért 31/2 piasztert adtak s így Stambulba is. -----

10^{én} indultam Nizzából ---- A Nizzai Pasa mellém adott egy pandúrt kíséretül és azon rendeletet adta ki, hogy városról városra fegyveres pandurt adjanak mellém – ingyen. ----- itt ma egész világ lóháton utazik. Mivel nagy esők voltak, nem lehetett megindulni, mert sok mértföldre Morava vize mellett kell utazni ----

21^{én} elindultam -----

23^{án} ismét ökörrrel vontatva a szekér, magam lóháton a pandurral és kotsissal – a Morava partján a Devajkáig /leány/ – így nevezik a csárdát – azon kőszikláról mi szomszédságunkba van és a képzelődés neki leány formát ad, miről a Török azt hiszi, hogy el van átkozva ---

24^{én} értünk Vrángára –

--- 1^{én} d.u. 3 óra tájba értem Salonickibe, az Archilogi [? Égei- ?] tenger partra, ez a legtsinosabb török bir. beli városok közé tartozik – körülvéve ép kőfallal, mit a venécziaiak építettek, midén ezen várost birták, sok consul van benne, egy lengyel emigráns, itt lakós elvitt 2 angol misszionáriushoz, kik itt a zsidókat térítik Kálvinistákká – épségbe meg van a Nagy Sándor győzelmi kapuja, ---- voltam itt török fürdőbe, viz nélkül gőzbe izzasztják az embert, gyúrják, itt mulat a török legjobban kávé és pipa mellett -----

A török igen szíves, rendesek szokásai, visszajáról ír, először petsenyét, utoljára levest eszik, déli 12 órakor nála 6 óra van, ha nemet intesz fejeddel, ő igent ért s megfordítva, a tengely végszeget oldalról üti be, nálla a férfi leköti fejét, az asszony nadrágot hord --- temetőbe az asszony sírján hegyes, férfien tompa sírkő van, ha hozzá szállasz, nála védve vagy, soha sem tánczol, multságul cigányt táncoltat pénzért – bal kézzel semmit sem ad, mert azt a posteriorók tisztítására tartja. Különös a köszönés módja – ha társaságba jön, köszön állva közönségesen, ekkor leül s mindeniknek külön köszön s ezek fogadják – s akkor reá gyűjt – legnagyobb szivesség jeléül szájából kiveszi a Tschibukot s meg kínál vele, – ezt el kell fogadni. Képzeled hogy esett először, de az ember szokás állatja, megszoktam kénytelenségből.

Nizzából kezdve Salonickig a föld jobban mívelve, mint Szerviába, minden használható föld szorgalmasan szántva, vetve, – a kenyér ezért olcsó – felséges vidék, rossz kortsmák, szobáiba semmi mint a négy fal, mobilia tsupán a piszok – megérkezésedkor hoznak gyéként a földre, ez minden – a többi /a tetű/ magától jön. Ugy ellepett, hogy alig tudtam belőle ki tisztálni.

Belgrádtul idáig minden kellemetlenségek mellett szép emlékü utazásom volt, ezernyi fülemile, temérdek ibolya, út félen felséges völgyek – festői tájak átaljába, megleptek. Egyszer vágytam látni Török hont, jó hogy láthattam, s bár más körülmények között – de alig vártam, hogy hátat fordíthassak neki.

ELTÉRÉSEK A KÉT LEVÉL KÖZÖTT

Puky hivatalos szerb fölkarolását illetően első levelében a szerb fővezér előzékenységét ecseteli, a másodikban azonban ugyanazt a személyt [Krisztianint (Vargha 7) / = Knićanint] a szerb kormány egy fő emberének minősíti.

Az első levelében nem említi, hogy az Obrenović Palotából átköltöztették máshová, a francia útlevél történetét pedig a második levélhez képest nagyon egyszerűsítve adja elő. [Egyikben sem részletezi azonban, hogy a Belgrádban kapott útlevele saját nevére szól ugyan, de őt Párizsba utazó svájci illetőségű egyénnek tünteti fel. Nem veti fel a megvesztegetések (baksisok) kérdését sem, melyek pedig a balkáni boldoguláshoz köztudomásúan annyira elengedhetetlenek voltak, mint a korabeli gépezetek működéséhez a kenőzsír. Ezekre az állapotokra mindenesetre jól felkészült: tetemes pénzüsszeget vitt magával. (L. Juhász 55.)]

ÉRTÉKELÉS

Puky Miklós két bemutatott levele keresetlen, közvetlen, higgadt, szemléletes és érdekes. Az, hogy túl jóhiszeműnek mutatja be a magyar menekülő szerb jótevőit, nem rontja hitelességét, csak egy machiavellis dimenziótól fosztja meg.

Tekinthetjük személyes, enyhén líraiság felé hajló beszámolóinak; politikai, katonai és gazdasági tudósításnak, adaléknak az 1849–1950-es magyar emigráció történetéhez és valós korrajznak.

Szerzőjük úgy ír, mintha beszélne, s azt írja le, amit lát; pontosabban: ami megragadja a figyelmét, tehát érzelmeket, véleményt vált ki benne. Élvezi a tájak szépségét, érzékeny a társadalmi és kulturális megnyilvánulásokra, különbségekre, méltányolja az udvariasságot, ad a megjelenésre, viseletre, fogékony a női kacérságra, értékeli a délceg férfias kiállást. Nem érzelgős, bár kifejezésre juttatja mind baráti ragaszkodását, mind hazaszeretetét. Nem elfogult sem politikailag, sem egyébiránt, a „schwarz-gelb” közegeket, szimbólumokat egyszerűen megvetéssel illeti.

A szerbeknek nem rója fel vajdasági lázadásukat, fegyveres szembeszegüléseket és garázdálkodásaikat, ezek olyan sajnálatos fejlemények, melyek a múlthoz tartoznak, rajta a háborús felek azóta okultak, a jelen már a kölcsönös megértés jegyében alakul.

Puky becses politikai szemtanúja a szerbek és a törökök magyarok iránti rokonszenvének a szabadságharc leverése után. E tekintetben szerb „védangyal” kieszközölte megmenekülésének esete ékes bizonyíték, a politikus tudja, mit tesz, amikor ezt ismételten hangsúlyozza. Az ostromolt Révkomárom civil előjárói tapasztalatával szemléli Belgrád török erődítményét: laktanyájával és katonai hatósági épületeivel oszmán negyedét (enclave). Ugyanakkor a mezőgazda szakértelmével méri fel a szántóföldek és legelők kihasználását. Kommentárjai mindkét tekintetben elmarasztalóak: a török karbantartás szánalmasan elégtelen, a mezőgazdaság potenciálja alatt működik – ami teljesen megfelelt az akkori állapotoknak. Nem bocsátkozik azonban stratégiai fogalomrendszerekben mozgó elemzésekbe, melyek osztrák ellenségei hasznára lehettek volna. Egyszerűen a vidéki, jómódú nemes nagygazdálkodó hangját üti meg. Észrevételeit józan emberiség hatja át.

Mivel Puky forradalmár és emigráns szerepe miatt magyar történelmi személyiség, viselt dolgainak és kapcsolatainak részletei múltunk ismeretét gazdagítják. Elősegíthetik az 1956-os kirajzás megértését is. Annak a megítélését, hogy az 1849/1850-es hullámmal összehasonlítva 1956/1957-es emigránsaink és egyéb elvándorlóink hogyan „állták meg a sarat”, külföldön mennyire találtak magukra, mi lett kezdeti eszményeikből és kiállásaikból, utólag ítélve hazafias szempontból milyen eredményeket értek el. Példáikkal miben, mennyire könnyíthetik meg a nemzetközi tájékozódást az újabb generációk számára.

Puky híradása szeretteinek magyar szempontokon túl is érdekes és becses. Tárgyilagos megvilágításba állít egy meggyengült, leromló birodalmat, az oszmánt, mely keleti önkényével és korrupcióival kiváltotta alattvalói szembefordulását és a nemzetiségei függetlenséget célzó elszakadását anélkül, hogy azok,

akik pálcát törnek rajta, kellően figyelembe vennék szerkezetének belső logikáját és hosszabb távú opcióinak előnyeit.

Szerbiai megmenekülésének kissé naiv leírása semmivel sem kevésbé érdekesítő, mint román környezetben Berzenczey László naplója, illetve visszaemlékezése moldvai bujdosására, mely alatt a székely politikust Leon Cantacuzino herceg és orosz felesége, majd ajánlásukra Alexandru Ioan Cuza (1820–1873), a galáci (Galați) törvényszék akkori elnöke (percalab), későbbi román király segítette. Berzenczey esete egyértelműen bizonyította azt a tényt, „hogy az oláhok is szívesen fogadták a magyar menekülteket, az orosz elől rejtegették és továbbutazásukban segítették őket. [4]

[4] Berzenczey példájáról lásd Ács Tivadar 1940. *Akik elvándoroltak*. Budapest: a szerző kiadása, 203–205, ill. 207–208; Borsi-Kálmán Béla 1991. *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1848–1867*. Boulder Col. – Highland Lakes, N. J.: *Social Science Monographs – Atlantic Research and Publications*, 122–123, 167, stb. Marczell Péter (ford., stb.) 2007. Berzenczey László: *Szentpétervártól Bombayig*. Kolozsvár: Kriterion (Téka), ill. 2007. *Adventures in Central Asia. A Hungarian in the Great Game*. New Delhi: Himalayan Research and Cultural Foundation – Bhavana Books & Prints. Magáról az általánosabb jelenségről lásd Hajnal 1927:I:376.

TÁMPONTOK

Politikai háttér

Szerb–török szimbiózis

Horvátországgal és a Vajdasággal ellentétben Puky ecsetelt Belgrádba szökeése idején [1850-ben] a szerb hercegség az Oszmán Birodalomban önálló tartományt képezett (pasalik).

A szerbek kiszolgáltatottsága az oszmán birodalomban sok tekintetben már korábban is enyhébb volt, mint az osztrák és magyar uralom alá eső nemzetiséké. [*Encyclopaedia universalis* 2002: Corp 20:855.] Az állam jogilag a muzulmán elvekre épült, de nem folyamodott erőszakos térítéshez. Organikus szabályozás szerint (kanunname) engedélyezte a muzulmánok és nem-muzulmánok együttélését, s ennek értelmében a helyi nyelvek használatát, a kulturális egyediségek ápolását és a felekezeti különbségeket. A muzulmánokat törököknek tekintették, még akkor is, ha egyértelműleg nem is voltak azok. A lakosság különféle etnikai-vallási közösségeit (millet) tiszteletben tartották. Eme jogrendszernek megfelelően a „zimmi” megkülönböztetés védelmet biztosított a szent könyvek alapján egyistenhívő zsidók és keresztények számára ahhoz, hogy vallásukat imaházaikban, illetve templomaikban gyakorolhassák. Oltalmuk fejében a kiváltságos alattvalók vak engedelmességgel tartoztak a szultánnak, kötelesek voltak adót fizetni, és rabszolgákat bocsátani az egyeduralkodó rendelkezésére (devsirme: muzulmánna átnevelt janicsárokat szolgáltatni a szultán gyalogságába és államigazgatásába). [Ha röviden is, Jelavich átfogó

freskónak is tekinthető, külön fejezetet szentel az oszmán és a Habsburg-uralom összehasonlításának, 165–168.]

A később „Európa betegé”-nek minősített Törökország tisztában volt általános európai elmaradottságával; szultánjai és pasái egy 1839-es birodalmi „gülhán [Rózsakert]-leirattól” [szándéknyilatkozattól] számítva közel negyven éven át nagyon tudatos reformokkal igyekeztek hátrányain csökkenteni. [5]

[5] Innét a mozgalom „tanzimát” elnevezése, mely az arab „tanzím” szó többeseként rendcsinálást, újjászervezést jelent. [Lásd pl. Dumont 1989:XII:458–52.] Ezt a modernizáló törekvést II. Mahmud (1808–1839) vezette be. Jóllehet az irányzat jóval később túl mérsékeltnek és lassúnak bizonyult, korántsem ítéltük meddőnek. Különben Törökország nem nyerhette volna meg néhány hónap alatt a szárazföldön (ha a tengeren nem is) Oroszországgal szemben a krími háborút (1853–1855), mely Sebastopol (Szevasztopol) Anglia által kierőszakolt, egy évig tartó ostroma miatt húzódott el. A „török ígát” felhánytorgató, a görögöknél később a valós arányoktól elrugaszkodott, belső korrupciós rákfénék álcázására hivatott demagógia ezen a tényen mit sem változtat. [Lásd pl. Jelavich 1983, 277–282.]

Szerb földön a porta 1838 végén laza fogalmazásban ugyan, de olyan alkotmányt vezetett be, mely véget vetett a fejedelmi abszolútizmusnak azzal, hogy az uralkodó hatalmát egy 17 tagú Tanáccsal (Savet) ellensúlyozta. Az így létrehozott szenátust életreszólóan 35 év fölötti vagyonos szerbek alkották, akik az akkori uralkodó, Miloš Obrenović herceg ellenzékéből kerültek ki. Ebben a felállásban alakult ki a „konstitucionisták”, „alkotmányvédők” (ustavobranitelji) pártja, amely 1842-ben átvette az államvezetést, kormányt alakított, és tartósan megszabta Szerbia politikáját. [Pl. MacKenzie 1985: 15–17, 26, 35.]

REGIONÁLIS JÖVŐKÉPEK

A felvilágosodás és a francia forradalom demokratikus eszményeinek hatására az Oszmán és a Habsburg Birodalom nemzetiségeinek körében különböző elgondolások születtek arról a nemzetállamról, melyet az érintett népek maguknak kívánhattak. Ezeknek nagy, bőven dokumentált irodalmuk van. A kor megértéséhez számolni kell velük.

Megala Idea jelszóval a görögök az általuk lakta területek független államba való egyesítésére szervezkedtek, ideológiájukat elsősorban egy tesszáliai és egy anatóliai író honfitársuktól vették (Rhigas Velestinlis, 1757–1798, ill. Adamantios Korais, 1748–1833), hálózatukat jobbra szórványokban élő kereskedők alkották.

Horvát oldalon Ljudevit Gaj (1807–1872) napóleoni („illirista”) távlatokban a délszlávok egy közös nyelven alapuló egyesülésének szükségét hirdette. Az egység azonban olyan azonosságot tételezett fel, melynek nyelvi közegét még ki kellett dolgozni. A munka jelentős részét Vuk Stefanović Karadžić szerb nyelvész és néprajzkutató, a „Srbi svi i svuda” című, sokat vitatott röpirat szerzője

(1787–1864) végezte el. Josip J. Strossmayer (1815–1905), Djakovo püspöke, és hű társa, Franjo Rački (1828–1894) kanonok csak az 1860-as évektől váltak a horvát politikai és kulturális élet meghatározó nacionalista szereplőivé.

Ilyen távlatokban Szerbia felfuttatásáról *Načertan(i)je* címmel (načrt = terv, projekt) Ilija Garašanin belügyminiszter Alexandar Karađorđevićnek 1844-ben titkos jegyzéket terjesztett elő, mely Szerbia függetlenségét, a szerbek fokozatos egyesítését és rajta keresztül a balkáni hegemonia elérését ajánlotta politikai célul. Beadványa emigráns lengyelek memorandumaira épült. [6]

[6] A követett modellek közül Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861) herceg *Tanácsai* (*Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*) abból indult ki, hogy Oroszország meg fogja próbálni kihasználni az Oszmán Birodalom gyengeségeit ahhoz, hogy a keresztények védelme ürügyén kiterjessze hatalmát a Balkánra. A lengyel felszabadulás ügyének szolgálatába szegődött František (Szerbiában Franjo) Zah (Zach) morva liberális demokrata *Jelentése* (*Rapport sur la mission d'un agent diplomatique en Serbie*) tőle függetlenül született, de hasonló elemzést és konklúziókat tartalmazott. Garašanin a *Tanácsok* gyakorlati alkalmazására aztán tervezetet kért Zahtól, aki a kérést nemcsak hogy nyomban teljesítette, hanem *Tervét* (Plan) később még javaslatokkal (*Osnovne misle* stb.) is kiegészítette.

Czartoryski herceg, a lengyel politikai menekültek konzervatív vezetője, a cár külpolitikai bizalmas tanácsadójából és egyik fő miniszteréből vált lázadóvá, majd az 1830-as varsói forradalom leverése nyomán párizsi emigránssá; Isztambulban számos híve és ügynöke intrikált az oroszok ellen; az 1840-es évek elején számkivetésében Garašaninnak így bőven nyílt alkalm arra, hogy politikai elemzéseiket velük megvitassa. Száműzetéséből társaival visszatérve vele jött Czartoryski egy embere is (a Dr. Louis Lenoir francia állampolgárnak álcázott Ludwik Zwierkowski). Körvonalazott birodalmához a szerb államférfi presztizst a középkori szerb állam (166/1167–1459) Nemanja-dinasztiájának terjeszkedő példájából (1168–1371), s főleg annak legtekintélyesebb, bolgár császári modellt követő autokratája, Stevan Dušan (1331–1355) bazileus sikereiből merített. Csehország esete megmutatta, hogy a közös múlt dicső fejezete mennyire lelkesítően tud hatni egy népre még akkor is, ha rekonstrukciója olyan hamisítványokra épül, mint Václav Hanka állítólagos *Dvur Králové és Zelena hora* kéziratai.

Azzal, hogy a Balkánra korlátozódott (a meglévő szerb fejedelemség területe, Montenegró, Észak-Albánia szerb lakta része, Makedónia, Bosznia és Hercegovina) Szerbia Garašanin ajánlotta kiterjesztése ellentmondott azoknak a magyar alkotmánytervezeteknek, melyeket Kossuth 1851 és 1859 között megfogalmazott, mind pedig annak a dunai konföderációs nyilatkozatnak, mely 1864. május 1-jei, torinói formájában tűnik a leghitelesebbnek Magyarországra, Erdélyre, Romániára, Horvátországra és Szerbia közös államszövetségbe tömörítésére. De nem egyezett meg František Palaczký (1798–1876) morva történész nagy visszhangot keltett, meglehetősen óvatos, ún. ausztro–szláv programjával sem,

mely elvi következetességgel Ausztriára hagyatkozott, a hozzáfűzött reményeket azonban nem váltotta be, mivel Ferenc József következetesen semmibe vette. A történelem (Jugoszlávia megjósolt jelenlegi földarabolását is beleértve) végül is a *Načertanijének* adott igazat.

A vázolt összeférhetetlenségek azonban lényegesen csak Szerbia és Bosznia-Hercegovina kapcsolatát illetően ütköztek Magyarország érdekeivel: hosszú távú stratégiája szerint Szerbia a Balkánon akart növekedni, az oszmán határon túl, észak felé nem kívánt átnyúlni (hacsak a szultán nem tágitotta ki arra birodalmát). Svetozar Miletic (1823–1901) izgatása a Vajdaságban, a Bánátban, a Bácskában, Baranyában és a Szerémségben egy későbbi, 1860–1880-ra eső lapra tartozik. Szerbia a Vajdaságot végül is 1918-ban kebelezte be a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság égisze alatt. Magyarországnak előtte földjén nem voltak veszélyeztetett nemzetiségi gócai, területi követeléseket sem támasztott vele szemben. [7]

[7] Castellan 1994: 49–58 vázolja a balkáni kontextust.

MacKenzie 1985 tárgyalása megfelel a címének, de nem mutat rá hőse ellentmondásaira, és a Vajdaságnak szentelt fejezete elfogult.

A *Načertanije* szövege nyomtatásban 1906-ban jelent meg először. Mind szerbül, mind magyar fordításban nálunk Thim (1930–1940: II: 1–26) közölte.

Tárgyát modern szemszögből elemzi úgy, hogy forrásait is áttekinti Behschmitt 1980: 54–65, 267–276., [Címében pontosan meghatározott témájú, 1976-ban közzétett, de már 1971-ben megvédett doktori disszertáció, mely konceptuális mérlegelések, módszertani fejtegetések és egy általánosabb felmérés után külön, előbb a szerbek, majd a horvátok nacionalizmusát vizsgálja meg.]

Adam J. Czartorisky ellenzéki kormányát Konstantinápolyban az 1840-es években [az ukrán eredetű] Mihail Czajka-Czajkowski (1809–1886) képviselte, aki 1850-ben a Porta szolgálatába szegődött, s ekkor Szadik Pasa néven vált ismertté. L. Borsi-Kálmán 1991: 296. A szerb alkotmányvédőkkel Konstantinápolyból Szerbiába jövő Ludwik Zwierkowski lengyel tanácsadót 1843-ban František Zah váltotta fel, aki új kiküldetése földjén nagy karriert futott be. Lásd MacKenzie 1985: 46–47.

A Nemanják birodalmának kialakulását, gyarapodását, hanyatlását és végét világosan foglalja össze és illusztrálja térképpel Jelavich 1983: 18–20.

A cseh ausztro-szláv ideálról és sorsáról l. pl. Macek 1984: 301, 315, 324.

Miletic szereplését részletesen külön tárgyalja Behschmitt 1976, 111–135, 414–426.

KÜLFÖLDI KONZULÁTUSOK

Elvben a szerb külkapcsolatok a Porta hatáskörébe tartoztak. A gyakorlatban ezt a korlátozást saját, nem hivatalos közvetítőikkel és az egymással élesen versengő külföldi ügyvivők cinkosságával a helybeliek messzemenően ki játszották. Az orosz konzulátus befolyását 1835-től ellensúlyozta az osztrák, majd 1837-től, illetve 1838-tól a brit és a francia is. Testületeik klikkekre támaszkodva intrikáltak. Beavatkozásaira nemcsak a megvesztegetés, hanem különböző előnyök kilátása is módot adott. Török alattvalóknak pl. olyan kiváltságleveleket (berats) állítottak ki, melyek mentesítették őket a helyi adóktól és a helyi törvényszékek illetékességétől. Nemegyszer állampolgárságukat is áruba bocsátották. Ausztria nem tiltakozhatott eme gyakorlat ellen, mivel élen járt benne: különösen hírhedté vált a Dunai Fejedelemségekben azoknak az orosz menekülteknek az esete, akik osztrák útlevélhez jutottak. [Jelavich 1983: 181, 236, 242–247, 299.]

FRANCIA ÚTLEVÉL

Puky Belgrádban a francia konzultól saját nevére kiállított francia útlevelet kap, mely genfi illetőségűnek tünteti fel, s úticéljának Párizst adja meg. A dokumentumot egy emigráns lengyel tisztviselő adja át. [MOL 1805/3 eleje.] [8]

[8] Ennek ellenére később Genfben egy időben a Nicolas Peregrini álnevet alkalmazza, leveleit hazulról legalábbis ezen a néven kéri. 1851-ben Bruxelles-ben új útlevelet kap, melyben mint 43 éves, nőtlen kereskedő szerepel. (Vargha 1933: 7, 17.)

Rejtély, hogyan eszközölte ki ezt a kegyet, s ha már útlevelet szerzett, miért éppen a franciák segítették ki úgy, hogy közben Genfre hivatkoztak. A lengyel kikézbésítés Czatoryski herceg szétágazó emigrációs szervezetének szolidaritására mutat.

Elképzelhető persze, hogy Belgrádban Franciaország képviselte Genf Köztársaságát, s akár magát Svájcot is, melynek konföderációjához a kanton tartozott. A párizsi úticél is igazolhatta [valamennyire?] illetékességét. Magát a gesztust azonban mivel magyarázhatjuk?

Puky későbbi szabadkőműves főmesterségének távlatában malterozó cin-kosságra gondolhatunk. Genfben 1846-ban a politikai hatalmat a szabadkőművességre épülő radikálisok vették át, akiknek kapóra jöhetett [mint ahogy jött is] Puky [és Klapka] komáromi védelemszervező tapasztalata. [Lásd Marczell 1994.] Franciaország azonban ott nem pártfogolta a politikai menekülteket. [Vargha 1933: 20.] S eltökélten köztársaságpárti lévén, Puky szembefordult olyan hírhedt, szabadkőművesekkel cimboráló államfővel, mint III. [Louis] Napóleon (1808–1873) [Vargha 1933: 27.]. Igaz, ez már akkor történt [1852], amikor a francia államférfi köztársasági elnökből császárrá léptette elő magát. Abafi

klasszikus művének [1900] fényében azonban a föltevést még megkockáztatni sem érdemes. Egyrészt azért, mert a magyar jakobinusok bukása következtében a magyar hálózat ellehetetlenült, ezen Metternich minisztersége (1809–1848) sem javított, s utána a szabadság rövid lejárátú kivívása alatt nem volt elég idő a mozgalom hazai kibontakozására. Másrészt mert 1850 előtt Puky nem utazgatott Nyugatra, ahol beléphetett volna valamilyen páholyba (ha erre netán kedve támadt volna).

Érdekében Klapka György is közbenjárhatott akár mint szabadkőműves [ha akkor már az volt], akár más összeköttetések igénybevételével. (Juhász István egy szóbeli információja szerint Puky bujdosói naplója Klapka ilyenét segítségét utólag el is ismeri. Életleírásában ez a szerző a következőket jegyzi meg: „Mikor Puky Miklós 1850. április 1-én átlépte a szerb határt, már a magyar emigráció tagjainak rendkívül szerteágazó kapcsolataik voltak. Puky azokkal kereste a kapcsolatot, akik elsőként érkeztek. Köztük a vezető szerepet [Párizsból] Teleki László játszotta.”)

A 'kombináció' ötletgazdája azonban egyszerűen annak egyik megszervezője, vagy a jó francia kapcsolatokkal rendelkező, szabadelvű '*védangyal*', vagy a szerb '*fővezér*' lehetett, akik Ausztriával szembeni önállóságukat Szerbia érdekének tekinthették. Maga a nagy befolyású, titokzatos szerb '*védő*' nem zárta ki [jutalmat kapó vagy akár önzetlen] korábbi lekötözött, családi szövetséges vagy mezőgazdasági üzlettárs részvételét. Mint már másutt hangsúlyoztam, a vajdasági szerb elit jelentős szerepet vállalt a szerb nemzetállam kibontakozásában.

Több analógia azonban egyértelműen arra utal, hogy a hatékony megmentő (ha úgy tetszik '*védangyal*') Ilija Garašanin volt, aki Kossuth feleségén és gyerekein kívül Magyarországról másokat is kimenekített. [Ress Imre nekem 2007 januárjában írásba foglalt felismerése. Ezt megalapozza Hajnal 1927: I: 363–364; 373–374, aki Kossuthnéék átutazásával kapcsolatban magasabb rangú hivatalnoki és fegyveres kíséretéről és mindenütt a legnagyobb tisztelettel övezett fogadtatásról beszél. Kossuth legközelebbi hozzátartozóinak átmentését Sumlából levélben köszönte meg, melyet Carosini belgrádi ágens – jelentős politikai nyitásként, részletes utasításokkal – személyesen vitt el magával Belgrádba. Lásd Hajnal 1927: I: 364–366.]

Ugyanakkor köztudomású, hogy Bem erdélyi hadseregének felügyelője, széki gróf Teleki Sándor ezredes aradi, békési és Csongrád megyei tanyasi bujkálás után „mint Knicsanin [Knićanin] szerb tábornok kocsisa [álnév: Anton Wedermayer] jutott Belgrádba, s onnén Konstantinápolyba”. [Szinyeyi] Az így kocsissá vedlett, ifjúságában 'költői vad gróf'-nak sikerül libériába öltöztetett lovásznak maga mellé vennie gróf Bethlen Gergely (1810–1867) honvédezerdest [álnév: Suhajda Ferenc], Bem lovasságának főparancsnokát is. [A fogat úgy jött létre, hogy Csernovics Péter (1813–1892) temesi gróf és főispán eladott

Knićaninnak négy pompás lovat, ezeket kellett Belgrádba elhajtani, amire a szerb parancsnok Popovics nevű titkára egyedül képtelennek bizonyult. Az útközben minduntalan megcsodált fogat mellé aztán hatása növelésére egy nyerges ló is került] [9] A két volt honvédeztárs szökésében a belgrádi angol konzul segédkezett. [Hajnal 1927: I: 374.]

[9] L. Görög Livia 1958. *Teleki Sándor emlékezései*. Budapest: Szépirodalmi, 255–269, 515. Teleki Sándorral Puky az emigrációban baráti kapcsolatot tartott fent, Párizsban ismételt találkozottak és ilyenkor jókat ettek. „Teleki Sándor életrajzát még nem írták meg tisztességesen. (Gyalui Farkas könyve – Gróf Teleki Sándor regényes élete – sem tudományos szempontból nem kielégítő, sem népszerűsítő munkának nem állja meg a helyét.)” [Lukácsy Sándor 1951. *Teleki Sándor: Emlékek Bemről*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.]

A SZERB JÓTEVŐK

Szerbia nem állt formálisan hadban Magyarországgal; török alárendeltsége miatt nyílt hadviselésre nem is lett volna módja. Vezetői féltek azonban a szakadár, osztatlan magyar nemzetállam nyomásától, és tartottak attól is, hogy az Obrenović-párt a háborús helyzetben a magyarországi állapotokat hatalmának visszaszerzésére használja fel. Híveivel a belügyminiszter úgy próbálta meg semlegesíteni az adócsökkentést és a viszonylag gyakori nemzetgyűléseket követelő frakciókat, hogy a nép figyelmét a vajdasági testvérek sorsára irányította. Gátlásait e téren oldotta az a tény, hogy a magyar katonai erőt alábecsülte. Szerviánusaival kezdetben csak a helyi felkelőket akarta lelkesíteni és a Habsburg-hű horvát hadba vonulást siettetni. Később aztán úgy gondolta, hogy túlságosan exponálta magát a visszakozáshoz. Vezérelvének megfelelően a szerb autonómia megerősítésére és a későbbi területi gyarapodás esélyeinek növelésére törekedett, az európai forradalmak sikerében egyébként sem hitt, mint ahogyan Törökország és Ausztria közeli széthullásában sem. E tekintetben óvatos, teljesen opportunistá politikát folytatott.

A szerb kormány a Vajdaságban bátorította, támogatta a szerb önrendelkezési kezdeményezéseket, majd az ezekért síkraszálló felkelőket, toborzásukra mozgósította a körzeti előjárókat (oborknez), felerősítésükre fizetett 'önkénteseket' irányított diszkrétan, kettesével-hármasával a smederevói és požarevaci gyülekezőhelyekre [Ress Imre Rumát és Koviljt említi], őket fegyverekkel és lőszerrel látta el, elvezettette a hadszíntérre, ahol szabad zsákmányolást engedélyezett nekik, és gondoskodott szakszerű vezényletükéről. E leírás egy több hullámban lezajlott agressziót összegez. Állandó gond maradt, hogy a bevetett szerb lovasság és tüzérség gyengeségeit szervezőik képtelenek voltak orvosolni, így a szerb katonai sikereket elsősorban a magyar forradalmi hadsereg kényszerű átcsoportosítása és nyomában a vajdasági magyar falvak lakosságának

a menekülése tette lehetővé, vagyis az, hogy a magyar csapatok kiürítették a térséget. A belgrádi vezetők egy idő után azt is belátták, hogy nem fűződik érdekük Ausztria komolyabb tehermentesítéséhez. [Ress 2004; ezeknek az állapotoknak számos változó tényezőtől függő dinamikáját stádiumról stádiumra, közel 40 oldalon mutatja be.]

A SZERB MEGBÁNÁS

Szerbia az informális vajdasági intervenciójával azt remélte elérni, hogy a Habsburg Monarchia égisze alatt kiérdemel egy önálló szerb területet, egyházat és katonai parancsnokságot. [MacKenzie 1985: 100.] Nagyon elszámította magát, de tévedését csak későn ismerte be: maga Garašanin elrendelte, hogy a határon verjék vissza az orosz csapatok magyarországi támadása elől menekedő kereső magyarokat. Politikai ellenfele, Vučić joggal vetette a szemére, hogy vajdasági politikája sok pénzbe és energiába került, de csak arra volt jó, hogy megszilárdítsa az osztrák egyeduralmat. A harc vége felé aztán Garašanin nagyot fordított köpönyegén: a lengyel és olasz légiót ő mentette át Orsovánál teljes épségben a Duna másik partjára; engedménye nagyszámú fogolytól és fegyverkészlettől fosztotta meg Ausztriát. Mégsem járt vele rosszul: ezt a segítségét az osztrákok a javára írták azzal az értékeléssel, hogy ezáltal sietve eltávolított a határról veszélyes alakulatokat. [Hajnal 1927: I: 371, 373.]

Az osztrákok értelmezését Garašanin azonban nem fogadta el: visszautasította a köszönetként felkínált Vaskorona-rendet. Következésként tartózkodó magatartást tanúsított Ausztriával szemben. Nem akart szemet hunyni a valóság felett, melyet az jellemzett, hogy 1849 augusztusában Ferenc József császár – lojalitásuk ellenére – korlátozta a polgári, katonai és vallási irányítást diktatorikusan gyakorló kragujevaci (?) patriarchát (Josif Rajačić, 1785–1861), és a teljhatalommal egy császári biztost ruházott fel.

Summa summárum: „Sok volt . . . Garašanin magyarbarát viselkedésében a tüntető szándék Ausztria ellen. De azért talán sok igazabb rokonszenv is lehetett mögötte.” [Hajnal 1927: I: 372.]

Közben Magyarországon az ellenforradalmi visszarendeződést az a megtorlás fémjelezte, melyhez a már Lombardiában 'Brescia hiénája'-ként elhíresült Julius Haynau báró (1786–1853) osztrák katonai diktátor ('Feldzugmeister') folyamodott.

Ezek a fejlemények az autokratikus eszményekkel berendezkedő új császár azon központosító politikájából következtek, mely nem számolt a Habsburg-ház hajlékonyságra intő történelmi tapasztalataival: V. Ferdinand (1835–1848) lemondása a hatalomról jogcímet adott arra, hogy semmisnek tekintsék az 1848 márciusa és októbere közt a forradalmi események szorongatottságában tett engedményeket; az újdonsült, nagyon fiatal uralkodó 1851 végén aztán hatályon

kívül helyezte még azt az alkotmányt is, mellyel 1849 márciusában 'megajándékozta' országait. 68 évig tartó vezetésének kicsinyes bürokráciája korántsem teljesítette a vajdasági szerbek nemzetiségi vágyait. [Béranger 1990: 583–607, különösen 605.]

A vázoltak fényében Puky belgrádi fogadtatása a szerb diplomácia ügyes rugalmasságát bizonyítja. A külföldre szorított magyar kormánybiztost a szerb parancsnoknál tett látogatásakor kellemesen érintette az egykori ellenség udvariassága és előzékenysége. A vizit azonban beillett egy jelképes fegyverletételnek is: megjelenésével az oltalomkereső elismeri, hogy legyőzték, s hogy kiszolgáltatott, minek fejében szabad utat engednek neki, sőt messzi földre távozását még elő is segítik. A hevesi menekült útlevél kötelező török láttamoztatásaival bizonyíthatta is még a Fényes Porta irányában, hogy a szerb kormány – korábbi magyarellenés vajdasági beavatkozásával szakítva – követi a szultán megbékélési irányvonalát.

Bárhogy is vesszük, Puky szerb megsegítői figyelemreméltó érettséggel szolgálták mind nemzeti érdekeiket, mind a magyar forradalmi ellenállás ügyét. Okosan léptek akkor is, amikor Pukyt végül is nem Anatóliába, hanem Nyugat-Európába irányították: a kimentett magyar hírért vitte Nyugaton a szerbek lovagias gesztusának.

Az igen szép, nyílt becsületességet sugárzó, 42 éves embernek leírt Stevan Knićanin Kossuthnak küldött üzenetét Pukynak nem volt oka kétségbe vonni: „Adja át Ön tiszteletemet Kossuthnak, s a többi Magyaroknak kik [Perczel Mór kivételével] mind testvéreim. Kossuthnak különösen mondja meg, hogy ha az Isten a dolgoknak olly fordulatot ad, minőt én kívánok, hogy a magyar még egyszer hartzra kellhessen ezen Istentelen kormány ellen, akkor a Szerb nemzet, mint Testvér fog a Magyarral együtt érteni, s fegyverrel segíteni a kutyát német kormány elkergetésébe.” [MOL P 1805/3, 1. A kijelentést megerősíti Hajnal 1927: I: 373.]

SZALMALÁNG-E A BARÁTSÁG?

Talán nem dőreség föltenni még a kérdést: Nem volt-e Puky és Garašanin belgrádi barátkozásának folytatása? 1852-től alkalmuk nyílt a találkozásra, amikor az előbbi Jovan Marinović külügyminiszterrel Párizsba utazott, majd onnét makacs ekcémáját ment Svájc Valais/Wallis kantonjában kúrálni. [MacKenzie 1985: 122.] Laukerbad-ba/Loèche-les-Bains-be Garašanin később még vissza-visszatért. Oda az út Lausanne-on, vagy legalábbis Szent Móricon (Saint Maurice) át vezetett; egyik sem esett messze Genftől, ahol Kossuth kétszeres kormánybiztosa új hazára talált... A szerb államférfival érdemes lehetett (volna?) elbeszélgetni: jelentősége, ha lehet, még megnőtt azzal, hogy 1852-ben Aleksandar herceg kinevezte a külügyminiszterséget is betöltő miniszterelnök-

nek. Noha egészségi okokra hivatkozva ezekről a tisztségeiről fél évvel később lemondott, befolyását megtartotta... Választ e kérdésre az utóbbi kéziratos, száműzött korában írt naplójában kellene találnunk.

ELŐKELŐ HIVATKOZÁSOK

Ha Puky „szívvel-lélekkel köztársasági érzelmű volt” (Vargha 1933: 26), érintett leveleiben miért beszélt állandóan társadalmi vezéregyenységekről, magas állású hivatalnokokról? Talán elsősorban azért, mert emigrációjában ezek-től függött, továbbállása elősegítésére velük volt dolga.

Másik oka az lehetett, hogy társadalmi helyzeténél és forradalmi-szabadságharcos referenciáinál fogva az ő kategóriájukhoz tartozott. Amikor olyan szerb főemberekről ír, mint Vučić vajda, elismeréssel nyugtázza szerénységüket, hogy mennyire természetesen elegyednek szóba az utcán ismeretlen, egyszerű járókelőkkel. Így talán nem lát később ellentmondást abban sem, hogy másokkal egyetértve cikkben cáfoljon meg olyan vádakat, melyek szerint a magyar arisztokrácia a forradalmat feudális jogainak visszaszerzése céljából szította. [Vargha 1933: 28.]

PUKY ÚTVONALA

A szabadságharc bukásának következményei elől Puky családja szárazbői birtokán húzta meg magát, majd Tiszafüreden, a Lipcsey-kúrián rejtőzködött; onnét Tiszavárkonyba menekült tovább. A szerb határra fuvarosnak öltözve ért, Belgrádba az éjszaka leple alatt halászok segítették át. [Juhász: 49.]

A továbbiakban a bujdosó lassan utazott, előbb postai lovak hátán, majd postakocsin jutott előre. Kollár (Krnjevo?), Batisina (Batošina), Parakrinra (Paraćin), Alexintz (Aleksinac) érintésével ért Nišbe. [Vajda 7, Puky kéziratos naplója: MOL P1805/3.] Attól kezdve ingyen testőrnek mellé adott pandúr kíséerte. Útját a megduzzadt Morava mentén tovább folytatva dél felé a Devojkánál haladt el, Vranjén, Tabanotrán (Tabanovce), Cumanován (Kumanovo), Istippen (Skopje), Radovison (Radoviš) és Strumizan (Strumica) át ment Szalonikibe. [MOL P1805/3, 5–6.] A magyar menekült tehát nem Vidinen és Szofián keresztül távolodott el hazájától, mint ahogyan ez az első levélben felmerült, hanem Makedónián át közelítette meg a tengert. Ehhez a módosításhoz a Belgrádi Passalik szerb hatóságainak engedélye mellé a Porta közvetlen jóváhagyására is szükség volt, történetesen az üszkübi (istippi > Skopje) pasa beleegyezésére abba, hogy átszelhesse Makedóniát. Az utóbbi, „kihez [Puky] útlevelét látta-moztatni ment, [kitüntetőleg] meghívta [a menekültet] vacsorára s ott bárányhússal is megvendégelte”. [Vargha 7.]

IRODALOM

ABAFI Lajos

1900 *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Budapest

BEHSCHNITT, Wolf-Dietrich

1980 *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914 : Analyse und Typologie der nationalen Ideologie*. München: Oldenbourg Idem 1976, idem. Inaugural-Dissertation. Köln : Universität. Köln

BÉRANGER, J.

1990 *Histoire de l'Empire des Habsbourg*. Paris: Fayard

BERNATH, Mathias; NEHRING, Karl; von SCHROEDER, Felix (Hgg)

É. n. Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, 4 Bde., München, 1974–1981.

BLED, Jean Paul

1987 *François-Joseph*. Paris : Fayard

BOGDAN, Henry

1990 *Histoire des pays de l'Est*. Des origines à nos jours. Paris: Perrin

1994 *Minoteries* ; 1995 2e éd. Hachette

BORSI-KÁLMÁN Béla

1991 *Hungarian Exiles and the Romanian National Movement, 1849–1867*. Boulder, Col.–Highland, Lakes, N. J.: Social Science Monographs [No. 67] – Atlantic Research and Publications.

CASTELLAN, Georges

1999 (1991.) *Histoire des Balkans (XIV–XXe siècles)*. Paris: Fayard.

CASTELLAN, Georges

1994 *Le monde des Balkans*. Paris: Vuibert.

CRAMPTON, Richard J.

1997 *A Concise History of Bulgaria*. Cambridge: Cambridge U. P.

DETREZ, Raymond

1997 *Historical Dictionary of Bulgaria*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.

DUMONT, Paul

1989 „La période des Tanzîmât (1839–1878).” Mantran, Robert szerk. *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris: Fayard.

Encyclopaedia universalis. Paris, 2002. Corpus

La Grande Encyclopédie Larousse. 1974. Paris.

Larousse du XXe siècle. 1931, etc. Paris: Librairie Larousse

Guides Bleus [idegenvezető sorozat] 2006. *Grèce continentale*. Paris: Hachette.

HAJNAL István szerk.

1927 *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat

HELD, Joseph

1992 *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. New York: Columbia U. P.

- JELAVICH, Barbara
1983 *History of the Balkans*. Cambridge: Cambridge U. P. (2 vols), I. Eighteenth and Nineteenth Centuries.
- JUHÁSZ István
1986 *Egy 48-as kormánybiztos élete*. Karácsond: a szerző kiadása szerk. 2004. *Kapcsolatok és keresztutak* (Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában.) Budapest: L'Harmattan.
- KOVÁCS Endre
1958 *Magyar–délszláv megbékélési törekvések 1848/49-ben*. Budapest
- LUKÁCS Lajos
1984 *Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest
- MACEK, Josef
1984 *Histoire de la Bohème des origines à 1819*. Paris: Fayard
- MACKENZIE, David
1985 *Ilija Garašanin, Balkan Bismarck*. Boulder New York: East European Monographs – Columbia U. P.
- MANTRAN Robert (éd.)
1989 *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris: Fayard
- MARCZELL Péter
1994 „Bizáki Puky Miklós nyomdász kiadványai a Genfi Köz- és Egyetemi Könyvtár helytörténeti 'brosúra'-anyagában.” *Magyar Könyvszemle*, 110/4:426–429.
- Petit Futé francia idegenvezető sorozat
Ancienne république yougoslave de Macedoine, 2005. Paris.
Serbie–Montenegro. 2006. Paris
- PETROVICH, Michael Boro
1976 *A History of Modern Serbia, 1804–1918*, I–II. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich
- RESS Imre
2004 „Ilija Garašanin magyar politikája (1848 március–1849 február)” Szerk. *Kapcsolatok és keresztutak* (Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában). Budapest: L'Harmattan
- SZINNYEI József.
É. n. Magyar írók élete és munkái. Arcanum adatbázis
- THIM József
1930–1940 *A magyarországi szerb felkelés története*. I–III. Budapest: (Közli szerbül és magyar fordításban a Načertanije szövegét.)
- VARGHA Zoltán
1933 „Egy bujdosó naplója. – Részletek Bizáki Puki Miklós 1848/9. évi magyar kormánybiztos életéből. –” *Budapesti Szemle*, 230:1–33.
- Lásd. WATKINS, Richard–MASTERS, Tom
2005 *Bulgarie* (francia fordítás). Évreux: Lonely Planet

JEGYZET A SZERZŐRŐL

Marczell Péter (1936–2007) történész, orientalista, Pozsonyban született és Svájcban halt meg. Fő kutatási témája Kőrösi Csoma Sándor munkássága volt, erről két angol és egy magyar nyelvű kötetet jelentetett meg. Főleg indiai kutatásai alapozták meg műveit. Intenzíven foglalkozott az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emigrációjának történetével. 2006-ban jelent meg a kolozsvári Kriterionnál Berzenczey László *Szentpétervártól Bombayig* című könyve, melyet Marczell Péter gondozott. Könyv nagyságú tanulmányt írt Horváth Mihály püspöknek, a Szemere-kormány (1849) kulturális miniszterének svájci emigrációjáról, mely az *Életünk* folyóiratban látott napvilágot. Filmkritikáiban a nagy európai filmfesztiválokat értékelte a svájci német nyelvű lapok olvasói számára.

A Puky-levelekről szóló tanulmányát – a Belgrád-epizód, illetve kor- és környezetrajz okán – a *Létünk* folyóiratnak szánta. Az elkészült tanulmányt el is küldte első olvasásra azzal, hogy maga még javíthat rajta. Azután csönd lett, nem válaszolt e-mailjeimre; csak ebben az évben tudtam meg, hogy 2007 novemberében meghalt.

Ilia Mihály

159.922.3

159.924

821.511.141(497.1)-4

Hódi Sándor

A VILÁGHÍRNÉV ÁRNYÉKÁBAN – FRIEDRICH WEISSENSTEINER: ZSENIK GYERMEKEI¹

*In the shadow of world fame
(Friedrich Weissensteiner: Kinder der Genies)*

A közhiedelem szerint a zsenik gyermekeinek nehéz sors jut osztályrészül. Azok a gyerekek ugyanis, akik jelentős és befolyásos apáktól és anyáktól származnak, többnyire szüleik árnyékában élnek, nem képesek kibontakoztatni tehetségüket. Ezt a nézetet azok az életrajzírók is táplálják, akik a híres emberek és gyermekeik kapcsolatának alakulásával foglalkoznak munkáikban, többnyire nem tudományos igénnyel, hanem általános nézőpontból. Ezek közé a munkák közé sorolható Friedrich Weissensteiner *Zsenik gyermekei* című könyve is, amelyben a szerző néhány esettanulmány alapján megpróbálja bemutatni a híres emberek gyermekeinek – August von Goethének, Siegfried Wagnernek, Anna Freudnak, Erika és Klaus Mannak, valamint Anna Mahlernek – a sorsát. A könyv érdekes és tanulságos olvasmány, annak ellenére, vagy éppen azért, mert a szerző nézőpontja, mely szerint a zsenik gyermekeinek a szülők árnyéka miatt nehéz sors jut osztályrészül, nem nyer meggyőző bizonyítást.

Kulcsszavak: híres szülő, gyermek, Goethe, Wagner, Freud, Mann, Mahler

A PÓRÁZON TARTOTT GYERMEK

Kezdjük talán az esettanulmányok ismertetését Johann Wolfgang Goethe August nevű fiával, akit – Weissensteiner szerint – az apja „egy életen át szoros pórázon tartott”. Goethe határozta meg, hogy a fiú milyen pályát válasszon, szakmai téren és a költészetben is saját szekerét tolatta vele, nem engedte saját életét élni, hanem mindig újabb és újabb feladatokat zúdított a fiú nyakába. Végül a fiú, aki nem volt képes szabadulni atyja szellemi befolyása alól, annak „nyomasztó tekintélye” miatt az alkoholizmusba menekült, és korán, negyvenévesen meghalt. Weissensteiner nem hagy kétséget az iránt, hogy ez így történt,

¹ A mű eredeti címe: *Friedrich Weissensteiner: Kinder der Genies*. 2005 Buchverlage Kremayr & Scheriau / Orac, Wien. Magyarra fordította: Rónaszegi Éva. Sziget Könyvkiadó, 2006.

anélkül, hogy feltette volna magában a kérdést, vajon milyen sors vár a labilis idegzetű, iskolakerülő, kicsapongó hajlamú fiúra, ha az apja nem tartja szorosan pórázon, és ha társadalmi rangjának, befolyásának köszönhetően nem biztosít a különösebb tehetség és mindenféle végzettség nélküli fiúnak maga mellett jó állást, védelmet és biztos megélhetést.

Kétségtelen, hogy von Goethe titkos tanácsos úr nem kényeztette házasságon kívül született fiát, de az adott körülmények között nem is nagyon tehette volna. Tudnunk kell, hogy a fiút csak ifjú korában íratta saját nevére, miután előbb sort kerített a fiú anyjával, Christiane Vulpius kisasszonnyal való kapcsolatának a rendezésére, akivel eladdig élettársi viszonyban élt. Az apa nyomasztó tekintélye bizonyára terhes lehetett a Goethe fiú számára, sorsának alakulásában sokkal inkább születésének ezek a körülményei, és nem az „apai póráz” játszotta a döntő szerepet.

Goethe túl jutott már a Wertheren, az Egmonton és egy sor nagy drámán, híres, befolyásos ember, nemesi rangja és évi 1200 tallér fizetése van, amikor a sors összehozza Christiane Vulpius kisasszonnyal, a virágkötő lánnyal, aki szűkös körülmények között élt nagynénjével egy kunyhóban a városfalon kívül. Az egyszerű lányt és a nála 16 évvel idősebb, messze földön híres, befolyásos Goethét, a titkos tanácsos urat egy világ választotta el egymástól. Mégis miután a titkos találkák során Christiane teherbe esik, Goethe elismeri az apaságot, és élettársául fogadja a lányt. Igaz, az esküvő elmaradt, de már így is magasra csap a felháborodás Weimarban. A titkos tanácsos úr és a szegény művirágkészítő lány kapcsolatát akkoriban a rangkorságban szenvedő polgárság képtelen elfogadni. Időt kell hagyni rá, hogy tudomásul vegyék. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a formális házasságkötés elhúzódott, és nem csak az, hogy Goethe „irtózik a kötöttségtől”. A kapcsolat legitimizálására később is csak Goethe óriási tekintélyének és nagy társadalmi befolyásának köszönhetően kerülhetett sor.

Friedrich Weissensteiner esettanulmányában részletesen ismerteti a Goethe fiú fejlődésének útját, attól kezdődően, hogy az apa „a fia keresztelőjén nem vett részt”, egészen a fiú Rómában bekövetkezett váratlan haláláig. Az apai nevelés „a távolból történik”, szögezi le Weissensteiner, mert von Goethe úr állandóan úton van, vagy a munkáival van elfoglalva. A gyermek viszont vágyik sokszor távollévő apja után. Weissensteiner ezt úgy tartja számon, mint Goethe nevelési elveiben mutatkozó hiányosságot, amelynek alátámasztására további elrettentő példát is felhoz. Goethe egy alkalommal játék-guillotint küldött Frankfurtból a fiának, amit a fiú anyja érthetően rossz néven vett, az apát azonban ez a gesztus sokkal kevésbé minősíti, mint azt Weissensteiner gondolja. A fiúgyermekek talán az idők kezdete óta szívesen játszanak fegyvereket és gyilkos szerszámokat utánzó játékokkal, melyeket rendszerint az apjuk, és nem az édesanyjuk vásárol meg számukra. Igaz, a nevelési hiányosságokat illetően Weissensteiner nem csak az apán veri el a port. Szó esik arról is, hogy a fiú anyja a kis Augustot

bevonja gyakori ivászataiba. Tény, hogy a fiú elcsavarog, tízévesen szülői beleegyezés nélkül Jénába utazik – Weissensteiner szerint „menekül” a szülői háztól. Akárhogyan is, a fiú iskolakerülő, a bajkeverésen kívül más nem nagyon érdekli. Egy évváró iskolai ünnepségen lerészegedik, és kerti székeket tör össze a vendégek előtt. Ezek a „csínytevések” elsősorban von Goethe úr számlájára vannak írva, mondván, hogy „nem törődött fia iskolai ügyeivel”, és nem vette észre, hogy a kicsi Augustot mennyire nyomasztotta a Goethét övező társadalmi megbecsülés, mennyire terhes volt a fiú számára a zseniális költőt övező „gát-lástalan elismerés és hódolat”.

Az olvasó talán csodálkozik ezen a mihaszna csirkefogóval szembeni elfogultságon, Weissensteiner azonban kifogyhatatlan Goethe vétkeinek és mulasztásainak a felsorolásában. Megemlíti például, hogy nagy csalódást okozott August számára azzal is, hogy amikor Napóleon Weimarban járt, és szeretett volna találkozni Goethével, az kitért előle. A kicsi August ugyanis, apjával ellentétben, aki nem vette jó néven a korzikai világhódító ambícióit, rajongott Napóleonért. Ám ugyanilyen hévvel és lelkesedéssel jelentkezett később önkéntesnek Napóleon hadai ellen. Goethe ezúttal is csalódást okozott neki, kijárta a hercegnél, hogy fiát ne sorolják be katonának, mondván, hogy otthon a munkájában nagy szüksége van rá. A baj az volt, hogy a Goethe fiút a társai kicsúfolták, hazaárulónak tartották, amitől állítólag búskomorra vált, és roppant szenvedett mások megvetésétől. Az, hogy a befolyásos apa aggódott fia életéért, és nem tette kockára, semmit sem von le a fiú lelkét ért csalódás súlyából. Az apa szívtelenségének látszatát fenn kell tartani, mert Weissensteiner értelmezésében ez vetíti előre a későbbi tragédiát.

A szívtelennek megrajzolt Goethe-portrén az sem változtat semmit, hogy a nagyhatalmú úr a serdülő gyereket törvényes fiává fogadja, és ezáltal olyan fordulat állt be August életében, amelyet az talán fel sem fogott sohasem. A változás nemcsak abban állt, hogy az egyébként iskolázatlan és nincstelen gyerek immár jogot formálhatott apja gazdag örökségére, hanem magának a Goethe névnek a használata is megnyitott előtte minden ajtót. Nem elvetendő fordulat az sem, hogy megszabadult a korábbi élethelyzetéből adódó egzisztenciális problémáktól, és a hátralevő életében nem voltak többé anyagi gondjai.

Ennek ellenére Weissensteiner ismételten visszatér ahhoz a meglátásához, hogy Goethe a „fia feje felett döntött”, nem engedte őt önállósulni, mert szüksége volt egy megbízható titkárra, aki sok mindent levesz a válláról. Marad tehát a dolgok egyoldalú beállítása. De vajon felróható-e Goethének, hogy fiát bevonta különféle gyűjtemények gondozásába, az udvari színház igazgatási feladataiba, és megbízta kiadókvaló tárgyalásokkal? Ártott-e a léha fiatalembernek azaz, hogy bedugta a weimari állami hivatalba, és kötelességtudó, rendszerető, lelkiismeretes, pedáns hivatalnokot nevelt belőle?

A lényeges kérdésekben Goethe voltaképpen mindig a fia mellett állt. Gondoskodott arról, hogy befogadja az egyház, támogatta August házassági szán-

dékát, elfogadta választottját, majd a Goethe-házat kibővítve otthont nyújt a fiatalok számára. Azt hinnénk, hogy ezzel jót tett a fiának. De nem. Weissensteiner szerint azzal, hogy August ifjú feleségével beköltözött a Goethe-házba, „eljátsz-sza az utolsó esélyt az önállóságra”. Ráadásul a fiatal feleség az apósát tiszteli, becsüli, férjét viszont nem sokra tartja. A házasságon egyébként nem volt áldás, az életvidám fiatal feleség flörtöl, August az alkoholba menekül.

Hiábavaló az atyai gondoskodás, ha Goethe késői életrajzírói ezt úgy értelmezik, hogy mindig a fia helyett döntött, nem engedte, hogy az saját egzisztenciát teremtsen. „Ebben rejlik a fiú életének tragikuma” – írja Friedrich Weissensteiner.

„A Goethe név volt August átka”, jegyezte meg egyszer a család egyik barátja. Lehetséges, hogy Friedrich Weissensteiner erre a megjegyzésre alapozta koncepcióját? Pedig de sokan cseréltek volna a Goethe fiúval az egykori Weimarban! Meglátásom szerint erőltetett gondolat a különösebb tehetség nélküli fiúból mindenáron áldozatot faragni. Ami nem jelenti azt, hogy az apa és a fiú kapcsolata szokványos és zavartalan lett volna. Méltánytalan azonban a zseniális és befolyásos apát kárhóztatni amiatt, amire a fiú nem volt predesztinálva. Eljátszhatunk például a gondolattal, hogy milyen sors várt volna rá, ha anyja nem botlik Goethe útjába. Vajon az akkori nyomorúságos körülmények között, egy szegény asszony gyermekeként, netán valamely más apa mellett többre vitte volna? Boldogabb élet várt volna rá?

„Kitörési kísérletként” August Rómába utazik. Innen írja az apjának: „A 40 év során ez az első alkalom, hogy önállónak érzem magam, méghozzá idegen emberek közt.” Ebben az időben már beteg, életenergiája fogytán, viselkedése egyre inkább önpusztító jelleget ölt. Rómában már csak tíz nap adatik számára, hogy a legnagyobb német költő fia „élvezze szabadságát”. Sírkövén, melyet apja állíttatott, ez áll: „A Goethe fiú, apját megelőzve, elhunyt a 40. életévében.” Eb-ből a sírfeliratból aligha olvasható más a pusztá tényállásnál. Az életrajzíró ezt a mondatot is úgy értelmezi, hogy Johann Wolfgang Goethe még a fia halála után sem volt hajlandó arra, hogy önálló, független lénynek tekintse gyermekét.

A NAGY KOMPONISTA ÁRNYÉKÁBAN

Siegfried Wagner, a tehetséges muzsik, „egész életében árnyéka volt” az apjának, a zseniális zeneszerző Richard Wagnernek. Sokan rejtélynek tartják, hogy miért nem tudott nagyobb elismerést és hírnevet szerezni magának. A hozzáértők zenei alkotásainak a korszerűtlenségében látják az okot. Amíg apja a „zene forradalmára” volt, új utakon járt, a fia alkotóművészete megmaradt a múltban, „ódivatú” volt.

Siegfried Wagner nem úgy látta önmagát, mint akit nyomasztana apja hírnevének a terhe. Ezt el is hihetjük neki, hiszen különben aligha vállalta volna, hogy ő is operakomponistaként lépjen fel, és apja nyomdokait követve érvényesüljön. Tisztában volt helyzetének nehézségeivel, a nagy ember fiával szemben táplált elvárásokkal és előítéletekkel. Ha valaki nem szárnyalja túl az apját, arra könnyen rásütik a bélyeget, hogy számár vagy idióta, vallotta. Büszke volt arra, hogy nem hódolt be a kor divatjának, a saját útját járja, és ily módon szerzett elismerést magának. Nem vette tragikusan a dolgot, de szenvedett attól, hogy művészetét nem fogadták nagyobb elismeréssel.

Siegfried Wagner házasságon kívül született. Cosima, az édesanyja mással élt házasságban, de évek óta viszonya volt Richard Wagnerrel, akitől Siegfried előtt már két lányt szült. A férj csak később értesült minderről, ekkor a felesége arra kérte, hogy egyezzen bele a válásba, és engedje át neki gyermekei nevelését. A férj, aki – minő véletlen – Wagnerhez kötődő karmester volt, végül is beleegyezett a válásba. Ezt követően, 1870-ben Cosima von Bülow – lánykori nevén Liszt – és Richard Wagner házasságot kötöttek. A menyasszony harminchárom, a vőlegény ötvenhét éves volt. Így lett a kisfiúból, Siegfried von Bülowból Siegfried Wagner.

Az apa és az anya a gyermek nevelésében különböző állásponton voltak. Wagner nagyvonalúan akarta nevelni, az anya viszont a szülői szigor híve volt, de mindketten arról álmodoztak, hogy a Wagner fiú folytatja majd apja zenei örökségét. „Ha ez a fiú nem lesz jobb és nagyobb nálam, akkor minden fiziognómia hazugság” – nyilatkozta Wagner. Az anya mértéktartóbb volt. „Örülök, ha a fiunk szilárd jellemű és eleven észjárású lesz” – mondta.

Az apa nagyravágyó tervei ellenére keveset törődött a fiával. A gyermekről való gondoskodás szinte teljes egészében az anyára és a nevelőnőre maradt. Ők tanították az írásra, olvasásra és számolásra, amíg tanárt nem kerestek mellé. Az apának nem felelt meg akárki, mire kiválasztották a megfelelőt, a Wagner gyerek már tízéves volt.

A gyermek életében 1883-ban drámai fordulat következett be. Apját, akinek zajos sikerrel mutatták be a műveit, s folyton komponált, olvasott, művészi kérdésekkel foglalkozott, váratlanul szívszélhűdés érte. Siegfried és testvére félárva sorsra jutottak. Gyámot rendeltek a fiú mellé, de ő a hasonló korú gyerekek körében szeretett volna lenni, ezért beiratkozott a bayreuthi gimnáziumba. Az új környezetben nehezen boldogult, tanulás terén alig tudott lépést tartani iskolatársaival. Gimnáziumi éveiben halt meg szeretett nagyapja, Liszt Ferenc.

A gimnázium befejezése után a pályaválasztás ügyében összeült a házi tanács. Bár az anyja szeretete volna, ha fia átveszi apja örökségét, és zenei képzésre adja a fejét, mégis úgy döntöttek, hogy Siegfried érdeklődésének megfelelően tanuljon építészetet, de azért előbb Engelbert Humperdincnél készüljön fel a karmesteri és zeneszerzői pályára is.

Ezek az évek Siegfried világnézeti fejlődése szempontjából is meghatározó jelentőségűek voltak. Jelesül felerősödött benne az antiszemitizmus, másfelől megismerkedett egy kozmopolita homoszexuális fiúval, aki szintén nagy hatással volt rá, Weissensteiner szerint a nemzeti bezárkózással szemben tágította a fiú látókörét. Egyetemi éve alatt később egy másik homofil barátjánál lakott. A huszonhárom éves fiatalember váratlanul úgy dönt, hogy abbahagyja építészeti tanulmányait, átiratkozik a karlsruhei műszaki felsőfokú szakiskolába, majd a zenei pálya felé fordul. Ez a döntés kínai útja során szilárdult meg benne, amelyre egyik homoszexuális barátjával indult. Úti beszámolójában nem rejti véka alá a barátjához való intim viszonyát.

Siegfried, aki immár végképp a muzsikának szenteli életét, 1893 augusztusában debütál mint karmester. Anyja el van ragadtatva, Richard Strauss pedig levélben fejezi ki őszinte elismerését a „felejthetetlen óráért”, amelyet a koncerten töltött. A Wagner fiú később Lipcsében, Berlinben, Frankfurtban, Brüsszelben, Amsterdamban, Prágában és Londonban dirigált. Az egyik koncertje után, az akkor ifjú színházkritikus, George Bernard Shaw is nagy elismeréssel nyilatkozik róla. 1896-ban debütál karmesterként a Bayreuthi Ünnepi Játékokon, ahol apja művét, *A Rajna kincsét* interpretálja. Huszonkilenc éves, amikor elkészül első operája (*Der Bärenhäuter*), amelyet a Grimm fivérek két meséjére írt, és nagy közönségsikert aratott vele. A siker önbizalommal töltötte el, és megerősíti abbéli meggyőződésében, hogy nem szabad sem apjának, sem más nagy mestereknek az útján járnia. Második operája azonban kemény kritikát kapott, kifütyülték. Anyja és német érzelmű barátai „a zsidó sajtót tették felelőssé a kudarcért”.

A kudarc sokkolta az ifjú zeneszerzőt, megpróbálta magát túltenni rajta, de átütő sikert már sohasem ért el operáival. Miután anyját szívroham érte, átvette a Bayreuthi Ünnepi Játékok irányítását, a nagy fesztiválüzemet, melyet apja hozott létre. Apjának századik születésnapján, 1913. május 22-én Bayreuth városa tiszteletbeli polgárrá választotta Siegfried Wagnert. De voltaképpen nem az „alkotó művészt” tüntették ki, hanem a nagy mester „méltó fiát”. Akárcsak más zseni-gyermekek, ő sem szabadulhatott apja árnyékától, mondja erre Weissensteiner. Más kérdés, hogy ez az árnyék, amelynek „terhét cipelték”, mennyire volt előnyükre vagy hátrányukra. Vajon mi lett volna belőlük, ha maguknak kell a névtelenségből kitörni? Jellemükből ítélve vélhetően semmi.

Siegfried már negyvennégy éves volt, de még nem gondolt nősülésre, így az utódlás kérdése kezdett nyugtalanítóvá válni. Bayreuthban veszély fenyegette a wagneri örökséget. Siegfriednek voltak alkalmi barátnői, „de homoszexuális barátait mindig is határozottan előnyben részesítette” – írja Weissensteiner. Miután a család riadót fűjt, a Wagner fiú beadta a derekát, feleségül vette a tizennyolc éves angol lányt, Winifred Klindworthot. A lány, aki gyakran megfordult a Bayreuthi Ünnepi Játékok főpróbáin, beleszeretett a nála huszonhat

évvel idősebb fiúba, jelesül az Ünnepi Játékok igazgatójába. „Siegfried is el volt ragadtatva a fiatal lánytól.” Az ismeretséget szerelmi levelezés követte, 1915-ben aztán a Wagner fiú megkérte a lány kezét, és szeptember 22-én, családi körben megtartották az esküvőt.

Az ifjú asszony férje mellett titkárnői teendőket látott el, Siegfried levelezését intézte, és a család többi tagjával figyelte a háborús eseményeket, a német hadsereg első világháborús győzelmeit és vereségeit. 1917-ben megszülte első gyermekét, akit még három testvér követett.

Az első világháborút követő években kényelmetlen helyzetbe kerültek, anyagi nehézségekkel küzdöttek. 1926-ban az 50. évforduló alkalmából rendezett Bayreuthi Ünnepi Játékok is pénzügyi kudarccal végződött. A zeneszerző súlyos lelki válságba került. Felesége, Winifred „minden lehetséges fórumon, minden szóba jöhető személytől pénzt gyűjtött”. Közben Siegfried tehetetlenül nézi, ahogyan a nála erősebb akarátú felesége Hitler bűvkörébe kerül. Hosszú idő óta kínozza az asztma, ettől ugyan még egészségi állapota nem adna okot aggodalomra, de 1929-ben autóbaleset éri. Egy ideig képtelen vezényelni, a kényszerpihenő pedig depressziót és halálfélelmet vált ki benne. Aztán újra beleveti magát a munkába, nagy koncertkörutat tesz Angliában, ahol enyhébb szívroham éri. Milánóba utazik, ahol influenzával küszködik, itt éri anyjának, Cosimának a halálhíre. 1930. július 18-án ebéd közben ismét szívroham éri, de mindenáron ott akar lenni *Az istenek alkonyának* főpróbáján, ahol a színpadon összeesik, rá néhány héttel elhagyja a lélek.

Visszaemlékezéseiben ez áll: „Nos, nem vágtam szét üllöket, nem öltem meg sárkányokat, nem keltem át lángtengereken. És mégis azt remélem, hogy nem voltam egészen méltatlan erre a névre...” Életrajzírója, Weissensteiner nem éri be ezzel az egyértelmű üzenettel. Szerinte a Wagner név rendkívül nagy terhet rótt rá, és végül nem tudott kitörni a nagy komponista rávetülő árnyékából. Erősen vitatható állítás, inkább az ellenkezője igaz. Siegfried Wagnert apja hírneve emelte szárnyra, személyi adottságain, életfelfogásán és a körülményeken múlt, hogy apjáénál szerényebb ívelésű volt munkássága és életpályája. De vajon miért is kellett volna, hogy túlszárnyalja apját?

ANNA FREUD

Martha Freud nyolc év alatt gyors egymásutánban hat gyermeket hozott világra, három fiút és három lányt. Anna, „az apa dédelgetett kedvence” volt a legfiatalabb. A feleség, Martha, született Bernars, egy előkelő ortodox zsidó családból származott. „Csöndes, szeretetreméltó, szerény, igénytelen asszony volt” – írja Weissensteiner –, aki évtizedeken át vezette a háztartást, gondoskodott férjéről és a gyerekekről. Martha Freudot nem zavarta férje foglalatossága, különösebben nem érdekelte a pszichoanalízis. Freud növekvő hírneve sem érin-

tette különösebben, nem akart rivalizálni vele, nem vágyott maga is hírnévre, érvényesülésre, nem vett részt a társadalmi életben, került a nyilvánosságot, beérte a feleség és anya szerepével, amit viszont tökéletesen ellátott.

A polgári esküvő után Bécsben telepedtek le, ahol Freud számára három szobát tartottak fenn váró- és dolgozószobának, valamint rendelőnek. Freud itt fogadta pácienseit, itt írta tudományos műveit egészen 1938. június 5-éig. A családban fegyelmezett rend uralkodott, ami Marthának volt köszönhető. A napirendhez szigorúan ragaszkodott, óraműpontossággal zajlott minden, és ehhez a ház ura, Freud is alkalmazkodott. Takarékos asszony volt, gyermekeiről és férjéről szeretettel gondoskodott. Szárnyai alatt a gyerekek meleg szeretetben, jó légkörben, különösebb kényszer nélkül nőttek fel.

Egyik Freud fiú sem követte apja példáját, az egyik építész, a másik építészmérnök, a harmadik ügyvéd lett. A lányokat a kor szokásainak megfelelően háziasszonyi és anyai szerepre készítették fel. Az egyik egy bécsi üzletemberhez, a másik egy hamburgi fotográfushoz ment feleségül. A legkisebb lány azonban, Anna, a családban maradt, férj és gyermek nélkül élte le életét.

A szülők harmonikus házasságban éltek, kölcsönösen becsülték és tisztelték egymást. Martha visszaemlékezése szerint 53 évi együttélésük alatt „egyetlen haragos szó sem esett köztük”. Ez a mély lelki harmónia nyilván Martha engedékeny természetével magyarázható, aki azt sem tette szóvá, ha Freud „a földre hullott cigarettahamut a cipőjével beletaposta a parkettbe”. Férje más rossz szokásait és hóbortjait is elnézte. Ez a fölé- és alárendeltségi viszony mindvégig megmaradt kapcsolatukban.

Az idillinek tűnő házasságban volt azért némi konfliktus, ám erről nem beszéltek. Martha ortodox zsidó nevelésben részesült, amit komolyan is vett, Freud viszont ateista zsidó volt. Nem volt teljesen problémamentes az anya és legfiatalabb lánya, Anna kapcsolata sem. Martha erősen kézben szeretne tartani gyermekeit, Anna ez elől a pesztonkához menekült, aki megható gondoskodással és szeretettel vette őt körül. Anna kicsinek élénk, csintalan, pimasz gyerek volt, de hatévesen megváltozott, csendes, engedelmes, mintaszerű kislánnyá vált. Az iskolában kiváló tanuló volt, „megfelelt a szülői ház elvárásainak”. Tudatosan törekedett arra, hogy elnyerje szülei kegyeit. Bár unta az iskolát, szorgalmas volt, sokat olvasott, idegen nyelveket tanult. Elsősorban az apján csüngött, féltékeny volt testvéreire, ha azok elkísérték valahová apjukat, és ő nem mehetett velük. Hogy közelebb kerüljön apjához, elolvasta néhány könyvét.

Amikor a család egyik régi ismerőse, Ernest Jones, a későbbi Freud-biográfus udvarolni kezdett Annának, Freud féltékenyen reagált, „nem akarta odaadni az ő kislányát” más férfinak. Egyre több figyelmet szentelt Anna tanulmányainak, aki a tanári hivatást választotta magának. Miután letette tanári vizsgáit, az alacsony termetű (160 cm magas) és törekény Freud lány tanárként dolgozott a régi iskolájában. Tanárkodása mellett, apja nagy öröme, egyre nagyobb ér-

deklódést mutatott a pszichoanalízis iránt. Apját elkíserte tudományos kongresszusokra, legépelte cikkeit, ő intézte a titkárnői teendőket mellette. Azután kissé szokatlan módon évekig tartó analízisnek vetette alá magát az apjánál. Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy feladta tanári hivatását, és kísérleti analíziseket folytatott nővérének a fiaival, pszichoanalitikus értekezést írt, előadást tartott a Bécsi Pszichoanalitikus Társaságban.

Ezzel a fordulattal „Anna leghőbb vágya teljesült” – írja Weissensteiner. Talán inkább az apjáé, gondolhatnánk, hiszen Freud egyre-másra támogatta kedvenc lánya ez irányú törekvéseit. Olyan erősen láncolta magához a lányt, hogy az nem tudott, és később nem is akart szabadulni ettől a kötődéstől. „Nem tudom levakarni magamról”, írja Freud a lányáról egyik ismerősének. Minden bizonynyal nem is akarta, mert egy másik levelében meg azt írta, „nagyon elárvultnak” érezné magát, ha a lány elköltözne hazulról. Nyilvánvaló, hogy a kapcsolat mindkettőjük számára megoldhatatlan lelki problémát jelentett. Még sor kerül egy régóta tervezett útra Rómába, ahová Freudot elkíséri a lánya. Előtte a tudóst szájüreg-műtétnek vetették alá, előrehaladott rákbetegséget állapítottak meg nála, orvosai azonban elhallgatták előle az igazságot. Ezt követően a kisebb-nagyobb operációk folytán kényszerűvé vált az élet Freud számára, ami együtt járt az életminőség folyamatos romlásával. A nikotin iránti szenvedélyének lett az áldozata. „A helyzetet súlyosbította, hogy nem volt képes abbahagyni a dohányzást (...), de csodálatra méltó kitartással és türelemmel viselte a szenvedéseket.”

A betegség még szorosabbra fűzte az apa és lánya közti bensőséges kapcsolatot. Anna lett Freud ápolója, ő volt a szócsöve, ő virrasztott az ágyánál, ő képviselte apját a kongresszusokon, ő vette át a Freudnak ítélt kitüntetést is. Ez a szoros kapcsolat ártott az anya és lánya közti, korántsem felhőtlen viszonynak. A feleség mellőzöttnek érezte magát, úgy érezte, hogy a lányával szemben, aki rivalizált vele, alulmaradt. Napirenden voltak a féltékenységi jelek, melyektől Martha migrént és gyomorgörcsöket kapott. Az anya és lánya közti konfliktus tovább mérgesedett, amikor „Anna szervezni kezdte az apja és önmaga külön életét, melyből Martha kimaradt”. Weissensteinernek ezt a megállapítását többféleképpen lehet értelmezni, mindenesetre bizonyossá vált, hogy Anna nem megy férjhez, teljes egészében apjának kívánja szentelni életét. A Freud családban megfordult néhány művelt, okos nő, akikkel Anna életre szóló szoros barátságot kötött, egyes kortársak ezt leszbikus vonzalomnak ítélték.

Freud nyolcvanadik születésnapjára megjelent Anna főműve, *Az én és az elhárító mechanizmusok*, amely korábban írt könyvei mellett (*Bevezetés a gyermekanalízis technikájába*, *Bevezetés a pszichoanalízisbe pedagógusok számára*) megalapozta hírnevét, és a pszichoanalízis élharcosai közé került vele. A növekvő hírnév és tekintély ellenére sok támadás érte Feudot és leányát. Anna Freud ezektől a támadásoktól igyekezett megvédeni az apját, „úgy örködött az életműve felett, mintha az a Grál kincse lenne”.

A politikai fejlemények miatt a Freud családnak menekülnie kell. Tízezer zsidó hagyja el Bécset. Freud azonban már túlságosan öreg és beteg, mindenképpen maradni akar. A Gestapo átkutatja a lakásukat, Anna Freudot elhurcolják, hogy kihallgassák, ami végtelenül felizgatta Freudot. Mi lesz, ha a lánya nélkül marad? Amikor a lánya este hazajön, érkezettnek látja az időt, hogy búcsút vegyenek Béctől. A menekülés különféle hatósági engedélyek miatt nem könnyű, Anna azonban fáradhatatlannak bizonyul az úti előkészületek megszervezésében. Eközben a 82 éves Freud sztoikus nyugalommal dolgozik a *Mózes, az ember és az egyistenhit* című művén.

Freud 1939. szeptember 23-án hunyt el. Anna az utolsó percig önfeláldozóan gondoskodik róla. Apja halála után szinte azonnal hozzáfogott az *Összegyűjtött művek* kiadásának előkészítéséhez. Pszichoanalitikai gyermekotthont alapít, tanfolyamokat szervez, gyermekpszichológiai munkákat ír, folyóiratot indít. 1951. november 2-án meghal az anyja, akivel – miután a két nő magára maradt – jól megértették egymást.

Anna kétségtelenül, mondjuk így, „apakomplexusban” szenvedett. A híres apa mellett, Freud gondolatmenetét és tudományos munkásságát tovább fejlesztve, sikerült saját arculatot kialakítania, értékes alkotásokat létrehozni, máig érvényes pedagógiai alapelveket fogalmazott meg. 1972-ben a bécsi egyetem orvosi fakultásán tiszteletbeli doktori címmel tüntették ki. Öregségére magányos lett, túlélte a Freud család minden tagját. Egészségügyi problémákkal küszködött, vérszegénységben szenvedett. 1982. március 1-jén agyszélhűdés érte, tolókcocsiba került, kimondhatatlanul szenvedett amiatt, hogy tétlenségre kényszerül. Apja lódenkabátjába burkolódzva távozott az élők sorából 1982. október 9-én.

Élete alkonyán nehezen viselte el a Freud munkásságát ért támadásokat, különösen azokat a rágalmatokat nehezményezte, amelyek a nőmozgalom részéről érkeztek, és amelyekben Freudnak a női szexualitásról alkotott felfogását bírálták. A pszichoanalízis elhajlásai, torzulásai is mélységesen elszomorították. Hiába fejtette ki ismételt álláspontját apja védelmében, az új idők új szeleinek nem tudta útját állni.

APJA LÁNYA ÉS A MIHASZNA FIÚ

A zsenik csemetéi többnyire unalmasnak találják az iskolát, szenvednek mindenféle kötelezettségtől, nem tűnnek semmiféle korlátot. Így vannak ezzel más gyerekek is, csak ők – befolyásos szülők hiányában, akik elsimítanák az ebből származó gondokat – nem engedhetik meg maguknak ezt a luxust. A kivagyiság nem a tehetség korai megnyilvánulása. Azok a gyerekek, akik híres, befolyásos családból származnak, általában különleges lénynek tartják magukat. Így voltak ezzel a Mann gyerekek is. Ők voltak a környék rémei. Szüleik megpróbálták

ugyan féken tartani és megregulázni őket, de még a büntetés sem járt sikerrel. Beiskolázásuk nem volt problémamentes, a „normál” elemi iskolában a tanárok nem bírtak velük, drága és elegáns magániskolákba írták át őket, de ott sem sikerült angyalokat nevelni az elkényeztetett főúri csemetékből.

Thomas Mannéknak hat gyermekük volt, Weissensteiner közülük csak a leg-idősebb testvérpárnak, Erikának és Klausnak szentel figyelmet a könyvében: az „apa lányának” és a „mihaszna fiúnak”, a többiről egy árva szó sem esik. Thomas Mannt már ifjúként szárnyra kapta a hírnév, művészi sikereinek köszönhetően családjával jólétben éltek. A napi program teljes egészében a neves író munkájához, szokásaihoz, allűrjeihez igazodott, aki apai szerepében nem alakított nagyot. A gyerekekkel nem nagyon tudott mit kezdeni, az egymás után érkező csecsemők sírása idegesítette, zavarta munkájában. A család és a gyermeknevelés teljes egészében az anyára, Katia Mannra hárult, ő volt az, aki a sokféle otthoni kötelezettséget ellátta, s aki fáradhatatlanul, vasakarattal gondoskodott a családról.

Katia Mann okos, művelt asszony volt, türelmes, megértő hitves, jó anya, az ő vállára nehezedett a család minden gondja-baja: „feleség és háziasszony, anya, vendéglátó és férje titkárnője” volt egy személyben, írja Weissensteiner. A nagy terhelésnek, túlvállalásnak azonban többszöri idegösszeomlás lett a következménye. Ennek folyományaként olykor indulatos, elutasító és mogorva is tudott lenni, de a gyerekek ennek ellenére szerették. Néha gyógykezelései miatt hosszabb-rövidebb ideig távol került családjától. Súlyos bronchitis kínozta, láz-rohamai voltak. Erre az időre a gyerekek mellé nevelőnőket fogadtak. Felesége távolléte alatt Thomas Mann semmivel sem szánt több időt a gyerekekre, mint korábban.

Erika és Klaus között mindössze egy év korkülönbség volt, így együtt nőttek fel, együtt indultak iskolába. Erikánál a beiskolázás problémamentesen zajlott, később is sikeresen helytállt, Klaus azonban nyűgnek érezte az iskolát, és csak nagy ügyel-bajjal sikerült elvégeznie a gimnáziumot. Sokszor kellett külön tanárt fogadni mellé, hogy elkerülje a legrosszabbat. Ellenben sokat olvasott, novellákat írt, külön világban élt.

Klaus dacos, nehéz természetű gyermek volt, Erika nem kevésbé. Ahogy ez már lenni szokott, a szomszéd gyerekek voltak rájuk rossz hatással, lopkodtak az üzletekben, névtelen telefonhívásokkal magas rangú személyiségeket zaklattak és hasonlók. A szülők ezt nem nézték jó szemmel, ezért nevelési szándékkal egy „reformpedagógiai” intézetbe kerültek a Mann gyerekek, ami felesleges pénzkidobásnak bizonyult. Thomas Mann és felesége a gyerekek nevelése terén végül is kudarcot vallottak, tehetetlennek bizonyultak. Klaust, a pedagógusok rémét, nem szívesen látták az iskolákban, felvételi kérelmét több helyen is elutasították. Magántanárokat fogadtak mellé, de azzal sem mentek sokra, az elkényeztetett írócsemete iskolai pályafutása végérvényesen kátyúba került.

A kamaszodó Mann gyerekek szórakoztak, tivornyáztak, kalandra éhesen arról ábrándoztak, hogy maguk is olyan híres emberek lesznek, mint az apjuk. De ahelyett, hogy ennek érdekében tettek volna valamit, például tanultak volna, jazzkoncertekre jártak, bárókban lógtak, bulikat rendeztek, tivornyáztak, drága luxusétermekben mulatták az időt. De vajon ki állta a számlát? Természetesen az apjuk, ami – valljuk be – nagy nevelői balfogás volt, akár csak a gyerekek számára biztosított korábbi nagy szabadság.

Erika úgy határozott, hogy színész lesz, mert „tehetséges komédiás volt, csodálatosan tudott hangokat utánozni”, néhány próbálkozás (és csalódás) után azonban kétségek merültek fel benne színészi hivatását illetően. Klaus közben színházi kritikákat írt, majd közreadta első novelláskötetét. A kritika megsemmisítő ítéletet mondott róla. Talán meg sem jelenik, de Klaus apja hírnevének köszönhetően talált rá kiadót. Később is tudta, hogyan használja ki apja hírnevét. A következő munkájában azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy homoszexuális hajlamával dicsekedett. Újabb színdarabjának szintén ez a témája, csak leszbikus változatban. Élvezte a provokációt. A darab bemutatásra került, az egyik főszerepét saját nővére, Erika játszotta, a homoszexuális férfiszerep egyikét pedig maga a darab szerzője, Klaus Mann alakítja. A gyengécske darab csípős kritikát kapott, több helyen kifütyülték. Közben Erika férjhez ment a homoszexuális darab másik férfi szereplőjéhez, akibe mellel Klaus is szerelmes volt, majd hamarosan el is vált tőle.

A híres író vegyes érzelmekkel figyelte elfajzott csemetéje szárnypróbálgatásait. Tőle sem volt idegen a homoszexualitás, de a külvilág felé maga volt az önuralom és a méltóság, zavarta, hogy a fia a világ előtt provokatív nyíltsággal tárja fel saját homoszexuális hajlamát.

A fiú irodalmi szárnypróbálgatásait természetesen nem lehetett az apa zseniális tehetségével egy napon említeni. Tisztában van ezzel Klaus is, aki emiatt nyomasztó tehernek érzi apja hírnevét. Folyton attól szenvedett, hogy rávetül az íróóriás apjának az árnyéka, ugyanakkor fürdött apja hírnevének fényében, és gondtalanul szórta annak a pénzét.

A sikertelen szárnypróbálgatás után Erika és Klaus Mann a kalandvágytól fűtve Amerikába utaznak. Apjuk állandó kiadója készséggel ajánl fel pénzt nekik egy útikönyv megírására. Amerikában partikra jártak, kedvükre szórakoztak, aztán Japánon, Koreán, Oroszországon és Lengyelországon keresztül hazatértek, apjuk pedig kifizette adósságukat abból a pénzből, amit 1929-ben a Nobel-díjért kapott. A világjárók papírra vetették élményeiket, közös könyvükben azonban – Weissensteiner szerint – „nincsenek mélyenszántó gondolatok”. Erika visszatért a színpadra, de miután nem kapta meg azokat a szerepeket, amelyeket szeretett volna, felhagyott a színészetrel. Tollat ragadott, cikkeket, színdarabokat, filmforgatókönyveket írt. Klaus is „megszállottan írta műveit”, novellákat, gloszákat, regényt, színdarabot, kritikusai szerint azonban „túlságosan hanyagul vetette papírra gondolatait”.

Koruk politikai eseményei, a szociális problémák és a tömegnyomor kevéssé izgatták a Mann gyerekeket. Miközben egyre nőtt a politikai feszültség Németországban, és ijesztően emelkedett a munkanélküliek száma, Klaus Mannt és Erikát az a gondolat foglalkoztatta, hogy autóval bejárják Afrikát, utána pedig hajóval Amerikába utaznak. Bár pénzük nem volt rá, 1930-ban mégis elindultak. A kalandosnak induló utazás azonban már Marokkóban befejeződött. Korábban is kapcsolatba kerültek a drogokkal, Marokkóban azonban nyakig elmerültek benne. Klaus drogfüggővé vált, Erika „beérte” mértékletes fogyasztással.

A Mann gyerekek értetlenül szemlélik a németországi eseményeket, „nem veszik komolyan a nácikat”, nem tudnak mihez kezdeni velük, liberális gondolkodásúak, pacifisták, homokba dugják a fejüket, úgy gondolják, oldják meg a társadalmi kérdéseket mások. A maguk részéről folytatják korábbi életüket. Klaus újabb darabot ír, amelyet a premieren ismét kifütyülnek. Azok a témák, amelyek őt foglalkoztatják – nevezetesen a drogfüggőség, a homoszexualitás, az öngyilkosság – a legkevésbé sem érdekelték az akkori Németországot, amelyben a parlamenti demokrácia súlyos válságát éli, és több mint hatmillió a munkanélküli. Erika autóversenyekre nevez be.

A Mann gyerekek tehát se nem látnak, se nem hallanak. Amikor óvatos apjuk felemeli a szavát a nemzetiszocializmus ellen, figyelmeztetésül egy csomagban elküldik neki *A Buddenbrook ház* elszenesedett példányát. Egy évre rá lángokban áll a Reichstag épülete Berlinben.

Az elkényeztetett írócsmeték csak akkor eszmélnek fel, amikor már maguk is a gyűlölet céltábláivá válnak. Erikát „lúdtalpas békahiénának” nevezik, Klaust pedig „degenerált himringyónak” titulálják. A helyzet komolyságával azonban még mindig nincsenek tisztában. Erika hitelrontásért bepereli a náci sajtót, politikai kabarét alapít, amelyben náciellenes előadásokat szervez, Klaus a „béke szervezésébe” kezd, a „javak igazságos szétosztásáért” száll síkra, és „felveszi a harcot a fasizmusmal”.

Hitler hatalomra jutását követően mindketten elhagyják Németországot. Thomas Mann és felesége ez idő tájt Svájcban tartózkodott, Erika autóval utazott le hozzájuk, Klaus Párizsba menekült. Önként vállalták a száműzetést, egyikük sem gondolt arra, hogy belső emigrációba vonuljon, ahogyan sokan tették, ez ellenkezett volna individualista természetükkel és kozmopolita szemléletükkel. Az emigrációban felerősödött bennük a részben személyes sérelmeken nyugvó antifasiszta beállítódásuk, melynek folyományaként végül az amerikai hadseregben kötöttek ki mindketten. Erika részt vesz a normandiai partraszállásban, Klaus a szövetségesek olaszországi előrenyomulásában, majd amerikai haditudósító a megszállt Németországban. A katonai szolgálatból való elbocsátása után ismét droghoz nyúl.

Klaus 1936-ban megírta a *Mephistót*, amelyben hajdani sógorát, egykori testi-lelki barátját gúnyolja ki, miután az elkötelezett híve lett a náciknak. A

Mephisto írásának idején elvonási tünetektől szenvedett, kábítószer nélkül már nem tudott dolgozni. A drog sarkallta alkotásra, ugyanakkor felőrölte lelkét, szellemét, végül öngyilkossággal vetett véget pályafutásának. Az érdekesség kedvéért említsük meg, hogy Klaus 1937-ben Budapesten részt vett egy elvonókúrán, hogy megszabaduljon a drogtól, de ez a próbálkozás is kudarcba fulladt, akárcsak a korábbiak. Az sem segített, hogy az apja kezdte komolyan venni fia munkáit, elismerő szavakkal beszélt egyik-másik könyvéről. Amikor egy vérvizsgálat során kiderült, hogy szifilisszel fertőződött, Klaus ezt írta naplójába: „Úgy vágyom a halálra, mint a szomjazó egy pohár vízre.” Többször kísérel meg öngyilkosságot, de mindig megmentették. 1949 áprilisában egy cannes-i szállodában egy csomó altatótablettát vett be, másnap délben találtak rá holtan.

Weissensteiner váltig azt hangoztatja, hogy Thomas Mann beárnyékolta fia egész életét. Kétségtelenül különös viszonyok uralkodtak a családban. Egyfelől szokatlanul szoros volt a két elsőszülött, Erika és Klaus kapcsolata, másfelől szokatlan volt az apa fiához és lányához való viszonya is. Klaus halálhíre állítólag „mélyen érintette” a népes Mann családot, a temetésen mégis csupán egyetlen családtag jelent meg, Thomas Mann legkisebb fia. A többiek távol maradtak, a szülők és Erika Stockholmban időztek, de úgy döntöttek, hogy Klaus halála és temetése miatt „nem szakítják meg a már régen kitűzött előadókörútjukat”.

Thomas Mann a gyermekei közül a fiús természetű Erikát szerette és csodálta legjobban. Az elkényeztetett lány imádta a fényűzést, a drága ékszereket, élvezte az életet, állítólag körülrajongták a férfiak, de a nők sem hagyták hidegen, egy dúsgazdag amerikai bankár talán meg is kérte a kezét, Erika azonban visszautasította. Mások is házasságot ajánlottak neki, de a Mann lány hallani sem akart róla, „nem született feleségnek és anyának”, nem volt hajlandó feladni szabadságát, az állandó bolyongást. A háború után szülei házában lakott Amerikában, apja mellett titkárnőként dolgozott, annak kézíratait rendezte, átdolgozta előadásait, angolra fordította szövegeit. Később, miután visszatértek Amerikából, és Svájcban telepedtek le, az öreg író nélkülözhetetlen támasza lesz, majd apja halála után annak hagyatékát gondozza. Erika Mann öreg korára rideggé és parancsolgatóvá vált, „sem embertársaival, sem önmagával nem tudott békében élni” – írja Weissensteiner. Az apja által hően szeretett lány 1969-ben halt meg agytumorban egy zürichi kórházban.

Weissensteiner szerint a Mann gyerekek „sokoldalú tehetségek voltak”, akik különbözőképpen viszonyultak apjukhoz. Erika tisztelte az apját, kerülte a vele való felesleges konfliktusokat, Klaus viszont úgy érezte, hogy elhanyagolja az apja. A kelletténél kisebb hangsúly esik az életrajzban arra a körülményre, hogy egzisztenciálisan egyik Mann gyerek sem tudott a talpára állni. Miközben egész életükben két kézzel szórták a pénzt, nem tudtak saját jövedelmükből megélni, az apjuktól kértek és kaptak mindig, ha rászorultak. Így aztán, bár mindketten nagyra voltak a szabadsággal és individualizmusukkal, voltaképpen ha akar-

tak sem tudtak volna önállóvá válni. Következésképpen nem annyira az apai szellem hatott rájuk nyomasztóan, hanem az egzisztenciális függőség, amelyet kelletlenül vettek tudomásul, ha tudomásul vettek egyáltalán.

ANYA ÉS LÁNYA

Anna Mahler hatéves volt, amikor apját elvesztette. Weissensteiner szerint a lány az apját nagyon tisztelte és csodálta. A néhai apa iránti tisztelet és csodálat azonban inkább az anya iránt érzett gyűlölet ellenpólusaként sarjadt ki benne. Közte és az uralkodni vágyó anyja között nagyon rossz viszony alakult ki, illetve különböző szakaszok váltogatták egymást. „Hol szeretettel fordultak egymás felé, hol a kölcsönös értetlenség, ellenszenv, idegenség fordult közéjük.” A lány időnként nagyszerűnek látta az anyját, máskor meg borzalmasnak. Weissensteiner nagy hangsúlyt fektet anya és lánya meghasonlott kapcsolatának érzékeltetésére, Anna életrajzából azonban inkább az derül ki, hogy az elkényeztetett lány nem volt képes talpra állni, eszébe sem jutott, hogy valamiből meg kellene élnie, így az anyagilag jó módon élő anyjához láncolta magát.

A két erős személyiségű, emancipált nő kapcsolata természetesen nem lehetett felhőtlen, már csak azért sem, mert mindketten a maguk útját akarták járni. A jólét nem volt idegen egyik nőtől sem. Gustav Mahler lánya nagypolgári családba született bele. Szülei 1902-ben kötöttek házasságot, a lány második gyerekként 1904. június 15-én jött világra Bécsben. Gustav Mahler akkor a bécsi Opera igazgatója volt, az akkori zenevilág zsenije. A nála csaknem húsz évvel fiatalabb felesége „elkényeztetett széplélek” volt, aki csaknem kizárólag a művészetnek hódolt, anyai szerepében viszont „nehezen találta fel magát”, és a gyerekekkel sem tudott mit kezdeni.

Mahler, a nagy komponista aszketikus alkatú volt, csak a munkájának élt, a család élete, mint annyi más nagy embernél, az ő napirendjéhez kellett, hogy igazodjon. Felesége inkább a szórakozást kedvelte, és nehezen viselte el férje rigolyáit. Például azt, hogy ebéd közben nem volt szabad senkinek sem beszélnie. Weissensteiner ezt a házasságot úgy értelmezi, hogy az asszony a zseniális zeneszerző mellett a „szolgasorba vetett feleség szerepét játszotta”.

Érdekes módon a zord léleknek ábrázolt Mahler a feleségével ellentétben tudott bánni a gyerekekkel. Annával is kedves és megértő volt. Amikor New Yorkban tartózkodtak, „kéz a kézben sétáltak a Centrall Parkban”. Annával ellentétben a feleség mellőzöttnek, elhanyagoltnak érezte magát. Egyik üdülésük alkalmával beleszeretett egy nála három évvel fiatalabb építészbe, válás azonban nem lett a dologból, jöllehet a románc nem maradt rejtve Gustav Mahler előtt.

A Mahler házaspár 1910 őszén ismét Amerikában turnézott, a mester a megérőltető koncertezés során súlyos szívhártyagyulladászt kapott. Mahlert visszahozták Európába, egy bécsi szanatóriumba került, ahol 1911. május 8-án meghalt.

Különös, de felesége, Alma Mahler „egészségügyi okokból” nem vett részt a férje temetésén. Özvegységében a zenében keresett vigasztalást. A muzikális Annával jól megértették egymást, „éjjel-nappal csak muzsikáltak”. Weissensteiner ezt roszszallóan úgy értelmezi könyvében, hogy az anya „a kisgyermekét az adott helyzetben lelkileg oly erősen magához kötötte, hogy az nem épp megértő anyai hozzáállásról tanúskodik”. Érzéktelen, pedagógiai szempontból felelőtlen cselekedet volt – mondja, holott a közös muzsikában aligha találhatunk bármi kivetnivalót.

Alma iskolába íratta lányát, aki azonban nem érezte jól magát, otthagytott csapat-paport, iskolai képzése így hiányos és befejezetlen maradt. Weissensteiner ezt az anya számlájára írja, mondván, hogy „nem állt szándékában, hogy alapos képzésben részesítse” a lányát. Ezt abból gondolja, hogy Alma a nőképzést és a művelt nőket nem sokra tartotta.

Alma, a harminckét éves, csinos, kíváncsi özvegyasszony hamar megvigasztalódott. Ízlésesen berendezett bécsi lakásukban találkozott a császárváros művészi és szellemi elitje. A férfiak körülrajongták, viharos szerelmi viszonyokba bonyolódott, élte a maga világát. Weissensteiner szerint ez a körülmény mély nyomot hagyott a kislány, Anna lelkivilágán. Az ifjú művészek egymással versengve vetítették vászonra anyja portréját. Kokoschka például négyméteres freskót festett a nappali szobájuk falára. Amikor Anna meglátta a képet, állítólag így szólt: „Te semmi mást nem tudsz festeni, csak a mamát?”

Alma el volt foglalva szerelmi ügyeivel, közben a lakásukban megforduló sok művész Annában felébresztette a vágyat, hogy egyszer majd ő is festőművész legyen. Anya és lánya naphosszat zongoráztattak, Alma a Wagner-darabokat imádta, lánya egyszer megunt, és elkezdett Bachot játszani. Ezen összekaptak. „Komoly és sikeres lázadás volt ez anyja parancsuralmával szemben” – szögezi le az eset kapcsán Weissensteiner. Felesleges az anya és lánya közti efféle összekapásokat mind sorra venni. Elég az hozzá, hogy Weissensteiner minden apró-cseprő ügy kapcsán megpróbál a bolhából elefántot csinálni.

Az olvasónak azonban nehéz a Mahler lány sanyarú sorsába beleélni magát, aki fölött úgymond az anyja zsarnokoskodik. Igaz, hogy Alma Mahlert viszi a víz, éli az életét, egyik szenvedélyes szerelem a másikat követi. Férjhez megy, de szeretőt is tart, így aztán soha nem unatkozik. A lánya sem különb. Alig tizenhat éves, amikor maga is szerelemre lobban, majd eljegyezteti magát. 1920. november 2-án házasságot köt Rupert Kollerrel. Az esküvői formalításokról nem sokat tudunk, kár is lenne rá sok szót vesztegetnünk, Anna házassága ugyanis már a rákövetkező évben felbomlik, és a lány csalódottan tér vissza anyjához Bécsbe. Hasonló esemény még többször, legalább ötször ismétlődik meg Anna életében. Nem tud senki mellett megmaradni. Őt is, akárcsak az anyját, tulajdonképpen a szórakozás érdekli, művészeti akadémiára, kiállításokra, képtárakba jár, szabadon veti bele magát mindenbe. Állítólag kiváló tehetsége volt a zenéhez, ennek ellenére festőművész szeretne lenni, végül a szobrászatnál köt ki. Nagyot nem alkotott egyik téren sem.

Hogy honnan volt minderre pénze? Az anyja és időnként egyik-másik mostohaapja gondoskodott róla.

Gustav Mahler lánya azzal szerzett hírnevet magának, hogy szépségével, intelligenciájával magába bolondította a korabeli Bécs művészvilágát, legalábbis azokat, akik megfordultak a Mahler-villában. Alapvetően önmagával volt elfoglalva, akárcsak az anyja. Az anyjához hasonlóan ő sem volt „háziasszonytípus”. A konyhában egy valamit tudott: török kávét főzni, amit „sűrű cigarettázás közepette, édességek kíséretében döntött magába”. Anya és lánya legfőképpen abban hasonlítottak egymáshoz, hogy „egyiküknek sem volt túl sok dolga, éltek bele a világba”.

Így múlt el sok-sok év fölöttük. Anna hetvenkilenc évesen fejébe veszi, hogy elutazik Kínába. Egy évvel később, 1984 végén közölte ötödik férjével, hogy ráunt, nem akar többé egy fedél alatt élni vele. Hasonló nemes egyszerűséggel adta ki az útját korábbi megunt férjeinek és szeretőinek is. Állandó belső nyugtalanság fűtötte. Nyolcvanegy évesen, 1985-ben ismét felkerekedett, és másodszor is elutazott Kínába. Mondanunk sem kell talán, hogy fiatalon bejárta csaknem az egész világot. Kínában elesett, csípő- és csonttöréseket szenvedett, haza kellett szállítani. Londonban pacemakert ültettek be a testébe. Ezután néhány operáción esett át. Orvosai tanácsára véget kellett vetnie a túlzott alkohol- és cigarettafogyasztásnak, ami hallatlanul nehezére esett. „Az isteneknek nehezen sikerül eltenniük engem láb alól” – írta régi barátnőjének. A vég azonban közledett, és Anna Mahler 1988. június 3-án veseelégtelenségben meghalt.

Weissensteiner ezt írta róla: „Anna Mahlert elkerülte a világhírnév. Apja korai halála után megpróbálta függetleníteni magát a zsarnok anyja befolyása alól, ami részben sikerült is neki. Szakmai téren új utat jár (...) szokatlan alkotásait sajnos máig nem becsülik eléggé.”

A valóság ennél kiábrándítóbb egy kicsit. Bár hosszú élete során, különösen fiatal korában, sok mindenkit elbájolt, nem szolgált rá a világhírnévre. Mindig az adott pillanatnak élt, nem a jövőnek. Amikor Albrecht Joseph, a sokadik eltaszított élettárs hírét vette Anna halálának, úgy emlékszik vissza az együtt töltött évekre naplójában, hogy egy „tüneménnyel ajándékozta meg a sors”.

ZÁRADÉK

Weissensteiner könyve érdekesítő és tanulságos olvasmány, de nem kell szó szerint vennünk benne mindent, a szerző már azzal is elérte célját, ha elgondolkodtat bennünket.

Életrajzaiban túl nagy hangsúlyt kap a politika a személyiségjegyek és társadalmi viszonyok ábrázolásának a rovására. Személyiségprofiljai elnagyoltak, következtetései elhamarkodottak. Az életrajzok két szálra fűzhetők fel. Az egyik szál az a törekvése, hogy alátámassza előfeltevését, mely szerint a nagy emberek beár-

nyékolják gyermekeik életét. A másik szál a zsidóságoz való viszonyulás, amely ilyen vagy olyan formában, de minden életrajzban szóba kerül. Ennek függvényében jól kitapintható rokonszenve vagy ellenszenve a könyvében felvonultatott személyekre vonatkozóan. Mindez, magától értetődően, semmit sem von le kiemelkedő színvonalú életrajzaiból, amelyek bepillantást engednek az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életébe, az akkori értékrendbe és életmódba.

A szerző által elemzett befolyásos apáktól származó gyerekek ugyanis egytől egyig a német nyelvterülethez kötődnek, a múlt század eleji miliőben bontakoztatták ki saját egyéniségüket, már amennyire tőlük tellett. Weissensteiner véleménye szerint mindannyian sokoldalú tehetségek, mivel azonban a kor szülőjük teljesítményével mérte őket, ez olyan intellektuális erőfeszítést kívánt tőlük, amelytől kiégtek, vagy eleve lemondtak az önálló életről. Ezt a jóhiszemű elfogultságot azonban nem sikerült kellőképpen alátámasztania. A felvonultatott zseni-gyerekeknek, ha tárgyilagosak akarunk lenni – a korabeli szegénység és életminőség tükrében – gondtalan élet jutott osztályrészül. Az úri csemeték üres, léha, semmittevő életüket általában művészettel próbálták palástolni. Ez az életmód tette lehetővé számukra, hogy csavarogjanak a nagyvilágban, váltogassák partnereiket, kicsapongó életet éljenek, kedvükre hódoljanak szenvedélyeiknek a homoszexualitástól a drogig. Igazi, maradandó értéket nem teremtettek. Nem azért, mert szüleik teljesítményével, műveivel mérték őket, hanem mert hiányzott belőlük az önmegvalósításhoz szükséges fegyelem, lemondás, kitartás, erőfeszítés. Hiányzott belőlük a valóságérzék és valamely közösséggel való szolidaritásérzés, így nem volt mások számára érdemi mondanivalójuk. Többségükben önzőek voltak, akik csak magukkal törődtek. Azt hitték, hogy az elismerés épp úgy kijár nekik, megilleti őket, ahogyan a jelentős és befolyásos apák megoldották anyagi gondjaikat, és elsimítottak minden társadalmi akadályt előlük.

Paradox módon többen azt rótták fel apjuknak, ami őt naggyá tette. Visszaemlékezéseikben rendre arra panaszkodnak, hogy apjuk nem értette meg őket, nem törődött eleget velük, kevés figyelmet szentelt nekik stb. A zseni-apák aszketikus önfegyelmét, napi munkabeosztását, szenvedélyes elkötelezettségüket, a csemetéik afféle rigolyának tekintették, holott e nélkül a hallatlan önfegyelem, energiaráfordítás nélkül atyáik aligha tudták volna halhatatlan műveiket létrehozni. A zseni-apák tehetségük mellett éppen az önfegyelem és az energiaráfordítás tekintetében különböztek gyermekeiktől. Dehogy kényszerültek a zsenik fiai önfeladásra, árnyékéletre, a személyük fejlődéséhez szükséges tér és lehetőség adva volt nekik, csak éppen tehetség vagy kitartás (vagy mindkettő) hiányában nem tudtak élni vele.

De tegyük fel, hogy apjuk hírneve csakugyan beárnyékolta életüket. Ebben az esetben is felmerül a kérdés: vajon szegény, névtelen szülők gyermekeként mire vitték volna? Akárhogyan is vélekedünk erről a kérdésről, kevés a Weissensteiner által felhozott példa ahhoz, hogy megbízható következtetésekre juthatnánk belő-

lük. Tucatnyi ellenpéldát lehetne felsorolni, amelyek viszont arról tanúskodnak, hogy a híres-neves emberek leszármazottai generációkon keresztül viszik és fejlesztik tovább őseik talentumát. A szülők tehetsége, munkakultúrája, teljesítménye, hírneve nem feltétlenül árnyék vagy kényszerzubbony, hanem lehet példa is, modell, útmutatás, bátorítás az újabb és újabb nemzedékek számára. Feltéve, ha csakugyan tehetséges, kiemelkedő képességű utódokról van szó.

*In the shadow of world fame – Friedrich Weissensteiner:
Kinder der Genies (Children of Geniuses)*

According to public belief the children of geniuses do not have an easy life. Namely, the children born to important or influential fathers or mothers live, on the whole, in the shadow of their parents, and they are unable to fully develop their talents. This view is also supported by the biographers who engage in writing about how relations develop between famous people and their children - mostly not with rigorous scientific approach but with a general view in mind. The book *Kinder der Genies (Children of Geniuses)* by Weissensteiner also falls into this category; the author, basing his work on a couple of case studies, endeavours to present the lives of celebrated people's children: August von Goethe, Siegfried Wagner, Anna Freud, Erika and Klaus Mann and Anna Mahler. The book makes interesting reading with moral value in spite of the fact (or perhaps just because of it) that the writer's viewpoint - according to which children of famous people have a hard life due to the shadow of their parents cast over them - is not provided full proof.

Keywords: famous parent, child, Goethe, Wagner, Freud, Mann, Mahler

94(439):94(415)”1867”

Szedmina Livia

AZ 1867-ES KIEGYEZÉS, VAGY AHOGYAN ÍRORSZÁG IS CSINÁLHATTA VOLNA

The Compromise of 1867: How Ireland Could Have Followed Suit

Írásomban az önrendelkezési jog megszerzésére irányuló különféle megoldásokat mutatok be. Kiemelem az Írország és Magyarország közötti párhuzamot az 1867-es kiegyezést követően. 1904-ben Arthur Griffith ír politikus *Magyarország feltámadása* címmel megjelentetett egy cikksorozatot, amelyben részletesen megvizsgálta az osztrák–magyar kiegyezést és azt, hogy mennyire lenne megfelelő egy ilyen megoldás az angol–ír viszony rendezésére. Ezzel Írország is, Magyarország mintájára, jogot kapott volna, hogy belügyeit maga intézze, viszont a közös ügyek, mint a hadügy és pénzügy továbbra is Westminster hatáskörébe tartoztak volna. További példákat is felsorolok az autonómiát, illetve önrendelkezési jogot tekintve: a skandináv országok többször is perszonális unióra léptek egymással, illetve az Ibériai-félszigeten kértek és kaptak is autonómiát a katalánok.

Kulcsszavak: önrendelkezés, Írország, Magyarország, Deák Ferenc, Arthur Griffith, 1867-es kiegyezés

A XIX. század második fele hatalmas változásokat hozott egész Európában. Egyrészt megalakult egy újabb nagyhatalom, az egyesült Német Császárság, másrészt az Osztrák Birodalomból kettős állam: Osztrák–Magyar Monarchia lett. Az 1867-es kiegyezés kétségtelenül ennek az időszaknak, egyben Magyarország történetének is egyik legnagyobb sikere. Ezáltal vált Magyarország és Ausztria egyenrangú partnerré az Osztrák–Magyar Monarchián belül. A kiegyezés alapján a két tagállam egymástól függetlenül létezett és rendelkezett mindenben, kivéve a külügyet, hadügyet, illetve ezek pénzügyeit. A kettős monarchia viszonylag igen sikeresen működött több mint ötven évig, egészen az első világháború végéig.

Amellett, hogy a kiegyezés Magyarország számára óriási előrelépés volt, nemzetközileg követendő példának is bizonyult. Ennek hátterében az áll, hogy az önrendelkezés hiánya nemcsak a magyar nép számára volt elfogadhatatlan állapot: számtalan nemzet folytatott ádáz, kitartó küzdelmet függetlensége elnyeréséért a XIX. században. Nem egy nép hitte, hogy „...egy rossz hazai kormány jobb egy jó idegen kormánynál,”¹ és kész volt jelen helyzetén változtatni. Egyike volt ezen népeknek az ír nemzet.

¹ Griffith, 2003. 148. o.

Írország a XIII. század óta állt angol uralom alatt, és 1800-ban az egyesítéssel (Act of Union) része lett az Egyesült Királyságnak. Mind a protestáns, mind a katolikus ír lakosság elégedetlen volt a XIX. században fennálló politikai helyzettel. Egyik népcsoportnak sem adatott meg a beleszólás joga helyi ügyeik intézésébe, Írország sorsáról a Westminsterben döntöttek. A XIX. század utolsó negyedében egyre hangosabbá váltak az önrendelkezést követelők. Tehát a Home Rule (önigazgatás, önkormányzat) volt a kulcsszó. De mit is jelentett ez valójában? Volt-e egységes ír elképzelés arról, hogyan kellene megvalósítani ezt az elképzelést? Aligha.

Az egyik kiemelkedő szószólója az ír önigazgatásnak Charles Stewart Parnell (1846–1891) volt. Ő alapította meg az Ír Parlamenti Mozgalmat, melyet 1886-ban maga a brit miniszterelnök, William E. Gladstone (1809–1898) is támogatott. Ő az osztrák–magyar minta mellett a svéd–norvég kapcsolatot is megvizsgálta, hogy megkeresse Anglia és Írország számára a legmegfelelőbb megoldást.² Ez viszont kevés volt ahhoz, hogy a parlamentet is meggyőzzék. Első ízben 1886-ban utasította vissza az Alsóház az önrendelkezésre tett törvényjavaslatot, majd hét évvel később is, 1893-ban, bár akkor nem az Alsóházban bukott meg, hanem a Lordok Házában. Érdemes viszont megemlíteni, hogy éppen Friedrich Ferdinand von Beust (1809–1886) volt az, aki erőlesen kritizálta Gladstone-t, amiért párhuzamot vont az osztrák–magyar és angol–ír viszonyok között. Véleménye szerint kizárt, hogy Anglia olyan kényszerhelyzetben lenne, hogy Írországgal egy ilyen jellegű kiegyezésre jussanak. Ausztria ellenben vereséget szenvedett, és Magyarország felől egy újabb felkelés veszélye fenyegetett, csakis ezért volt hajlandó a kiegyezésre.³ Az alkotmányos megoldással szemben állt az Ír Republikánus Testvériség és a Fenians szervezete, amely nem a békés parlamenti tárgyalások híve volt. Ők az írek régi szabadságharcos, lázadó, felkelő hagyományáig nyúltak vissza, és nem vetették el a fegyveres ellenállást sem céljuk elérésében. A világháború alatt egyre erősebbé vált szervezetük, és nagy szerepük volt a húsvéti felkelésben. E katolikus szervezettel szemben álltak a protestáns ulsteri unionisták, akik hasonlóan elszántak voltak, ám ők épp az ellenkezőjét akarták elérni. A protestánsok mindenáron meg akarták akadályozni Írország bármilyen fajta függetlenségre való törekvését, mert attól tartottak, hogy a Home Rule egyben Rome Rule-t is eredményezne, azaz az önigazgatással együtt járna a római katolikus uralom. Ez pedig számukra elfogadhatatlan volt.

Ebben a politikai kavalkádban publikálta Arthur Griffith (1872–1922) 1904-ben a *Magyarország feltámadása* című cikkét, amelyben leszögezte, hogy Írországnak az osztrák–magyar kiegyezés mintáját kellene követnie. „Szándékunk,

² Frank, 2005. 140 o.

³ Frank, 2005. 141–144. o.

hogy praktikus embereket is meggyőzzünk arról: az ír függetlenségért – ha már karddal és puskával nem lehet – nem az angol alsóház ülésein kell harcolni.⁴”

Arthur Griffith a XX. század egyik jelentős ír politikusa, az 1880-as évektől egészen haláláig, 1920-ig rendületlenül harcolt Írország függetlenségéért, Nagy-Britanniától való elszakadásáért. Már fiatal korában elkötelezte magát a nemzeti harc mellett. Griffith tagja volt az Ír Köztársasági Testvériségnek (Irish Republican Brotherhood), melynek célja a függetlenség kiharcolása volt. Társával, William Rooneyval együtt megalapította a United Irishman című hetilapot, és ebben adott hangot saját politikai nézeteinek is. Míg eleinte támogatta Isaac Butt, illetve Charles Parnell politikáját, később egyre inkább bírálta az Ír Parlamenti Pártot (Irish Parliamentary Party), amiért együttműködött az akkori brit liberális kormánnyal. A következőképpen vélekedett: „Ha 1867-ben lett volna egy erős és becsületes ember Írországbán, a Fenian felkelés után, aki megértette volna Ferenc József megkoronázását Budapesten, az egyesíthette és győzelemre vezethette volna Írországot. Írhon Isaac Butt-tal állt elő, a kompromisszumok apostolával, aki egyedül, majd követői által a tönk szélére vitte az országot.”⁵ 1900 szeptemberében Griffith megalapította a Cumann na nGaedhael nevű szervezetet, amely egyesítette a különféle nacionalista és szeparatista tömörüléseket. Ő vezette a tiltakozást VII. Edvárd angol király és a királyné 1903-as írországi látogatása ellen. De Griffith nevét igazán a Sinn Féin megalapítása tette ismertté, amelyet az átalakult Cumann na nGaedhael és más hasonló szervezetek együtt hoztak létre. Maga az elnevezés is utal a célkitűzésre: ír nevének jelentése: „mi magunk”. A szervezet megalakulásának dátumát 1905. november 28-ára teszik, amikor is Griffith először fejtette ki a Sinn Féin irányelvét. Írásaiban azt az álláspontot képviselte, hogy az 1800-as egyesülési törvény jogellenes, és ebből kifolyólag még mindig érvényben van a Grattan Parlament alatt létrehozott duális monarchia, illetve az 1782-es ír alkotmány.

Griffith az ír–magyar párhuzamot először 1902-ben említette a Cumann na nGaedhael kongresszusán, és kijelentette, hogy Írország számára is elképzelhető lenne egy ilyen államforma. 1904-ben az United Irishman című lapban jelentette meg *Magyarország feltámadása* címmel cikksorozatát, amelyben olvasói sürgetésére bővebben kifejtette a kiegyezésről, mint követendő példáról alkotott véleményét. Ez a cikksorozat nem sokkal később könyv formájában is megjelent. Ebben a műben Griffith visszanyúlt egészen a XVIII. századig, és bemutatta a magyar történelem alakulását pontosan, minden apró részletre kiterjedően. A vezető ír politikusok számára valószínűleg nem volt ismeretlen a kiegyezés, illetve az események, amelyek odáig vezettek. Ez annak köszönhető, hogy több londoni lap (Macmillan Magazine, Westminster Review, Spectator) foglalko-

⁴ Griffith, 2003. 132. o.

⁵ Griffith, 2003. 152. o.

zott a témával, bár főként bécsi forrásokra hivatkozva ismertették a helyzetet.⁶ Griffith viszont nem csak egy távoli ismeretlen ország belpolitikai vívódásait mutatta be, hanem kiemelte a párhuzamokat Magyarország és Írország között: „A magyarok nehézségei sem voltak kisebbek, mint az írekéi. Írországra többször telepítettek skót és angol családokat. Magyarországra német családokat telepítettek újból és újból, Írországhoz hasonlóan a telepesek utódai, egy kis résztől eltekintve, felszívódtak. Írországhoz hasonlóan Magyarhonban is sok felekezet volt. Miként Írországbán, a magyar többség katolikus volt egy jelentős presbiteriánus és kálvinista kisebbséggel...”⁷ Ezzel a pontos összevetéssel példát akart mutatni Írország számára: Magyarország Ausztria alattvalójaként indult, de a XIX. századot már Ausztria egyenrangú partnereként zárta. Csodálattal és tisztelettel írt Deák Ferencről, nemkülönben a szabadságharc és kiegyezés közötti periódusban folytatott politikájáról.

De miben is rejtett Deák nagysága Griffith szerint? Deák Ferenc a szabadságharc leverése után több ízben visszautasította Schmerling, az osztrák belügyminiszter meghívását, hogy vegyen részt az igazságügyi reformok tárgyalásában. Csak 1854-től tért vissza a politikai életbe, mivel tőle, a nemzet bölcsétől vártak iránymutatást és utasítást. Deák pedig csak úgy látta értelmét az Ausztriával való újabb tárgyalásnak, ha már visszaállították az 1848-as alkotmányt. A Pesti Naplóban 1865 húsvétjának másnapján megjelent cikkében Deák a következőképpen szól: „Mi nem akarjuk ezen alkotmányos önállást feláldozni csupán azért, mert a lajtántúli népek új alkotmányának egyes pontjai másképpen hangzanak; de készek leszünk mindenkor törvény szabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállásának biztosságával összhangzásba hozni, s a lajtántúli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani soha nem fogunk.”⁸ E tekintetben merőben eltért Kossuth-tól, aki külföldről támogatott harccal akart Magyarország helyzetén segíteni. Hosszu ideig Deák nem utazott Bécsbe, és amikor részt is vett az országgyűlési értekezleten, csak a már fennálló jogviszonyok visszaállítását követelte.

Eközben Ausztria sikertelen hadjáratokat vezetett: több területét elveszítette, köztük 1859-ben a mai Olaszországhoz tartozó Lombardiát és Toszkánát, majd 1866-ban belebonyolódott a porosz–osztrák háborúba, vereséget szenvedett, és kénytelen volt északi területeinek egy részét is feladni. A königräzti csata, illetve a Német Szövetségből való kizárás egyértelműen rámutatott arra, hogy mennyire meggyengült a Monarchia. A kudarcokkal teli külpolitikai helyzet miatt maga Ferenc József osztrák császár is belátta, hogy kénytelen belügyi reformokat végrehajtani, valamint rendezni viszonyát Magyarországgal. Ennek első

⁶ Frank, 1976. 218–221. o.

⁷ Griffith, 2003. 141. o.

⁸ Gerő, szerk. 1989. 18. o.

lépése a Schmerling-féle kormány feloszlata, továbbá egy új külügyminiszter, Friedrich Ferdinand von Beust meghívása volt. Beust ugyan nem osztrák, hanem szászországi német nemzetiségű volt, de ismert arról, hogy támogatta a kis államok függetlenségi törekvéseit. Egyik első intézkedése a Deák Ferencsel való tárgyalások újraindítása volt, ami végül a magyar országgyűlés összehívását eredményezte. Az országgyűlés 1866 novemberében tartotta első ülését, az új kormányt pedig 1867 februárjában nevezték ki. A kiegyezés főbb pontjai:

- A külügy, a hadügy és a pénzügy területén közös minisztériumok intézkednek.
- A kiadásokról kvóta alapján osztoznak, amelyet 10 évente újratárgyalnak (itt meghatározott 30–70% arány)
- Az országok között vám- és kereskedelmi szövetség jön létre.⁹

Arthur Griffith nem volt monarchista, de hitt abban, hogy Anglia és Írország is alkothatna egy hasonló kettős monarchiát, mint Ausztria és Magyarország. Ezen belül szintén közös lett volna az uralkodó, valamint néhány minisztérium, de lényegében két önálló államként működött volna. Véleménye szerint egy ilyen megoldást Nagy-Britannia is reálisnak tartott volna, illetve kivitelezhetőbbnek, mint a teljes függetlenséget. Magyarország feltámadása című művében kiemelte, hogy mennyire célratörő volt Deák Ferenc taktikája, mivel nem volt hajlandó együttműködni a bécsi vezetőséggel. Az egész neoabszolutizmus időszakában Magyarország nem küldött delegációt a birodalmi gyűlésre. Ezzel az elutasító állásponttal Deák gyakorlatilag lehetetlenné tette az egységes birodalmat, és Magyarország mintáját követve később Csehország is távol maradt a birodalmi gyűlésektől.

Griffith szerint Írország számára is ez lett volna a helyes magatartás. 1800-ban az egyesítéssel megszüntették az ír parlamentet, onnantól kezdve a képviselők Londonban, a westminsteri parlamentben ültek.¹⁰ De Griffith leszögezi, hogy „fel kell hagyni a haszontalan és megalázó politikával, vagyis hogy az ír parlamenti képviselők Londonban ülésezzenek...”. Felszólította az ír politikusokat, hogy ne ismerjék el a Westminster jogát, és küldöttei ne egy idegen országban tárgyaljanak Írország sorsáról. Dublinnak is tartózkodnia kellett volna, és nem képviselőket küldeni, hanem létrehozni egy saját parlamentet. Akkori meggyőződését a következőképpen foglalta össze: „Írországnak azt kell megfontolnia, hogy 54 évvel ezelőtt Magyarország legyőzve, véresen hevert Ausztria lábai előtt látszólag ugyanolyan erőtlenül, mint Írország az éhínség után! A magyarok politikája a passzív ellenálláson és Ausztria uralkodási jogának kétségbevonásán alapult – az írek viszont részt vesznek az angol parlamentben, ezzel is je-

⁹ Gerő, szerk. 1989. 103–111. o.

¹⁰ Foster, 1988. 289–290. o.

lezvén, hogy Angliának joga van Írország felett uralkodni. Ma az egyik nemzet gazdag, erős, és képes szembeszállni egykori hódítójával, míg a miénk gyenge, szegény, és a hódítójának markában van.”¹¹

Amit Griffith nem hangsúlyozott művében, az azon tény, hogy nem kizárólag Deák hősie magatartásán múlt a kiegyezés létrejötte. Ha Ausztria nem olyan sikertelen a porosz–osztrák háborúban, nem kénytelen kivonulni a Német Szövetségből, akkor Magyarországnak nehezebb lett volna elérni az önrendelkezést. Deák kétségtelenül hű maradt elveihez, és kitartott elutasítói politikája mellett. De Világost követően a magyar hadsereg túl gyenge volt ahhoz, hogy újabb harcra vállalkozzék Ausztria ellen. Így felmerül a kérdés, hogy a neoabszolutizmus időszakában Deák vajon tudott volna-e másként cselekedni, mint kívánni egy alkalmas időpontot a tárgyalásokhoz?

Természetesen nem Magyarország és Írország az egyetlen példa a kiegyezésses megoldásra. A történelem során a skandináv országok több ízben léptek perszonális unióra egymással, míg az Ibériai-félszigeten a katalánok munkálkodtak évszázadokon keresztül azon, hogy biztosítsák maguknak az autonómiát, az önrendelkezés jogát, akár egy másik állam határain belül.

Skandináviában a tizenegyedik században létrejött a Kalmári Unió, ennek az 1500-as évekig része volt Norvégia, Svédország és Dánia. Ezen belül az államok feladták szuverenitásukat, de megőrizték függetlenségüket. Az államoknak időszakosan volt saját uralkodójuk is. Az unió célja főként a Hanza-szövetség hatalmának ellensúlyozása volt. Végül az eltérő érdekek meggyengítették az uniót, és Svédország kilépésével 1524-ben megszűnt. Dánia Norvégiát egyoldalúan egyik tartományává nyilvánította, így létrejött Dánia–Norvégia. Norvégia jogrendszere és egyes intézményei sértetlenek maradtak, de birtokai (Izland, Grönland és Feröer) a dán korona alá kerültek.

1450-ben szerződéssel erősítették meg a dán–norvég uniót, amelyben garantálják a norvég birodalmi tanács szerepét, bár ez inkább csak elméletben volt igaz, a gyakorlat más képet mutat. Száz évvel később Norvégia megszűnt, mint önálló királyság, és teljesen dán uralom alá kerül. Az 1660-ban érvénybe lépő dán alkotmány abszolút monarchiát hozott létre, és még inkább alárendelt helyzetbe hozta Norvégiát. A 17. és 18. században egyre inkább Dánia vált a két állam gazdasági központjává. A gazdasági fellendüléssel és a közép-reteg kialakulásával együtt megjelent a norvég nemzeti öntudat. Ezt a folyamatot a napóleoni háborúk gyorsították fel, amelyben Dánia a vesztes oldalon állt, és végül kénytelen volt a kielői szerződés értelmében 1814 januárjában feladni Norvégiát.

¹¹ Griffith, 2003. 10. o.

Ezzel megszűnt a több, mint 400 éves dán–norvég állam, majd Norvégia Svédországgal együtt alkotott új államközösséget. A közös uralkodó, XIII. Károly kihirdette, hogy Norvégia független államként lép ebbe a közösségbe, saját alkotmánnyal, nemzeti képviselettel, kormánnyal és adóztatási joggal. Megjelent a „Brödrafolk” kifejezés is, amely szó szerint két testvérnemzetet jelent, tehát a perszonális unió valójában két egyenjogú fél államközössége¹².

De már az unió elején a svéd monarchia erős nyomást gyakorolt a norvég kormányra, hogy növelje az uralkodó hatáskörét. Egy alkalommal még a svéd katonaság is felállt közvetlenül Oslón kívül, hogy a norvég parlament szavazzon meg egy erre vonatkozó törvényjavaslatot, de mindhiába, elvetették. Ugyanakkor gazdasági válság kerítette hatalmába Norvégiát, mivel a dán piactól elestek, és majd csak a tizenkilencedik század harmincas éveiben következett be a fel lendülés. A század közepére megépültek az első vasútvonalak, megjelentek a gyárak, és jelentősen megnövekedett a kereskedelmi flotta létszáma.

Viszont a jólét magával vonta az egyre növekvő igényt a demokratikus változásokra. A Svédországgal való konfliktus egyrészt abban rejlett, hogy szinte a teljes külügyi politikát Stockholm diktálta, bár a norvég miniszterelnök rendelkezett egy bizonyos szintű beleszólási joggal. Másrészt a parlamentarizmus fejlődése vetett fel kérdéseket a norvég parlament számára. Ahhoz, hogy a kormány hatalmon maradjon, szükséges a nemzeti tanács támogatása és az uralkodó ratifikálása. Viszont, mivel az uralkodó három alkotmányváltoztatást nem volt hajlandó ratifikálni, felmerült a kérdés, hogy egyáltalán szükséges-e mind a nemzeti tanács, mind pedig az uralkodó jóváhagyása. Az 1880-as években a liberálisok kerültek hatalomra Norvégiában, és kormányzásuk alatt több reformintézkedésre került sor.

Hasonlóan az osztrák–magyar helyzethez, Svédország és Norvégia is közösen intézte a külügyi teendőket. A századfordulón ezúttal a külpolitika kapcsán merültek fel viták a két állam között: Svédország ragaszkodott ahhoz, hogy a külügyminiszter svéd legyen, míg a norvégok saját konzulokat szerettek volna. 1905-ben egy új norvég kormány alakult, hogy a konzul-kérdésre – ha kell, egyoldalú – megoldást találjon. Ezt meg is tette, és az év március 11-étől Norvégia feloldottnak tekintette az uniót. A svéd kormány nem fogadta el egyértelműen a felbontást, és augusztusra referendumot hirdetett. 368 392 norvég támogatta az elszakadást és csak 184-en adtak le szavazatot ellene. Ezzel véget ért a 90 éves svéd–norvég államközösség.

Ami lehetővé tette ezt az egyoldalú lépést, az a tény, hogy Norvégiában a parlament hagyománya visszanyúlik a korai középkorra, amikor is regionális gyűléseken tárgyaltak meg jogi, illetve politikai kérdéseket. A használatban levő törvényeket a 13. században írásban rögzítették és alkalmazták egészen a Dánia

¹² Andersson, 1955, 402. o.

által 1660-ban bevezetett abszolút monarchiáig. Később, a svéd–norvég államközösségben is (ellentétben az osztrák–magyar helyzettel) Norvégia mindvégig fenntartott egy relatív erős parlamentet, és a nemzeti nyelv használata sem volt kérdéses. A Storting (norvég parlament) hatalmát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1814-ben, amikor Dániától már függetlenek voltak, a parlament eltanácsolta Christian Frederik dán trónörökösöt (és egyben norvég helytartót) attól, hogy gyakorolja trónkövetelő jogát. Egy háromhónapos időszak alatt a parlamenti képviselők összeállítottak, majd megszavaztak egy liberális alkotmányt. 1814. május 17-én egyhangúlag Christian Frederiket választották meg az új szuverén állam királyává, és ő már az új alkotmányra esküdt fel¹³.

A másik felhozott példa, Katalónia szintén évszázados parlamentarizmussal büszkélkedhet, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy még száműzetésben is működtették a parlamentet, hogy a hetvenes években több évtizedes elnyomás után visszatérhessen Barcelonába.

Katalónia mint állam már a középkorban is létezett, hol mint szuverén állam, hol pedig a spanyol állammal megosztva a hatalmat. Gyakorlatilag a tizedik századtól jegyzi függetlenségét, és egyedi „kormányát”, a Generalitat is erre az időre nyúlik vissza. Ezt követően több évszázadon keresztül részben a spanyol örökösödési háborúk, részben pedig az európai hatalmi harcok határozták meg Katalónia sorsát. Függetlenségét végérvényesen a 17. században veszítette el, amikor is a katalán alkotmány ellenére Katalónia egy részét Franciaországnak engedte át a spanyol király a westpháliai béke aláírásával. Ennek ellenére rendületlen maradt a katalán nemzeti öntudat, Katalónia megőrizte nyelvi és kulturális egyediségét, és a 18. században ehhez társult a gazdasági fellendülés is, melyet az Amerikával való kereskedelem hozott meg. Az 1890-es évektől pedig ismét az autonómia került középpontba, visszaállították a katalán nyelv használatát, a jogi, illetve oktatási szférában önállóan rendelkezhetett, mint ahogy a belügy területén is. Ezt a fellendülést követte egy kulturális, művészi, irodalmi reneszánsz.

A Solidaritat Catalana nevű szervezetet 1906-ban alapították meg, és művében Enric Prat de la Riba, az egyik vezéregyéniség a katalán államért egy spanyol szövetségen belül szállt síkra. Ezeknek a törekvéseknek alig húsz évük volt, hogy kibontakozzanak, mielőtt a diktatúra betiltotta volna őket.

1931-ben elsőprő győzelmet aratott Francesc Macià, és kikiáltotta a Katalán Köztársaságot az ibériai szövetségen belül. A Madrid és Barcelona közötti tárgyalások a modern kori Generalitat visszaállítását eredményezték, Francesc Macià lett az első elnöke. Az átmeneti periódusban a feladatokat egy ideiglenes kormány, egy ideiglenes Nemzeti Tanács felügyelői látták el. A Nemzeti Tanács feladata volt megszövegezni az Autonómia Nyilatkozatot, amelyet referendummal ratifikáltak volna, valamint a spanyol parlamentnek kellett jóváhagynia.

¹³ <http://www.stortinget.no/english/history.html>

Némi módosításokat követően a spanyol parlament rábólintott, de a nép elé sohasem került a kérdés. Ezzel 1932-ben megalakult a katalán parlament.

A Generalitat szerkezetét a parlament, a Generalitat elnöke és a kormány alkotta. 1934-re már a törvénykezési joghoz az igazságügyi hatáskör is párosult ugyan, mégis elmaradt ez a helyzet az önrendelkezésnek attól a fokától, amely a 18. század elejéig megvolt, mielőtt V. Fülöp megszüntette a Generalitatot.

De Katalóniának még így sem volt meg a békéje. 1934-ben az akkori elnök úgy érezte, Katalónia jogait a spanyol állam nem tartja tiszteletben, és ezért kiálította a Katalán Államot a Spanyol Föderális Köztársaságon belül. Erre a spanyol állam gyors katonai lerohanással válaszolt, felfüggesztették az Autonomia Nyilatkozatot, feloszlatták a kormányt, és sokakat letartóztattak. Franco generális 1936-ban támadást indított a Spanyol Köztársaság ellen, és ezzel kezdetét vette a polgárháború. Katalóniában viszont a felkelést elfojtották. A polgárháború ugyan meghosszabította az akkori katalán elnök mandátumát, és sikerült több intézkedést hoznia, hogy megerősítse Katalónia autonómiáját, de 1937-ben a központi madridi kormány visszavonta Katalóniától az Autonomia Nyilatkozat által biztosított jogokat, főként a rendfenntartást illetően. Egy évvel később Franco pedig teljesen megszüntette a Generalitatot, mint ahogy V. Fülöp már 1716-ban is tette, ezzel száműzetésbe kényszerítve a katalán kormány tagjait. A katalán elnököt a spanyol kormány kérésére elfogták, hadbíróság elé állították és halálra ítélték. A száműzetésben levő Generalitat viszont továbbra is működött, és 1952-ben új választásokat tartottak a mexikói spanyol nagykövetség épületében, mivel ők nem ismerték el a Franco-féle spanyol rezsimit.

Franco 1975-ben bekövetkező halála után általános választásokat tartottak, és I. János Károlyt királlyá kiáltották ki. A választásokon Katalóniában olyan pártok győztek, amelyeknek a programjában szerepelt a Generalitat visszaállítása és a száműzetésben levő kormány visszatérése, amely külföldön, szimbolikusan ugyan, de folyamatosan működött. Ennek eredményeképpen 1977 szeptemberében a Generalitat de Catalunyat királyi dekrétummal visszaállították, és Josep Tarradellas, az 1952-ben megválasztott elnök visszatérhetett. Ismét nekiálltak az Autonomia Nyilatkozat megszövegezésének, ezúttal Sau Nyilatkozat néven vált ismertté, annak a helységnek a neve alapján, ahol összeállították. 1978-ban a spanyol alkotmányt, majd 1979-ben a katalán alkotmányt hagyta jóvá I. János Károly király. Ezt megelőzően előbb referendumban nyilatkozott a nép az alkotmányról, majd a spanyol parlamentnek kellett ratifikálnia.

Mivel több ratifikálási szinten ment keresztül, ezt az alkotmányt úgy tartják számon, mint „Katalónia kollektív identitásának kifejezését, amely definiálja az intézményeit és ezek kapcsolatát Spanyolország többi szabad nemzetével”. Magát a Generalitatot úgy határozza meg, mint azt az intézményt, amely köré politikailag szerveződik Katalónia önkormányzata¹⁴.

¹⁴ <http://www.parlament.cat/portal/page/portal/pcat/IE00>

Óhatatlanul felvetődnek kérdések, mint például: Hogyan lehet definiálni egy nemzetet? A közös nyelv, közös vallás alapján? A térség alapján, amelyben élnek? Ez esetben mi történik a „határontúli” közösségeivel egy népnek? Számukra hogyan lehet ugyanolyan szintű önrendelkezést biztosítani, mint a „határon belüli” népnek? Hogyan érjük el az összetartozás érzését, ha a népnek egy része, mint például a magyaroké vagy a katalánoké, a határokon túl él?

2005-ben az International Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN – Kijelölt Nevek és Számok Internet Társaság) precedens értékű lépést tett: engedélyezte a .cat extenziót, amelyet eddigi gyakorlat szerint kizárólag államoknak adtak meg. Ezzel az internetes azonosítóval virtuális nemzeti státust adományozott mindazon honlapoknak, amelyek „nyelvben és szellemiségben” katalánok. Gesztus értéke páratlan, és ezzel is növelték a katalánok összetartó erejét, határoktól függetlenül¹⁵.

Hosszú és rögös út vezet az önrendelkezésig, és ezt sok nép, nemzet, állam is megtapasztalta a történelem során. Nem csak a múltban, a jelenben is vannak hasonló autonómiatörekvések, amelyek egy régiónak és népének biztosítanak a belügyeik intézését, a szabad nyelvhasználatot, saját jogrendszert és vallásszabadságot. Idesorolhatnánk akár a tibetieket, akár a kurdokat. Más kérdés, hogy egy-egy régió, amely igényt tart ilyen jellegű önrendelkezésre, mennyire homogén a nemzetiségek szempontjából. Ausztriában és Magyarországon számos nemzetiség élt a kiegyezés idejében, és pontosan a magyar példán felbuzdulva hozakodtak elő a csehek, a horvátok is hasonló követelésekkel. Ezzel szemben Írországbán vallási vonalak mentén volt a sziget megosztott, elsősorban protestánsok és katolikusok között.

Griffith elképzelése a dualista monarchiáról nem vált valóra. Érdemes lenne pontosan körbejárni azt a kérdést, hogy melyik időszakban lett volna még elképzelhető ennek a megvalósítása, és mikor indult el Írország egy más fejlődési úton. Tagadhatatlan viszont az a tény, hogy a tárgyalásra lehetőséget adó időszakok nem estek egybe azon periódusokkal, amikor Írország megelégedett volna a korlátozott önrendelkezéssel. Cserébe egyre inkább erőszakos úton indult el: az észak-ír fegyverkezéstől kezdve a Németországgal való tárgyalásokig a világháború alatt, egészen az 1916-os húsvéti felkelésig. Majd csak a húszas évek elején ért véget a küzdelem: tárgyalások, vérontás, egy függetlenségi háború és polgárháború árán ugyan, de végül elérte az ország a teljes függetlenséget. Ám ezzel a függetlenséggel együtt járt a sziget megosztottsága nemzeti és vallási vonalak mentén (partition), amely ellen egyes szeparatista csoportok a mai napig harcolnak.

Mindezek ellenére a *Magyarország feltámadása* című mű jelentős bizonyíték arra, hogy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésnek pozitív visszhangja

¹⁵ <http://www.iana.org/reports/2005/cat-report-18nov2005.html>

volt a nemzetközi szintén is. És ha nem is bizonyult járható útnak Írország számára, több európai nemzet vizsgálta meg a kiegyezést, mint potenciálisan követendő példát.

FORRÁSOK

- Andersson, Ingvar: A History of Sweden. Weidenfeld & Nicholson: 1955, Stockholm
Ciegler András: Kiegyezés. Osiris kiadó: 2004, Budapest
Foster, Roy F.: Modern Ireland 1600 – 1972. Penguin: 1988, London
Frank Tibor: The British Image of Hungary 1865/1870. ELTE: 1976, Budapest
Frank Tibor: Picturing Austria-Hungary. Columbia University Press: 2005, New York
Gerő András szerk.: Sorsdöntések. Göncöl Kiadó: 1989, Budapest
Griffith, Arthur: Magyarország feltámadása – Példa Írország számára. Editio plurilingua: 2003, Dublin
A Storting hivatalos honlapja:
<http://www.stortinget.no/english/history.html> (2008. augusztus 15-i állás)
A Generalitat de Catalunya hivatalos honlapja:
<http://www.parlament.cat/portal/page/portal/pcat/IE00> (2008. augusztus 15-i állás)
Az International Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN – Kijelölt Nevek és Számok Internet Társaság) hivatalos honlapja:
<http://www.icann.org/> (2008. augusztus 15-i állás)
Az International Corporation for Assigned Names and Numbers .cat jelentése:
<http://www.iana.org/reports/2005/cat-report-18nov2005.html> (2008. augusztus 15-i állás)
A The Brussels Journal hivatalos honlapja:
<http://www.brusselsjournal.com> (2008. augusztus 15-i állás)
Edwin Jacobs: Catalonia Gets Internet Country Suffix. Sort Of. The Brussels Journal, Mon, 2005-09-19:
<http://www.brusselsjournal.com/node/274> (2008. augusztus 15-i állás)

The Compromise of 1867: How Ireland Could Have Followed Suit

This article presents a comparison between various versions of home rule, but it specifically focuses on the parallels between the Hungary after the 1867 Compromise and Ireland. In 1904 the Irish politician Arthur Griffith published 'The Resurrection of Hungary', a series of articles describing the bases of the Austro-Hungarian Compromise and pointing towards how it could have been used to settle the Anglo-Irish situation. Namely to offer Ireland to deal with internal affairs with the key elements such as defense and foreign affairs remaining under Westminster legislation. Further examples of home rule settlements are described in this paper, including several dual monarchies between Scandinavian states and the Catalans' autonomy on the Iberian Peninsula.

Keywords: Home Rule, Ireland, Hungary, Ferenc Deák, Arthur Griffith, 1867 Compromise

László Zita

AKTUÁLIS SZORONGÁS A VERSENYSPORTBAN

Anxiety in competitive sports

Mint minden sportág, az atlétika is nagy fejlődésen ment keresztül az elmúlt évtizedekben. Fejlődött a technikai végrehajtás színvonala, de a kiemelkedő teljesítmények eléréséhez szükséges mentális felkészülést sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az edzők és versenyzők sikeres munkájához hozzájárulnak a sportpszichológusok is, akik a mai felkészülési folyamatokban jelentős segítséget nyújthatnak mind az egyéni, mind a csapatsportágak versenyzői számára.

A jelen tanulmány futóatléták esetében vizsgálja a versenyzői szorongás pszichikai állapotát annak érdekében, hogy összegyűjtse azokat a pszichológiai és pedagógiai eszközöket, amelyek elősegíthetik a sportolók versenyhelyzetben mutatkozó túlzott szorongásának leküzdését.

Kulcsszavak: pillanatnyi szorongás; pszichológiai jellemzők; optimális önbizalom; versenyzői kompetencia

Napjainkban egyre több edző és versenyző tanulmányozza a pszichikai jellemzők és a képességek érvényesülése közötti összefüggés jellemzőit.

A versenyzői szorongással foglalkozó régebbi és jelenleg folyó kutatások nagy része arra helyezi a hangsúlyt, hogy pszichológiai és pedagógiai aspektusból értelmezze a szorongást és kiváltó okát enyhítse, esetleg meg is szüntesse.

A szorongás értelmezése és kezelése elsősorban élettani mechanizmusokra épül, de emellett a pszichológiai és pedagógiai folyamatok ismeretét sem nélkülözheti. Úgy tűnik, hogy a sporttal foglalkozó szakemberek elsőrendű feladatuknak a sikerességhez szükséges versenyteljesítmény növelését tekintik, ugyanakkor az eredmények javítása érdekében nem szabad háttérbe szorítani a kedvező személyiségjegyek felismerését, majd érvényre juttatását sem.

A versenyzők pszichikai jellemzőinek megismerése, a sport, a versenyzés által kiváltott pszichikai jelenségek létrejötte, ezek teljesítményfokozó hatásának kihasználása, a pszichés tartalékok mozgósítását kiváltó módszerek alkalmazása, a sportági specifikumok és az általános törvényszerűségek közös érvényesülésének feltárása, ismerete nélkülözhetetlen a magas szintű sportteljesítmények eléréséhez.

A szakirodalomban rendelkezésre álló bizonyítékok egyértelműen azt támasztják alá, hogy a magas szintű sportteljesítményekre való felkészítés közben létrejövő szorongás, helyzet specifikus.

A KUTATÁS CÉLJA

- A rövid-, közép- és hosszútávfutó atléták verseny kiváltotta szorongásának jellemzése;
- A versenyzői szorongásfajtáknak: a kognitív és a szomatikus szorongásnak, valamint a versenyteljesítménnyel kapcsolatos önbizalom értékeinek bemutatása.
- A verseny előtti és a verseny utáni pillanatnyi szorongásszint mérésével az a célunk, hogy számba vegyük azokat a lehetőségeket, amelyek a versenyző felkészítése során kiküszöbölhetik a szorongással együttjáró negatív hatásokat.

ANYAG ÉS MÓDSZER MINTAVÁLASZTÁS

Kutatásunk a teljes mintára, 98 főre, nemi megoszlás szerint 32 női és 66 férfi futóatlétára irányult. Véletlen mintavétel alapján választottuk ki a vizsgálatban részt vevőket, ami azt jelenti, hogy a felkérés során gyakran kaptunk nemleges választ a közreműködésre, így előre nem volt tervezhető a vizsgáltak köre.

Korosztályok szerinti megoszlásban így alakult a helyzet: ifjúsági, junior, utánpótlás és felnőtt versenyzőket egyaránt megszólítottunk.

A versenytáv hosszának figyelembevételével rövid-, közép- és hosszútávfutó atléták szorongásszintjét vizsgáltuk (1. táblázat).

A VIZSGÁLAT IDEJE

Az adatfelvételt a 2006. évi versenyidényben került sor. A vizsgálat alanyai a veszprémi Utánpótlás Bajnokságban szereplő, valamint a budapesti Ifjúsági és Utánpótlás Országos Bajnokságban részt vevő egyesületek futóversenyzői, illetve a Debrecenben megrendezett Felnőtt Országos Bajnokságban versenyző futóatléták.

Ezenkívül a vizsgálatba bevontuk a „SIMEK”- pénzdíjas emlékverseny férfi középtávfutó atlétáit is.

A VIZSGÁLATI MÓDSZER

A pszichológiai jellemzők mérésére megválaszolt kérdéseket tartalmazó kérdőívet vettünk igénybe, ami azt jelenti, hogy a megjelölt válaszlehetőségekből a válaszadók egyet jelölhettek meg.

1. A *Martens-féle* /Competitiv State Anxiety Inventory/, CSAI-2 kérdőívet használtuk. A méréseket a versenyszám előtt 60 perccel végeztük el.

– A verseny előtti szorongás vizsgálata tesztdiagnosztikai módszerrel történt.

A CSAI-2-nek a vizsgálatokban való felhasználását indokolja, hogy az eszköz produkciófelülete méri:

- a versenyzéssel kapcsolatos aktuális kognitív szorongásállapotot (A-State-K);
- a versenyzéssel kapcsolatos aktuális szomatikus szorongásállapotot, a szorongás testi tüneteit (A-State-SZ);
- a versenyzéssel kapcsolatos önbizalom mértékét (ÖnB).

2. A versenyzői szorongást mérő *Spielberger-féle* tesztnek redukált változatával, a *Sanderson-féle* (PRQ₁, PRQ₂) kérdőívet használva végeztük el a méréseket, a versenyszám előtt 60 perccel, illetve a versenyszám befejezése után 15 perccel.

– A szorongás mérésére tesztdiagnosztikai módszert alkalmaztunk, amely a verseny előtti és verseny utáni pillanatnyi szorongás mérésére alkalmas.

- Pre-Prost Race Questionnaire (PRQ₁);
- Post-Race Questionnaire (PRQ₂).

Öt aktivációs és öt nyugalmi helyzetre, valamint a versenyző fittségi állapotára vonatkozólag tettünk fel kérdéseket. E módszer alkalmazását rövidege, gyors és pontos értékelési lehetősége indokolja.

AZ ADATFELDOLGOZÁS MÓDSZERE

A kutatás adatait a leíró és a következtetési statisztikai módszerekkel, a két-faktorú varianciaanalízis útján; a Cramer-együtthatók vizsgálatával, valamint az SPSS 15. 0 for Windows program alkalmazásával dolgoztuk fel.

A VIZSGÁLAT EREDMÉNYEI

A pszichológiai *Martens-féle* CSAI-2 versenyzői szorongás korcsoportonkénti értékeit a 2. táblázat mutatja be.

Az eredményből egyértelműen kitűnik, hogy a *Martens-féle* (CSAI-2) szorongáskálák korcsoportonkénti vizsgálata során, minden korosztálynál a verseny előtti szorongás testi tünetei, a szomatikus szorongás értékei (CSAI-2/

som.) magasabb értéket mutatnak a másik két szorongási mutatóhoz viszonyítva. A versenyzéssel kapcsolatos kognitív szorongás (CSAI-2/cog.) az ifjúsági és a felnőtt korosztálynál egyaránt magas fokú.

A versenyeredménnyel kapcsolatos önbizalom (CSAI-2/self-conf.) az utánpótlás és a felnőtt korosztálynál is magasabb értéket tükröz. Ez az idők folyamán szerzett tapasztalatokkal, élményekkel magyarázható.

A *Martens-féle* (CSAI-2) szorongásskálát a versenytáv függvényében a 3. táblázat ábrázolja.

Mint a vizsgálati eredményekből kitűnik, minden versenytávon a verseny előtt szorongásos testi tünetegyüttes, a szomatikus szorongás (CSAI-2/som.) kimagasló értéket ér el. A versenytáv hosszának növelésével a szomatikus szorongási mutatók emelkedő tendenciát tükröznek, kivételt csak hosszútávfutók képeznek. A versenyzéssel kapcsolatos kognitív szorongás (CSAI-2/cog.), továbbá a versenyeredménnyel kapcsolatos önbizalom (CSAI-2/self-conf.) a versenytáv növekedésével fokozatosan emelkedik.

A racionális félelem a versenytársaktól, a versenytáv leküzdésétől befolyásoló tényező lehet a szorongás alakulásában. A versenyszorongási szintek minimális eltérése a közép- és hosszútávfutás hosszával, tempójával magyarázható.

A *Martens-féle* (CSAI-2) versenyszorongás-skála és a *Sanderson-féle* (PRQ₁, PRQ₂) versenyszorongás-értékek összehasonlító elemzése (4. táblázat.).

A kapott eredményekből kiolvasható, hogy a pszichológiai *Martens-féle* CSAI-2 versenyszorongás-skálák közül a versenyzéssel kapcsolatos kognitív szorongás (CSAI-2/cog), nemkülönben a versenyeredménnyel kapcsolatos önbizalom (CSAI-2/self-conf.) értékei között negatív irányú közepes erősségű szignifikáns kapcsolatot találunk (-, 493**), ami azt jelenti, ahogyan nő a sportolók versenyeredménnyel kapcsolatos önbizalma, úgy csökken a versenyszorongás. Ezt az 1. ábra is mutatja.

A 4. táblázat eredményei a továbbiakban azt tükrözik, hogy a verseny előtti szorongás testi tüneteket vált ki; a szomatikus szorongás (CSAI-2/som.), valamint a verseny utáni pillanatnyi szorongás pedig a *Sanderson-féle* (PRQ₂) negatív irányú, gyenge erősségű szignifikáns kapcsolatot hívja elő (-, 254*). Ez arra enged következtetni, hogy a versenyszám befejezése után a pillanatnyi szorongás lassan, de csökkenő tendenciát mutat. Ezt a 2. ábra is jól szemlélteti.

Vizsgálatunkban a verseny előtti (PRQ₁) és a verseny utáni (PRQ₂) pillanatnyi szorongási érték között pozitív irányú gyenge erősségű szignifikáns kapcsolatot észlelünk (222*). Ez azt igazolja, hogy a teljes minta alapján a versenyszám befejezése után még mindig fennáll egy enyhe verseny utáni pillanatnyi szorongás (3. ábra). Azokon a versenyzőkön tehát, akiken a verseny előtt szorongásra utaló jelek mutatkoztak, a versenyszám teljesítése után is megjelenhet a verseny utáni szorongás. Ez összefügg a versenyző edzettségi állapotával, az elvárásoknak való megfelelés kényszerével, az elért eredménnyel.

A futóatléták verseny előtti (PRQ_1) és verseny utáni (PRQ_2) pillanatnyi szorongásszintjének a korosztályok szerinti vizsgálata során kapott eredményeit az 5. táblázat mutatja.

A vizsgálat során kitűnt, hogy minimálisan csökkenő tendenciát mutat a verseny utáni pillanatnyi szorongásérték, amely a versenyszám befejezése után normálisnak mondható.

A szorongás magyarázható az életkori sajátosságokkal, a versenytapasztalattal, a verseny nivójával, valamint az edző elvárásaival, az atléta önmagának való megfelelésével, az elvárások teljesítésével.

Sanderson-féle szorongásmérő tesztet alkalmaztunk a verseny előtti (PRQ_1) és a verseny utáni (PRQ_2) pillanatnyi szorongásszint mérésére, a versenytáv hosszának függvényében. A kapcsolat meglétét a kétfaktorú varianciaanalízis módszerével teszteltük (6. táblázat).

Az adatok rámutatnak arra, hogy a minőségi ismérvek (versenytáv, időpont) és a mennyiségi ismerv (mért szorongási értékek) között gyenge a kapcsolat, s a két csoportosító ismerv az eredményváltozó szóródásának mintegy 0,028 %-át határozza meg. Az időpont és a szorongási adatok közötti sztochasztikus kapcsolat – eltekintve a távhossztól – szintén nagyon gyenge intenzitású.

A távhossz a szorongási adatok szóródásának 0,019%-ára ad magyarázatot. Mivel 5%-os szignifikancia-szinten az F-eloszlás kritikus értéke minden esetben nagyobb az általunk becsült értéknél, a távhossz és az időpont, illetőleg a kettő közös hatása nincs jelentős (szignifikáns) kapcsolatban a mért szorongási eredményekkel.

Az eredmények arra utalnak, hogy a minőségi ismérvek (a versenytáv hossza) és a mennyiségi ismérvek (a mért szorongási értékek) között alig van kapcsolat.

A versenytáv hossza, valamint a verseny előtti (PRQ_1) és verseny utáni (PRQ_2) pillanatnyi szorongás értéke, illetve hatása között nincs jelentős összefüggés.

A versenyszorongási értékek minimális eltérést mutatnak, ebből arra lehet következtetni, hogy a versenytáv hossza alapvetően nem befolyásolja az adott vizsgálatban a versenytől való szorongás mértékét.

A futóatléták neme, illetve a versenytáv hossza közötti kapcsolat vizsgálatára irányuló méréseket is végeztünk.

Az adatok feldolgozásánál, mivel az ismervváltozataink száma kettőnél több, a Cramer-együtthatót használtuk. A vizsgálati adatokból a következő kiinduló adatbázist határoztuk meg, amely a 7. táblázatban látható.

A vizsgálat eredményei alapján elmondhatjuk, hogy a futóatléták neme és a versenytáv között közepes erősségű (0,38) szignifikáns a kapcsolat. A mintában a Cramer-együttható négyzete a determináció mértékét is megmutatja, vagyis az atléta neme csupán 14,67 %-ban determinálja a választott táv hosszát.

Meggyőződésünk, hogy a sportág megválasztása genetikailag determinálja a versenyzők várható teljesítményét és fejlődési ütemét. Az izomrostok szerkeze-

te a gyors (fehér) és a lassú (vörös) rostok idegélettani okaira vezethető vissza. Ez a tény egyben azt is igazolja, hogy genetikailag arányuk befolyásolhatja a gyorsaság, illetve az állóképesség fejlesztésére irányuló edzőmunkát.

Véleményünk szerint a rövidtávfutóktól és általában az ugrószámok művelőitől más jellegű edzőmunkát kíván sportáguk, mint egy közép- és hosszútávfutó atlétától.

Míg a közép- és hosszútávfutók a monotóniatűrésre irányuló nevelése külön feladat az edző számára, addig a rövidtávfutó atlétáknál ez a probléma nem jelentkezik. Az edzők természetesen igyekeznek változatossá tenni – kiegészítő mozgásanyaggal, pszichés ráhatásokkal – az edzésanyagot, így a sportolók kevésbé érzik kényszerűnek a tréning egyhangúságát.

A közép-, hosszútávfutókkal kapcsolatban – a nemek szerinti megoszlás és a versenytáv hossza közötti arányt vizsgálva – megállapíthatjuk, hogy akiknek jó a beidegződésük, neuromuszkuláris koordinációjuk, valamint állóképességük, azok kiemelkednek a mezőnyből, s közülük kerülnek ki a versenyzők.

Elfáradni, sokat futni kezdetben senki nem szeretne, mindenkit a könnyebb edzőmunka vonz. Mindenekelőtt azt kell eldönteni, alkalmas-e a sportolni vágyó az atlétizálásra, utána válasszon szakágat. A legtöbb versenyző először sok versenyszámmal próbálkozik, de nincs „becsapva”, hiszen az évek múlásával kiderül, hogy ki melyik szakágban, versenyszámban lesz várhatóan a legsikeresebb.

ÖSSZEGZÉS

A sportolók személyiségvizsgálata során a versenyszorongási szintek rendre felszínre kerültek. A szorongás jelensége a versenyző felkészítésének egész folyamatában kimutatható.

Az edzőtől kitűnő pedagógiai érzéket kíván a versenyszorongás kezelése, amely sokkal komplexebb folyamat, mint gondolnánk.

Köztudomású, hogy az edzői tevékenység sajátos nevelési terület, és sajátos módon megy végbe. Az edzések alkalmával a cselekvéstanulás, a speciálisan alkalmazott mozgások a sportolók képességeinek fejlesztésére irányulnak a sportág sajátosságainak megfelelően.

A vizsgálatok, felmérések ismertetése után az alábbiakban foglalhatjuk össze munkánkat. Mint a bevezetőben is utaltunk rá, kutatásunkat a pszichológia felől közelítettük meg:

1. Feltártuk a versenyszorongás jellemzőit. Alaposan megismertük a rövid-, közép- és hosszútávfutó atléták szorongásának jellemzőit.
2. Megvizsgáltuk a futóatléták szorongásfajtaát (CSAI-2), valamint a verseny előtti (PRQ₁) és utáni (PRQ₂) pillanatnyi szorongásszint mértékét.

A kutatás során megállapítást nyert, hogy a szorongás legtöbbször negatívan befolyásolja a versenyteljesítményt, szükséges tehát megfelelő kezelése. Ebben segíthet az edző pedagógiai, pszichológiai tevékenysége, akinek nagy szerepe van abban, hogy sportolói megfelelő felkészültséggel, kellő motivációval, érzelmi kiegyensúlyozottsággal, határozottsággal viszonyljanak sportágukhoz. Az optimális önbizalom (a versenyző kompetenciája) valóban segítheti a versenyzőt, de hiánya bizonytalansággal és szorongással járhat.

Úgy véljük, a vizsgálat eredményei hozzájárulnak ahhoz, hogy a sportpedagógia és a sportpszichológia felvesse és megoldja a versenyszorongás kezelhetőségével kapcsolatos kérdéseket az atlétika futószámait illetően.

A kutatás továbbfejlesztése érdekében az atlétika másik két szakágán – ugró-, és dobószakágán – belül érdekes összehasonlításokat tehetnénk. Az ügyességi versenyszámok ugyanis másfajta felkészülést és másfajta versenyzést kívánnak meg. Míg a futók együtt futják le a versenytávot, és felkészülhetnek a versenytárs egyes reakcióira, addig az ugrók és a dobók sorozatonként, egymást követően figyelhetik a verseny menetét. Így a futókhoz képest más eredményt kapnánk, ha a verseny előtti és verseny utáni szorongást mérnénk. Ennek következtében a versenyszorongás szintjében is eltérések mutatkozhatnak, amelyek újabb kihívást jelenthetnek az edzők számára a sportolók mentális felkészítésének gyakorlatában – főleg akkor, ha rövidtávfutói ugrószámokban is versenyeznek.

IRODALOM

- MARTENS, R. (1977): Sport Competitive Anxiety Test. Champaign IL: Human Kinetics Publishers.
- SANDERSON, F. H. (1989): Analysis of Anxiety Lev (In Hackfort, Sielberger: Anxiety in Sport. Internacional Perspective) The series in Health: Psychology and Behavioral Medicine Hemisph Publishing Corporation. New York, London, Philadelphia, p. 39–54.
- SPIELBERGER, C. D. (1989): Stress and Sports. (In hackfort, Spielberger: Anxiety in Sport
- SIPOS KORNÉL–BEJEK KLÁRA–KUDAR KATALIN (1999): A magyar nyelvű CSAI-2 versenyszorongás skála sztendertizálása. III. Országos Sporttudományi Kongresszus. II. kötet. (szerk.: Mónus András). MSTT. Budapest. 293–299.

1. táblázat. A teljes minta megoszlása

Versenytáv hossza/ Korosztályok	Rövidtávfutók 100-400 m Nők Férfiak		Középtávfutók 800-3000 m Nők Férfiak		Hosszútávfutók 5000-10000 m Nők Férfiak		Összesen
<i>Ifjúsági (17 év)</i>	2	3	2	31	0	1	40
<i>Junior (18-19 év)</i>	1	6	1	2	0	0	9
<i>Utánpótlás (20-22 év)</i>	16	5	2	2	0	2	25
<i>Felnőtt (22 év felett)</i>	3	5	2	2	3	7	24
Összesen	22	19	7	37	3	10	98

2. táblázat. A korosztályok szerint megoszló futóatléták versenyszorongási skálájának (CSAI-2) vizsgálata

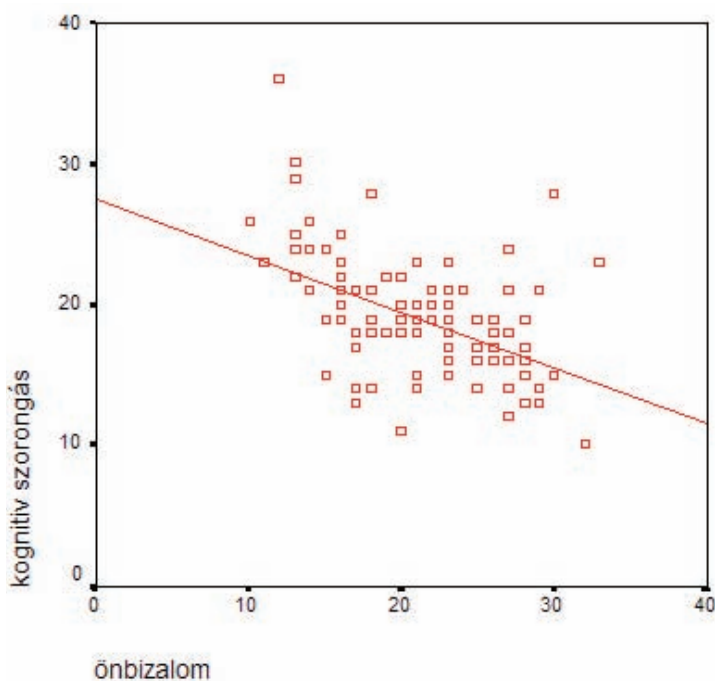
		Kognitív szorongás	Szomatikus szorongás	Versenynyönbizalom
<i>Ifjúsági</i>	Mean	2, 1414	2, 4791	2, 3784
	N	32	32	32
	St. Deviation	4, 21	2, 91	5, 19
	% of Total N	33, 0%	33, 0%	33, 0%
<i>Junior</i>	Mean	1, 875	2, 4583	2, 4166
	N	8	8	8
	St. Deviation	4, 67	1, 76	5, 78
	% of Total N	10, 3%	10, 3%	10, 3%
<i>Utánpótlás</i>	Mean	0, 9481	2, 5228	2, 3986
	N	34	34	34
	St. Deviation	3, 72	2, 85	5, 02
	% of Total N	36, 1%	36, 1%	36, 1%
<i>Felnőtt</i>	Mean	2, 1388	2, 4398	2, 4907
	N	24	24	24
	St. Deviation	5, 54	1, 75	6, 09
	% of Total N	20, 6%	20, 6%	20, 6%

3. táblázat. A versenytáv hossza szerint megoszló futóatléták versenyszorongási skálájának (CSAI-2) vizsgálata

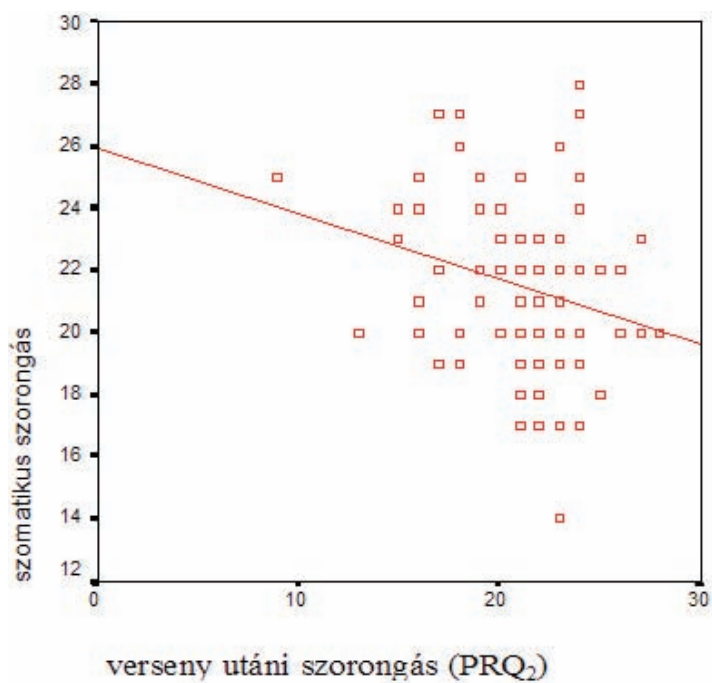
		Kognitív szorongás	Szomatikus szorongás	Versenynyönbizalom
Rövidtávfutók	Mean	2, 1056	2, 4661	2, 3929
	N	41	41	41
	St. Deviation	0, 7598	0, 8559	0, 8741
Középtávfutók	Mean	2, 1565	2, 5050	2, 4116
	N	44	44	44
	St. Deviation	0, 8407	0, 9173	0, 8904
Hosszútávfutók	Mean	2, 0171	2, 4188	2, 6752
	N	13	13	13
	St. Deviation	0, 9081	0, 8751	0, 9278

4. táblázat. A CSAI-2 versenyszorongási skála összetevőinek korrelációs értékei, valamint a verseny előtti (PRQ₁) és a verseny utáni (PRQ₂) pillanatnyi versenyszorongás közötti korreláció vizsgálata

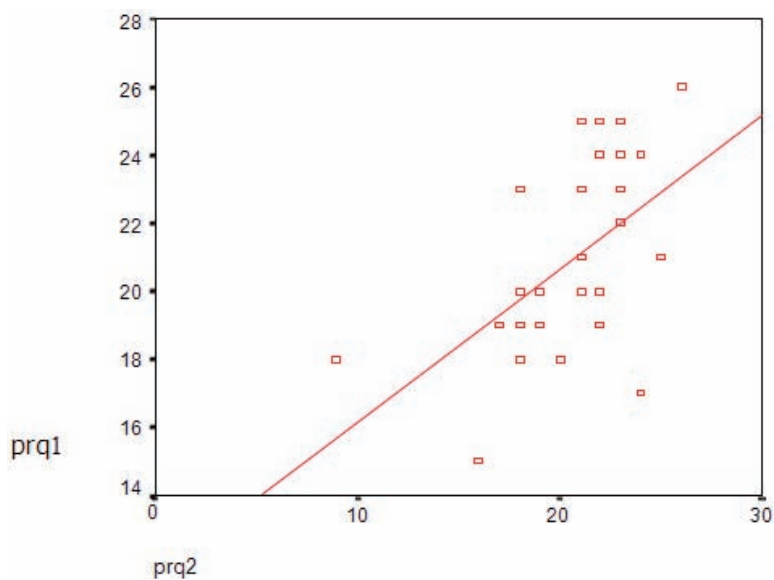
		Kognitív szorongás	Szomatikus szorongás	Versenýönbizalom	PRQ ₁	PRQ ₂
Kognitív szorongás	Pearson Correlation		,030	-,493**	,178	-,033
	Sig. (2-tailed)	X	,772	,000	,081	,749
	N		98	98	98	98
Szomatikus szorongás	Pearson Correlation	,030		-,139	-,021	-,254*
	Sig. (2-tailed)	,772	X	,174	,836	,012
	N	98		98	98	98
Versenýönbizalom	Pearson Correlation	-,493**	-,139		,114	,080
	Sig. (2-tailed)	,000	,174	X	,266	,434
	N	98	98		98	98
PRQ ₁	Pearson Correlation	,178	-,021	,114		,222*
	Sig. (2-tailed)	,081	,836	,266	X	,029
	N	98	98	98		98
PRQ ₂	Pearson Correlation	-,033	-,254*	,080	,222*	
	Sig. (2-tailed)	,749	,012	,434	,029	X
	N	98	98	98	98	

1. ábra. A kognitív szorongás és a versenyzői önbizalom közötti korrelációs kapcsolat

2. ábra. A szomatikus szorongás és a verseny utáni (PRQ_2) pillanatnyi szorongás értékei közötti összefüggés vizsgálata

3. ábra. A verseny előtti (PRQ_1) és a verseny utáni (PRQ_2) szorongás korrelatív összefüggésének vizsgálata

5. táblázat. A futóatléták verseny előtti (PRQ_1) és verseny utáni (PRQ_2) pillanatnyi szorongásának vizsgálata korcsoportok szerint

		Verseny előtti szorongás (PRQ_1)	Verseny utáni szorongás (PRQ_2)
Ifjúsági	Mean	2, 075	2, 0937
	N	32	32
	St. Deviation	0, 8633	1, 0742
	% of Total N	33, 0%	33, 0%
Junior	Mean	2, 125	2, 0875
	N	8	8
	St. Deviation	1, 0544	0, 9832
	% of Total N	8, 30%	8, 30%
Utánpótlás	Mean	2, 1088	2, 1382
	N	34	34
	St. Deviation	0, 8703	0, 9834
	% of Total N	34, 10%	34, 10%
Felnőtt	Mean	1, 9625	2, 0316
	N	24	24
	St. Deviation	0, 8314	0, 8353
	% of Total N	24, 60%	24, 60%

6. táblázat. A verseny előtti (PRQ_1) és utáni (PRQ_2) pillanatnyi szorongás vizsgálata a versenytáv hosszának figyelembevételével

Rövid-, közép- és hosszútávfutók szorongásának mutatói		Verseny előtti szorongás (PRQ_1)	Verseny utáni szorongás (PRQ_2)
Rövidtávfutók	Mean	2, 1409	2, 1121
	N	41	41
	St. Deviation	0, 9257	0, 9283
	% of Total N	42%	42%
Középtávfutók	Mean	2, 1498	2, 1232
	N	8	8
	St. Deviation	0, 9056	1, 0234
	% of Total N	44, 70%	44, 70%
Hosszútávfutók	Mean	2, 0683	2, 0538
	N	34	34
	St. Deviation	0, 8163	1, 0716
	% of Total N	13, 30%	13,30%

7. táblázat. A futóatléták neme és a versenytáv hossza közötti összefüggés

	Rövidtáv	Középtáv	Hosszútáv	Összesen
Nő	22	7	3	32
Férfi	19	37	10	66
Összesen	41	44	13	98

Actual anxiety in competitive sports

Athletics, just as other branches of sport, has shown great development in the recent decades. The level of the technical execution of skills has improved, but one cannot discard the importance of mental preparedness necessary for outstanding achievements either.

Sports psychologists contribute to the successful performance of sportsmen and coaches; they provide significant assistance to sportsmen during the processes of preparation both in the branches of individual and in branches of team sports.

The present study analyses the mental state of competition anxiety in the case of runners with the aim of collecting those psychological and pedagogical resources which can help towards fighting the intense anxiety of sportsmen before competition.

Keywords: temporary anxiety, psychological characteristics, optimal self-confidence, competitors' confidence

A KÖNYVTÁROS AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBAN

The librarian in the information society

Az információs társadalom óhatatlanul magával hozta a könyvtári munka technológiájának az átalakulását is. A könyvtárosra hárul, hogy eldöntse, milyen módon használja az infokommunikációs eszközök adta lehetőségeket, amelyek könnyen veszélybe sodorhatják a személyes könyvtáros–olvasó kapcsolatot is. Fontos, hogy a könyvtáros rendelkezzen azokkal az alappillérekkel, amelyeket Ebert fektetett le még 1820-ban: 1. előismeretek, 2. szakmai tudás, 3. jellemvonások. Számos ismert könyvtár- és informatikatudományi szakember foglalkozott a könyvtárügy alaptörvényeinek a megalkotásával. A két legismertebbnek, Ranganathannak (1931) és Gormannak (1995) a publikációja alapján megállapítható, hogy a könyvtárak feladata továbbra is *szelektálás – gyűjtés – feldolgozás – rendszerezés – terítés* körébe tartozó tevékenységek, tekintet nélkül arra, hogy ezeket milyen eszközökkel végzik.

Kulcsszavak: információs társadalom, könyvtár, könyvtáros, infokommunikációs technológia, könyvtárhasználó

Sok könyvtáros megfogalmazta már önmagának a kérdést, hogy mi az elfogadható megoldás a számítógép mint munkaeszköz elfogadására. Jobb-e ellenállni, érvelni a jól bevált módszerek mellett, avagy tanácsosabb mindjárt behódolni, fenntartás nélkül elfogadni az új technológiát? A szakma fiatalabb tagjai esetében a kérdés más dimenziókat is kap. Ők nem autodidakta módon és jól/rosszul megszervezett tanfolyamokon sajátították el az új technikai eszközök kezelését, ismerték meg az elektronikus könyvtár, az elektronikus katalógus, az internet segítségével való információkeresést stb. Tanulmányaik során ismerkedtek a számítástechnikával, az online keresési módszerekkel. Az utóbbi években a felsőfokú könyvtárosképzésben részesülők integrált könyvtárkezelői rendszerekkel ismerkednek meg, angol szaknyelvtanulásban vesznek részt stb. Számukra az internet, a számítógépesített világ teljesen természetes állapot. Esetükben – kissé sarkítva – úgy tehető fel a kérdés, hogy tudják-e, akarják-e használni a hagyományos könyvtári eljárásokat, módszereket.

Ha technikátörténeti aspektusból szemléljük a kérdést, megfigyelhetjük, hogy az elmúlt száz év rohamos műszaki fejlődést hozott. Az első kérdés amely megfogalmazódik bennünk, az, hogy ennek eredményei közül mely találmányokat, vagyis a belőlük kifejlesztett eszközöket használta-e, és meddig, a kultúrák közvetítés. A fényképezés, a telefon, az autó feltalálása és fejlesztése csak periferikusan érintette e szakmákat. Szűkítve a szakmák körét, megállapítható,

hogy a könyvtárosok munkamódszereit a televízió, a színes mozgófilm, a hangrögzítés technológiájának kezdeti fejlesztése sem igen változtatta meg. A 20. században hol az állomány időnként aggasztó méretű csökkenése jelentett igen nagy gondot (háborús pusztítások, politikai célzatú könyvégetések stb.), hol annak drasztikus növekedése (szélesedő könyvkiadás, periodikus kiadványok számának emelkedése stb.). Napjainkra a papír és más alapú dokumentumok teljesen elárasztották a civilizált világot és benne a könyvtárakat is.

Mindenkinek információra van szüksége, adatokat keres, különböző kommunikációs eszközök segítségével igyekszik tájékozódni. Az információra éhes emberek nagy része biztosra veszi, hogy egyedül is mindenhol kitűnően el tud igazodni. Szabályosan és körültekintően vesz részt a közúti közlekedésben, a virtuális világban otthonosan mozog stb., és minden, számára fontos adathoz hozzájut. Nem kéri szakember segítségét, főleg nem – a társadalmilag sem kellően megbecsült – könyvtárosét, aki a szemében a fölösleges, a virtuális előtti világból itt felejtett egyénnek számít. Persze, arra nemigen gondol, hogy egy jól képzett könyvtáros mennyit tudna segíteni neki.

TANULSÁGOS TECHNIKATÖRTÉNETI GONDOLATOK

A számítógép kialakításához szükséges kutatások és kísérletek valamikor a második világháború után teljeseztek ki, és hamarosan kézzelfogható eredmények is születtek: elkészültek az első számítógépek, amelyek sokban különböztek a mai eszközöktől. Nemcsak a méreteik (többterem-nagyságúak voltak), hanem architektúrájuk, feladatuk is egészen eltért a ma ismertekétől. A számítógép-fejlesztési kísérletek könyvtárosokat is foglalkoztattak, ha nem is széles körben. Ha nem is volt pontosan látható, hogy mire és hogyan lenne alkalmazható a számítógép a könyvtár számára, a lehetőség az automatikus és gyors adatfeldolgozásra már adott volt, a megfelelő technikai háttér megszületése csak idő kérdése volt.

A múlt század hatvanas éveiben a számítástechnika mellett az audiovizuális technológia fejlődött a leglátványosabban. Ebben az időszakban, mind a könyvtárak, mind az oktatási intézmények fenntartói lassan kezdték felismerni a megfelelő technikai felszereltség fontosságát. Televíziók, lemezjátszók, diavetítők stb. kerülnek az iskolákba, könyvtárakba, művelődési házakba. A közkönyvtárak állományába tömegével kerülnek hangzó anyagok. A gyermekkönyvtárak viszont gazdag diafilmgyűjteményekkel büszkélkedtek. Hasonló törekvések tapasztalhatók az iskolakönyvtárak esetében is. Mindezek – ekkor még – nem gyöngítették a papíralapú publikációk egyeduralmát. Színesítették, vonzóbbá tették a könyvtárak által felkínált szolgáltatások palettáját.

Áttörést jelentett az audiovizuális eszközök fejlődésében a törölhető és újra *felvételezhető* adathordozók (magnetofon és videokazetta) elterjedése. A fel-

használó kevés technikai tudás birtokában is sikeres felvételeket tudott készíteni, ezeket kedvére használhatta és manipulálhatta. Kinővén kezdeti utánzási, útkeresési fázisát, amikor inkább a színházhoz, rádióhoz stb. kívánt hasonlítani, rövid időn belül önállósuló és gyorsan fejlődő média lett a *televízió*. A civilizált ember kezdte magát mind biztosabban érezni az információk világában, s kezdett – úgy tűnt, végleg – háttérbe szorulni a nyomdai úton készült információhordozók egyedurjalma, és ezzel együtt annak kultuszértéke is jelentősen csökkent.

Közben a számítástechnikai technológia fejlődése sem állt le, és a nyolcvanas évek elejére jóval kisebb méretűek lettek az eszközök, amelyek a felhasználó által készített vagy megvásárolt programok segítségével hihetetlen gyorsasággal és pontossággal végezték el műveletek sorát. Innen már valóban csak továbbfejlesztés kérdése volt az út napjaink asztali számítógépéig, amelyek többet tudnak sebességben és megbízhatóságban is, mint az ötvenes évek szupertitkos, nagy gépei.

1969-ben az Amerikai Egyesült Államok hadügyminisztériumának szakemberei megalkottak egy új számítógépes hálózattípust, amely az ARPANET nevet kapta. Olyan protokollal rendelkezett, és olyan architektúrája volt, amely lehetővé tette akárhány egyenrangú számítógép összekapcsolódását, és a hálózat nem függött egyetlen központi számítógéptől. Ennek hadászati szempontból óriási jelentősége volt (és van is), hiszen az esetleg megsemmisített gép feladatait egy másik készülék átvehette, és zavartalanul tudott tovább működni a rendszer. A kezdetben csak katonai célokat szolgáló hálózat a 70-es években már az USA egész területére kiterjedt. A katonai rész 1983-ban kivált belőle. A megmaradt hálózat kapta az *Internet* nevet, és vált mindenki számára nyitottá. A hálózat nagy erényének tartják, hogy mindenki szabadon, szinte bármilyen anyagot hozzáférhetővé tehet rajta. Ennek következtében mára kb. egymilliárdra becsülik az elérhető „kapuk” (honlapok) számát. Gondoljunk bele, mennyi felületes, elavult, haszontalan és ismétlődő információ halmozódott fel mára a hálózaton. Ennek takarítását, szelektálását egyelőre senki nem vállalja. Ennek ellenére a világháló és szolgáltatásai mára nélkülözhetetlen eszközök lettek. Gyorsan hozzáférhető: nem vitatom a hálózat fontosságát és hasznosságát! De azt is fontosnak tartom, hogy szakemberek készítsenek el jól átgondolt adatbázisokat, illetve helyezzenek el a mindennapi tájékozódást segítő, rendszeresen frissített, aktuális információkat, biztosítsák a jelentős alkotásokhoz való szabad hozzáférést – jó szándékú emberek által üzemeltetett honlapokon. A fölösleges, pontatlan, sekélyes információk túltengésének veszélyére hívom fel a figyelmet.

A KÖNYVTÁROS

„*Aliis inserviendo consumor.*”

[Minden erőmet mások szolgálatának szentelem.]¹

Pogányné (2000:421)

A fejezet mottójaként idézett jelmondat – a szerző hivatását a Révai Nagy Lexikona² igen találóan és pontosan határozta meg – egy *könyvtárnoktól* és *könyvésztől* származik. Ő volt az a tudós, aki kidolgozta a könyvtárosképzés elméleti szempontjait. 1820-ban megjelent *Die Bildung des Bibliothekars* [Könyvtárosképzés]³ című művében egyebek mellett a következőket írja a könyvtáros feladatáról: „... nem kevés bátorság kell ahhoz, hogy egy magot elvetünk és gondozunk, melynek boldog learatásánál nem leszünk már jelen; nagy önfeláldozást jelent a saját alkotásról való lemondás, hogy csendes magányban csak egy jövőre és ismeretlen művet készítsünk elő gondosan és észrevétlenül.” (Pogányné (2000:421) Ebbe a pátoztól sem mentes gondolatba bele van sűrítve mindaz, ami a könyvtárosi munkát nagygyá és fontossá teszi. Érezhető benne az olvasó iránti tisztelet, a más (alkotó)munkájának a feltétel nélküli segítése és az észrevétlenség fontossága, de a jó értelemben vett irányítás és a munka menetének figyelése is kiséjlik. (Hisz, azt írja, hogy a magot a könyvtáros veti el. Ő tudja, hová és hogyan kell elvetni a magot..., hogyan kell azt gondozni...)

Nem hagyható említés nélkül, hogy Ebert a fent jelzett kötetben megfogalmazta a könyvtárossá válás legfontosabb ismérveit is, amelyek kitűnő alapul szolgálhatnak a szakma *protokolljának* kidolgozásához. A könyvtárossá válás alappilléreként a következőket különíti el:

- (1) előismeretek,
- (2) szakmai tudás,
- (3) jellemvonások.

Az előismeretek meglétének kívánalma szerint ehhez a hivatáshoz a szükséges tudás átfogóbb és szerteágazóbb, mint más tudománnyal foglalkozók

¹ Ebert idézetei Pogányné Rózsa Gabriella: *A szakképzés útkeresése egy önálló sodó hivatás tükrében* című előadásából származnak, amely A tanári mesterség gyakorlata. Tanárképzés és tudomány című 2000. augusztus 31.–szeptember 1. között Budapesten az ELTE Tanárképző Főiskolai Karon megtartott konferencián hangzott el. Megtalálható az azonos című konferenciakötet (Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, 2000) 420–424. oldalán.

² Ebert Friedrich Adolf. In: Révai nagy lexikona, 6. köt. Budapest, Révai testvérek, 1912. 100. p.

³ Ebert, Friedrich Adolf : *Die Bildung des Bibliothekars*. Leipzig, Steinacker und Wagner, 1820.

esetében (nyelvek ismerete, történelem, irodalomtörténet, tudománytörténet, művészi ismeretek stb.). Nem felületes ismereteket feltételez. Szerinte minden szakterületet egyformán kell szeretni és érteni azért, hogy a könyvtáros megfelelő szinten tudjon tájékoztatni. Szakmai tudás szempontjából legfontosabbnak tartja a katalógusok, valamint a könyvtárak történetének a megismerését, a szakirodalom olvasását, más könyvtárak látogatását. A jellemvonások közül kiemeli a rendszereteket, a precízséget, a lelkiismeretességet és az önfeláldozást.

Ha napjaink könyvtárosát szemléljük, róla elmondható, hogy aki általában hagyománytisztelő, de egyúttal az újra nyitott személy is. Magán viseli mindazokat a jó és kevésbé jó ismérveket, amelyek részben abból fakadnak, hogy valaha valahol értelmiségi képzésben részesült. Általában tanári vagy bölcsészdiplomával rendelkezik, részt vett számos továbbképzésen és átképzésen, megismerkedett a számítástechnikával, kisujjában van az internethasználat, de jártas a könyvtári feldolgozó munkában is, és mindenekelőtt érzékelhető az is, hogy szolgáltatást végző intézményben dolgozik (akár könyvtárostanárr, akár közművelődési könyvtár olvasószolgálatosa, vagy az OSZK kötelezpéldány-osztályának másodpéldányaival bajlódik. A felsoroltak valamilyen módon hatottak a könyvtáros személyiségére, munkakultúrájára. Egyáltalán nem biztos, hogy pozitív irányban. Számos könyvtárban tapasztalható, hogy az *olvasó* (illetve mai szóhasználattal a *felhasználó*) a legkevésbé fontos. Nem fontos, főleg ha hagyományosnak nevezhető szolgáltatást igényel. Mondjuk helyet az olvasóteremben olvasás céljából. Az olvasótermek általában zajosak, kicsik, az olvasót kiszorította a számítógép, fénymásoló, mikrofilmolvasó, kasszagép stb. Az olvasónál fontosabb lett, pl. az internetező egyén, aki pontos beosztás szerint ülhet oda a kijelölt géphez, amelynek használatáért nem egy könyvtár használati díjat is kér. Feltehetően az ilyen szemlélet a jóérzésű könyvtárosokat ma is zavarja, és mindent megtesznek ennek bölcs kezelése érdekében, de a könyvtári menedzsment általában a fenntartó fejével gondolkodik, és olyan tartalmak tömegét hozza a könyvtárosok nyakába, amelyeknek nem sok közük van a könyvtáros tevékenységéhez (nemrég még arról folyt vita, hogy kávéautomatának vagy jégkrém-árusításnak helye van-e a könyvtárakban – ma ennél elképesztőbb ötletekről is lehet hallani).

Tanulságos lenne elemezni több aspektusból (történelmi, politikai, tudomány- és technikátörténeti szempontból) azt a folyamatot, hogy a polihisztor könyvtárőrökből hogyan és milyen hatások következtében lettek a szakma művelői napjainkra könyvtáros-informatikusok, illetve újabb kifejezéssel élve webkönyvtárosok, kibertárosok, információs brókerek stb.

Alapvetően két részre oszthatjuk a könyvtáros munkafeladatait:

1. szolgáltatói teendők,
2. előkészítő, feltáró munka.

A szolgáltatás az olvasóval való kommunikációt, az olvasó útbaigazítását, jó értelemben vett kiszolgálását jelenti. Az előkészítő, feltáró rész az az igen fontos háttér munka, amely nélkül elképzelhetetlen az eredményes olvasószolgálati tevékenység. Nagyobb intézményekben ez a munka megoszlik a különböző területekre szakosodott szakemberek között (tájékoztató, feldolgozó, katalógus-építő, szakozó, olvasószolgálatos, helyismereti gyűjteményt gondozó, hangzó anyagot kezelő stb. könyvtáros), de a kisebb könyvtárakban, illetve az iskolai könyvtárak esetében szinte biztosan egy könyvtárosra hárulnak mindezek a feladatok, vagy ha esetleg néhány embert foglalkoztató intézményről van szó, akkor minden munkatárs beavatott a teljes folyamatba.

Teljesen más jellegű feladatok elvégzésére szakosodott a könyvtárosi háttér munkát végző szakember, mint az olvasóval állandó kapcsolatban álló olvasószolgálatos könyvtáros. A feldolgozó munka, a katalógus-építés, az állomány-gondozás előre eltervezett, szigorú szabályokhoz kötött munka. Az ilyen munkafolyamatokhoz a jó értelemben vett és elkerülhetetlen szigorú rend szükséges, a műveletek sora és mikéntje meghatározott, az adatbázisoknak előre megadott paramétereiből nemigen tud kilépni egy mégoly kreatív könyvtáros sem.

Az olvasószolgálati munkához csak az olvasókkal végzett közvetlen tájékoztató és kölcsönzési munkafolyamatokat sorolom. Az olvasóval való érintkezés igen sokszínű, pszichológiai, pedagógiai és egyéb ismereteket és találékonyságot igénylő feladat. A korszerű technika, a számítógép csak segíteni tud, de nem veheti át az ember szerepét. Fontos tudnia a könyvtárosnak azt aényt, hogy az olvasók egy része, aki az *információkeresés* szándékával jön a könyvtárba, maga is jól eligazodik az interneten, tud keresni megfelelő gyorsasággal, rendelkezik a szükséges „terminológiai” ismeretekkel is. Ez a technikai tudás magabiztossá teszi a kérdezőt. Magabiztossága sokszor téves alapokon nyugszik, és abból a hitből is táplálkozik, hogy a világhálón minden megtalálható, illetve ami (amilyen információ, szöveg, műalkotás stb.) nincs fenn a hálón, az nem is létezik. A szakembernek meg kell győznie a tájékozódni kívánó olvasót az internet korlátairól, s szólania kell a hevenyészett, pontatlan, illetve elévült adatok tömegéről is. Ha keresésre kérik, mindig legjobb tudása és a legmegfelelőbb eszköz használatával végezze azt – még ha az egy nyomtatott címtár vagy cédulakatalógus is.

A *kölcsönzők* nagy része nem kíváncsi arra, hogy milyen módon keríti elő a kölcsönözni kívánt egységet a könyvtáros. Számára csupán a kiadvány megléte a fontos, és az, hogy lehetőség szerint azonnal hozzájuthasson. A nem szépirodalmi műveket keresők esetében – általában – a hordozó mibenléte (papíralapú, mágneses vagy elektronikus), illetve az előállítási technológia (nyomdai nyomtat, fénymásolat, nyomtatóval nyomtatott stb.) sem érdekes.

Számos kiváló könyvtári szakíró, aki maga is gyakorló könyvtáros, figyelmeztet a szakma dehumanizálódására. *F. W. Lancaster* 1999-ben arról ír: neki

úgy tűnik, hogy a könyvtárosoknak fontosabb a technológia, az eszköz, az elvont (távoli) felhasználó, mint az intézménybe betérő olvasó ember. Erről *Rózsa György* 1995-ben a következőket mondja: „...az e fajta technika (mármint számítástechnika) hozzájárulhat az emberi dialógus végének kezdetéhez, más szóval az elidegenedés felerősödéséhez. Az ősember visszahúzódik (menekül) barlangjába, és PC-jével él társas életet. Miféle társadalom alakulhat így ki?” (*Rózsa, 1995*) Vannak könyvtárosok, akiket annyira magával ragadtak az internet adta lehetőségek, hogy már szívesebben kommunikálnak virtuális úton, és szolgáltatnak távoli, ismeretlen felhasználónak, mint az intézménybe naponta betérő – személyes ismerős – olvasónak. Ettől már csak egy lépés az, hogy a virtuális beszélgetőpartner kedvéért magára hagyják a könyvtárba betévedt olvasót.

A SZÁMÍTÁSTECHNIKA HASZNÁRÓL

Igazságtalanok lennénk, ha mindazt, ami pozitív és szükséges a könyvtári munkában, és a számítástechnikához kötődik, elhallgatnánk, hiszen sok ember próbáló rutinmunka alól mentesítették a könyvtárosokat az infokommunikációs eszközök. Dióhéjban összefoglalva a következő szolgáltatások honosodtak meg az információtechnikának köszönhetően:

- napi könyvtári feladatok végzésére és dokumentálására készültek az *integrált könyvtárkezelő rendszerek*;
- az adatok gyors elérésére az ún. *információs szupersztráda*;
- különböző formátumú információk megjelenítéséhez a *multimédia*;
- az eredményes keresés érdekében *felhasználóbarát kommunikáció ember és számítógép között*;
- korlátlan mennyiségű információ begyűjtésére szolgálnak a *digitális könyvtárak*;
- az eredményes keresés és a bibliográfiai adatok gyors megjelenítése érdekében születtek meg az *elektronikus katalógusok*....

FENNMARAD-E A KÖNYVTÁR?

Mortimer Adler igen elgondolkodtató gondolatokat írt le 1998-ban: „Az emberi szellem négy java az információ, a tudás, a megértés és a bölcsesség, s az információ a hierarchiának a legalsó fokán áll. Ám mivel számítógépen ez dolgozható fel, ez digitalizálható a legkönnyebben, ma ez tűnik a legfontosabbnak. A tudás, a jelentéssé alakított információ feldolgozható és továbbítható számítógépen, de nem a számítógép az ideális eszköz erre. A megértés és a bölcsesség – az egészsé és alkotóvá tett megértés – csak az emberi elmében létezik. A könyvtár nemcsak és nem elsősorban az információszolgáltatás központja, hanem az

emberi tudásé is. Az ember nemcsak információval él. A társadalom, amely jól informált, de nélkülözi az értelmes tudást és bölcsességet, a faragatlan, bugris konformitás társadalma.” (M. Fülöp, 1998:102)

Megállapíthatjuk, ma is ugyanazok az igények, mint a múltban. Márpedig ezeket az igényeket csupán a felületes és személytelen virtuális könyvtár segítségével nehezen, sőt egyáltalán nem lehet kielégíteni. Visszautalhatunk akár az alexandriai könyvtár alapításának céljára, hogy az emberiség tudásának, az egésznek legyen a tárháza, vagy akár az idézett Ebert azon elvárásaira könyvtárosokkal szemben, hogy minden tudományágat alaposan ismerjenek.

A könyvtárelmélet jelentős pillanata volt, amikor *Gorman* 1995-ben újraalkotta *Ranganathan* 1931-ben alkotott, könyvtárügyről szóló törvényeit:

1. a könyv *használatra* való,
2. minden *olvasónak* meg kell találnia *könyvét*,
3. minden *könyvnek* meg kell találnia *olvasóját*,
4. *tiszteljük* az olvasó idejét,
5. a könyvtár folyamatosan *növekvő* szervezet.

A Gorman alkotta *új törvények* a következőképpen szólnak:

1. A könyvtárak az emberiséget szolgálják.
2. Tiszteld a tudás minden formáját!
3. Intelligensen használd fel a technológiát a szolgáltatások fejlesztésére!
4. Óvd a tudás szabad hozzáférhetőségét!
5. Tiszteld a múltat, és tegyél a jövőért! (Gorman, 1995:306.)

TISZTELET AZ OLVASÓNAK ÉS A SZAKMÁNAK

Sonnevend Péter írja: „Érdemes tudatosítani azt az igazságot, hogy a jó könyvtár egyszerre három idősíkban köteles helytállni: legyen jó a »régik« módra (őrizze, restaurálja stb. gyűjteményét, ne ijessze el megszokott és kedvelt szolgáltatások megszüntetésével korábbi olvasóit), megbízhatóan álljon helyt a jelen változó viszonyai közt, s egyben komoly erőfeszítéssel építkezzen a jövő elvárásai szerint.” (Sonnevend, 2001:270) Ha mindezt a könyvtáros szemszögéből próbáljuk értelmezni, a bevezetőben feltett kérdés megválaszolásához is támpontot kapunk.

1. Fontos a hagyományos munkamódszerek alapos ismerete, nem szabad a fejlődés jelszava mögé bújva elvetni ezeket. Nem szabad – a korszerűség apropóján – az olvasókat rákényszeríteni az új technológia használatára, sőt a virtuális könyvtár előnyeiről szóló kiselőadásra sem mindenki kíváncsi.

2. A könyvtáros köteles ismerni a szakmáját segítő minden segédeszközt, annak kezelését, alkalmazását.

3. Jó értelemben vett érdeke, hogy előre nézzon, figyelje a további technikai fejlődés eredményeit, ismerje meg az újabb hasznos eszközöket, és lehetősége szerint védje az önálló szakma megmaradását (amelynek csak egy apró kérdése, hogy továbbra is könyvtárosnak kell hívni az olvasóval, az olvasó információ-éhségének kielégítésével foglalkozó szakembereket), szemben azon elképzeléssel, hogy a könyvtáros „alakuljon át” informatikussá.

A feladat egyértelmű: *szелеktálás – gyűjtés – feldolgozás – rendszerezés – terítés*. Nem más, mint akár kétszáz évvel ezelőtt. Ez alátámasztja azt, hogy nem szabad az embert behelyettesíteni a számítógéppel. A szakember feladata és jó értelemben vett érdeke, hogy a rendelkezésre álló gépeket *eszközként* kezelje, olyan tárgyakként, amelyek számos esetben megkönnyítik a fent felsorolt feladatok elvégzését, számos unalmas rutinmunkát gyorsan és pontosan kiviteleznek, de nem helyettesíthetik az elhivatott, jól képzett, megfelelő értelmiségi tudattal rendelkező *könyvtárost*.

IRODALOM

1. Gorman, Michael (1995): *Five new laws of librarianship*. [A könyvtárügy öt új törvénye]. American Libraries, 26. köt. 1995. 8. sz. 794–785. p. Helyközi Ilona a Könyvtári Figyelő 1996. 2. sz. 306–307. p. közölt referálása alapján.
2. M. Fülöp Géza (1998): *A könyvtár jövője, a jövő könyvtára*. Könyvtári Figyelő, 1998. 1. sz. 98–104. p.
3. Pogányné Rózsa Gabriella (2000): *A szakképzés útkeresése egy önállósodó hivatás tükrében*. Friedrich Adolf Ebert: „Die Bildung des Bibliothekars. In: *A tanári mesterség gyakorlata*. Tanárképzés és tudomány. Országos Módszertani és Tudományos Konferencia az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar rendezésében. (Budapest, 2000. augusztus 31–szeptember 1.) Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, 2000. 420–424. p.
4. Rózsa György (1995): *Kulturális örökség és információs társadalom*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1995.
5. Sonnevend Péter (2001): *A könyvtári rendszer*. In: *Könyvtárosok kézikönyve*, 3. köt. szerk. Horváth Tibor, Papp István. Budapest, Osiris. 241–292. p.

The librarian in the information society

Information society has inevitably brought about changes in the technology of library work. It is up to the librarian to decide how he/she is going to make use of the potentials provided by the means of communication and information, which can also prove to be hazardous for the relationship between librarians and readers. It is of utmost importance that the librarian is equipped with the basic skills that Ebert determined way back in 1820: 1. preliminary knowledge, 2. professional knowledge and 3. charac-

teristics. A number of well-known library and information experts have busied themselves trying to formulate the basic laws of library science. We can conclude on the basis of the two best known publications, Ranganathan (1931) and Gorman (1995) that the task of libraries remains to be activities including: selection – collection – processing – access, regardless of the tools that they use.

Keywords: information society, library, librarian, communication and information technology, library user

KALAPIS ZOLTÁN ÉS A SZELLEMI HONVÉDELEM (VI.)

Zoltán Kalapis and Spiritual Home-defence (VI.)

A szerző Kalapis Zoltánról, vidékünk kiváló művelődéstörténeti kutatójáról és annak munkásságáról írt tanulmányt, aki a Magyar Szó „terepjáró” újságírójaként a bánsági szórvány-magyarság pusztuló portáinak rendetlenségében botlott először olyan kérdésekbe, amelyek az egyéni sorshelyzeteken túl a közösség jövőjének kilátástalanságát is megmutatták.

Kalapis Zoltán a Bánát krónikásaként indult, és roppant gazdag kutatói pályája során minduntalan e tájra tért vissza, úgy rendezve maga köré a magyar „lentséget”, hogy benne a teljes nemzeti történelem mutassa meg valódi szépségeit és ma már nem sejtett gazdagságát. Számára azonban láthatóan a történelem fogalma több, bővebb, mint amit a história eszmetörténete fogalomként, változó tartalommal ugyan, de mégis egységes struktúráként meghatározott és leírt. Szemléletének középpontjában két – minden esetben tágítható – princípium áll: a tárgyiasult történelmi emlékezet és az alkotó szellemek életműve.

Kulcsszavak: a délvidéki magyarság története, Kalapis Zoltán, kisebbségi lét.

Kalapis Zoltán nemzeti történelmünk legnagyobbjai között tartja számon II. Rákóczi Ferencet, a dicsőséges Fejedelmet, aki 1703-ban – az utolsó Zrínyi halálának esztendejében – az elégedetlen magyar főurak, nemesek és jobbágyseregek hívására a felkelés élére állt. Azok közé tartozott, akik felismerték, hogy az osztrák hadvezetés kiüzte ugyan a törököt az országból, de a visszafoglalt Magyarországot az osztrák császári udvar megszállt területként kezelte, s népét ugyanúgy nyomorgatta, fosztogatta, mintha ellenség lett volna. A felkelést hirdető, huszonhét éves Rákóczi Ferencnek az apja, I. Rákóczi Ferenc részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, a felkelés vezére lett, anyját, Zrínyi Ilonát a munkácsi vár rendíthetetlen védelmezőjeként tartja számon a magyar történetírás, mostohaapja, Thököly Imre a Konstantinápolyval paktáló I. Lipót ellen hirdetett népfelkelést 1678-ban, apai nagyapja, II. Rákóczi György fejedelemként Erdély függetlenségét őrizte, anyai nagyapját, Zrínyi Pétert felségárulás vádjával Bécsújhelyen fejezték le. „Micsoda leszármazási rend, micsoda felmenő ági rokonság! Milyen színpompás galériája a magyar történelemnek!!! Ebből szinte természetesen következett, hogy az adott pillanatban ő is vállalta a történelmi küldetést: magától értetődően, veleszületett módon állt a népi felkelés élére.”³¹

A bécsi udvar a saját uralma alá kényszerítette Magyarország török alól felszabadított déli területeit, amelyeken katonai és gazdasági érdekeinek megfe-

³¹ Kalapis Zoltán: *Rákóczi és a szerbek* (2003); In: *Az Alvidék évszázadai*; Uo.; 127. p.

elől szervezte újjá az életet. I. Lipót már 1694-ben a Duna–Tisza közére, a kipusztult Bácskába vonta össze a szerbek egy részét, s a varasdi és a horvát-szlavón határőrvidék után megalakította a marosi és tiszai granicsárezredekét meg a dunai végvidéket, a titeli sajkások területét. Más, az ország területéről leszakított területeket ugyancsak katonai körzetté minősített, létrehozva ezzel a dunai, a tiszai és a temesi határőrvidéket. Ez nem kevesebbet jelentett, mint az állam szétdarabolását, a szuverenitás megcsonkítását. „A határőrvidékek, a hadicélok örvén, sokáig idegen testként ékelődtek a déli megyékbe, amelyek egyébként is nehezen szabadultak a katonai közigazgatás alól. A kalocsai érsek csak nagy nehezen tudta érvényesíteni jogait a felszabadult Bácskában, Temesközben, amely valamivel tovább volt a török alatt, majd csak 1779-ben került sor Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegye visszaállítására. Még nehezebben ment a határőrség polgárosítása: csak a kiegyezés után ismerte el Bécs, hogy ezek a területek is Magyarországhoz tartoznak, és kebelezték be őket 1872 után.”³² Ezeken a területeken a szerbek mindvégig a bécsi udvar kivételezettjei voltak. Beszivárgásuk még a török megszállás alatt kezdődött, amikor Magyarország déli határai eltűntek, és a szerbek mellett a bosnyákok, a dalmaták s a bunyevácként számon tartott horvátok – a korabeli történetírás e délszláv csoportokat együttesen rácokként tartja számon – egyre tömegesebben vették birtokba a magyarok által elhagyott területek üresen álló falvait és településeit. Nyugaton egészen Sopronig, északon Komáromig és Esztergomig, keleten Nagyváradig jutottak, majd szétszóródtak az egész Maros menti területen. A szerbek legnagyobb csoportja – mintegy 40 000 család – 1691-ben Arsenije Crnojević vezetésével érkezett az egykori Magyarország területére, és I. Lipót osztrák császártól letelepedési engedélyt és ezzel együtt szinte azonnal egyházi autonómiát is kapott. „Csárnojevity pátriárka” az egyházi hatalmát hamarosan kiterjesztette minden itt élő szerbre: a korábban letelepedőkre és az új, a délszerbiai jövevényekre egyaránt. Hatalma alá kényszerítette a korábbi, Magyarország területén működő görögkeleti püspökségek egész sorát, Horvátországtól Erdélyig, a Szerémségtől Biharig, s a kapott kiváltságokat mindenhol érvényesítette. „Az ő idejében indult meg, utódai alatt pedig folytatódott a szláv elemek egységesülése, nemzetté válása, a déli országrészekben pedig – a szerb állam közvetlen szomszédságában – a szerb népesség kompakt tömeggé formálódott, s csak az idő kérdése lett, hogy mikor merül fel a határon innen és a határon túl lakó nép egyesülésének gondolata. Mindez persze nem történhetett meg a bécsi udvar önző birodalmi politikája nélkül” – írta Kalapis Zoltán a századok során történelmivé nőtt szerb–magyar szembenállás első véres összetűzéseinek kapcsán. A magyarországi szerbek egybekovácsolódásához, majd későbbi elszakadásuk előkészítéséhez Arsenije Crnojević jelentősen hozzájárult.

³² Uo.; 130. p.

Alig egy évtized múlt el a szerbek befogadását követően, s az albérlok máris fegyverrel rontottak a nekik menedéket nyújtókra. A szerb granicsárok a II. Rákóczi Ferenc vezette felkelés első pillanatától kezdve a Duna–Tisza közti hátszóról fenyegették a kuruc csapatokat, ezért a fejedelem 1704. június 29-e és augusztus 13-a között hadjáratot folytatott ellenük, melynek során gyors szekerekkel eljutottak egészen Titelig, a harcban felégetve a bácsi várat is. Bél Mátyás már idézett megyetörténetében 1735-ben erről így számolt be: „Főként a Rákóczi-háború idején, amikor a császári pártot kiváló hűséggel védelmező rácok miatt a mi Bácsunk minden lehető bajt kénytelen volt elviselni (...), egyszer felégették, többször elpusztították.” A szabadságharc nyolc éve alatti szembenállás, a kölcsönös öldöklések a magyar–szerb viszony évszázadokra szóló, tartós romlásához vezetett. A meg-megújuló öldöklések, a háborúk sorozata azt eredményezte, hogy kétszáz év múltán a szerbek a befogadó állam területével együtt a megalakult délszláv államhoz csatlakoztak.

Kalapis Zoltán a Rákóczi-szabadságharc délvidéki eseményeit kutatva kénytelen volt rámutatni a források hiányára. Észreveszi, hogy a helyi szerzők, akik-től pedig a legtöbb információt remélte, nem foglalkoztak kellő alaposággal II. Rákóczi Ferenc bácskai hadjáratával – amit történetírásuk folyton megismétlődő hibájának tekintett. Ilyen tekintetben egyként marasztalta el Dudás Gyula *A Tisza–Duna-köz története II. Rákóczi Ferenc korában* (1889), és Lörinc Péter *A kuruckor* (1947) című munkáját, biztosabb támpontot Szentkláray Jenő *Száz év Délmagyarország újabb történetéből* (1882) című munkája és Benda Kálmán egy meg nem nevezett tanulmánya nyújtott a számára. A *Rákóczi és a szerbek* című tanulmányának megírása esztendejében, 2003-ban jelent meg Markó Árpád *II. Rákóczi Ferenc csatái* című monográfiája, s ha a kötet megfordult Kalapis Zoltán kezében, szomorúan tapasztalhatta, hogy abban sem a délvidéki hadjáratáról, sem Bács várának ostromáról nem esik szó. Mi több, Bács a névmutatóban sem szerepel – a magyarországi történetírás számára nem létezik.³³

Az ellenségeskedés történelmünk évszázadai során hol zsarátnokként iz-zott – s hevülésével tette elviselhetetlenné a mindennapi életet –, vagy maga körül mindent felégetve lángolt, s pusztított életet, vagyont, házat és hazát egyaránt. Az 1848–1849-es szabadságharc első nemzetiségi összecsapása során, az 1848. július 11-én lezajlott verseci csatában Kossuth hadainak a nagy létszámú szerbiai szabadcsapatok seregeivel kellett megküzdenie. „Tulajdonképpen nem kellemes dolog így verekedni – mondta Herczeg Ferenc egyik regényhőse. – Háromszoros túlerővel állunk szemben, a hátunk mögött pedig kétezer verseci

³³ Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc csatái*; Budapest – Nap Kiadó, 2003, 357 p.

szerb csikorgatja a fogát.”³⁴ Kalapis Zoltán rámutatott, „hogy az 1848 nyarán zajló összeütközés már nem egyszerűen a magyarok és szerbek között dúló polgárháború, hanem szabályos külső beavatkozás is: egy ország szuverenitása elleni durva támadás. A szerviánok a magasztos nemzeti célokat hangoztatva szivárogtak be Magyarország területére, de végül is fosztogatásaikról és kegyetlenkedéseikről váltak hírhedtté”.³⁵ Ekkor már lezajlott Kossuth és a szerbek deputációja közötti sikertelen megegyezési kísérlet, amit a magyar történetírás végzetesnek egyszersmind tragikus politikai melléfogásnak tekintett – és tekint ma is³⁶ –, holott Kossuth Lajos 1848-ban azt próbálta megakadályozni, ami 1918-ban mégis oly brutálisan bekövetkezett. Ennek kapcsán Kalapis Zoltán délvidéki sorskérdéseink egyik leglényegesebbjét érintette, amikor így fogalmazott: „Az egyik legnagyobb kérdés az, hogy célravezető-e megtagadni másoktól azt, amit magunknak követelünk: az önálló nemzeti létre való jogot. Persze, az elmúlt nyolcvan év alatt ez az ellenkező előjellel sem történt meg: a kisebbségi sorsba süllyedt magyarság sem kapta meg azokat a jogosultságokat, illetékességeket, amelyeket annak idején a szerbség olyan nagy hévvel, fegyverrel a kézben megkövetelt magának.”³⁷

És az évszázadok során a tűz emésztette el az aracsi Pusztatemplomot, a titeli káptalan épületét, kétszer felégették Kecskemétet és Pécsét, a tűz marta-léka lett Temerin, Szenttamás, Versec és a települések hosszú sora, volt véres Gyertyaszentelő Zentán, volt öldöklés Kanizsán, s egy kései halottak napján az egész Délvidéken. Volt kivégzés és megcsonkítás, voltak tömegsírok és munkatáborok, gettók és internálások – és tart az örökös száműzetés, ami a rohamosan apadó közösség egészére mondatott ki.

AZ ÉLETRAJZI KALAUZ

Kalapis Zoltán huszonegy megjelent kötetében – közel 4200 oldalon –, megszámálhatatlan újságcikkben és tanulmányban dolgozta fel „lentségi” történetünk egy egész évezredét. Hatalmas teljesítmény egy olyan területen, ahol

³⁴ Herczeg Ferenc: *A hét sváb*; Budapest – Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt., 1936, 70. p. – A történelmi helyzetet egy másik regényhős a „vad külsejű szerviánus sereg” láttán, melyet Tadic haramiavezér csődített át a Dunán, így foglalta össze a történelmi helyzetet: „Már-már azt hitték, hogy az utolsó török hordával együtt a Kelet is örökre kivonult a Bánságból, de most íme visszajött megint Belgrád felől, aranytól csillogó ruhában, mocskos testtel és vérszomjas lélekkel.” – Uo.; 55. p.

³⁵ Kalapis Zoltán: *Nemzetiségi összecsapások az Alvidéken* (2002); In: *Az Alvidék évszázadai*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 150. p.

³⁶ Kossuth Lajost ebben a tekintetben a legtisztességesebben a szentendrei születésű Jakov Ignjatović védte meg Szerb rapszódia című kortörténeti memoárkötetében; *Szerb rapszódia*; Budapest – Európa Könyvkiadó, 1973, 73–78. p.

³⁷ Uo.; 145. p.

a történetírás hagyománya a XX. század elején – a történetírók nagy nemzedékének az eltűnésével – megszakadt, s ahol a feledésnek immár évszázados intézményei működnek. Kalapis Zoltán történetírói tevékenységével arra hívta fel a figyelmet: van mire emlékeznünk. Géza fejedelemtől és Szent Istvántól a tegnapi halottainkig százezrek és milliók váltak méltóvá arra, hogy megőrizzük emléküket, mert ez a mi történelmünk. Közülük ezret név szerint is felsorolt.

„Ősöket, alapköveket kerestem, az önmagunkkal való azonosulás lehetőségeit, tényeit igyekeztem feltárni” – nyilatkozta újságírói kérdésre 2001 decemberében, amikor nyomdába került háromkötetes *Életrajzi kalauzán*ak kéziratá. Tizenöt év megfeszített munka eredményéről szólt akkor, s ha végigtekintünk tanulmányainak kronológiai sorrendjén, azt látjuk, a szerző valamikor az 1980-as évek közepén, *Az utolsó tiszai komp* (1983), az *Öt régi torontáli vízimérnök* (1985) című tanulmányainak születésekor fedezte fel az életrajzok jelentőségét, akkortájt, amikor a *Régi bácskai és bánáti utazók* (1987) és a *Festők nyomában* (1990) című kötetekben szereplő portrék is készülhettek. Az történhetett, hogy amikor Kalapis Zoltán egyedül maradt a tájjal, a szeretett Bánáttal, újságírói ösztönétől vezérelve rájött arra, hogy annak lényegét, a bánátság – a bácskaiág, a lentség, az alvidékiség – eredeti tartalmát, történetiségének összetett mivoltát a táj emberében, lakóinak életében, az itt kiteljesedett, vagy ösztönzést innen merítő életművekben lelheti meg. Ekkor került érdeklődésének homlokterébe az Életmű, amely egyszerre szólt korról és egyénről, tájról és történelemről.

A *Régi bácskai és bánáti utazók* (1987) című kötetében olyan világjárókra emlékezett a szerző, akik a távolságoktól idegenkedő délvidéki lélekkel elmentben messzi tájakra utaztak. Voltak, akiket a kalandvágy hajtott egzotikus vidékekre – ilyen volt Latinovich Géza, Vojnits Oszkár és Tallián Emil –, voltak, akiket a világ csodái vonzottak – közülük tartozott Jámbor Pál, Milkó Izidor, Vértesi Károly, Szentkláray Jenő és Damaszkín Arzen – másokat a tanulás vágya, az ismeretszerzés hajtott ismeretlen vidékekre – Boleszny Antal, Alvinczy Sándor, Scossa Dezső, Magyar László, Haraszthy Ágoston, Milleker Rezső és Kovács Pál a világról szerzett ismereteik bővülését várták az utazástól. Mindannyiuk közös vonása, hogy útirajz, élménybeszámoló vagy tudományos értekezés formájában írásba foglalták a tapasztaltakat. Mindegyik ma is érdekfeszítő olvasmány. Kalapis Zoltán, aki műveiket felkutatta és életrajzukat (életútjukat) megírta, könyvéhez írt előszavában szerényebben fogalmazott: „Szégyenkezésre nincs azonban különösebb okunk: túlnyomórészt a kor színvonalán állnak. Sőt, számunkra többletet is hoztak: a »hagyománytalan« Bánát és Bácska, lám, a szellemi tevékenységnek egy ilyen szűk, egészen sajátos területén is »ontja« a műveket, a neveket. Még egy ilyen úttörőnek mondható válogatásnak is, mint amilyen gyűjteményünk, előzménye van: a becskerekai Pleitz-ház adta ki 1892-ben Szamota István *Régi magyar utazók Európában*

1533–1770 című könyvét.”³⁸ A történetíró azonban ennél is tovább lépett, a műveknek értékükön túl társadalom-történeti jelentőségét is az érdeklődés közepontjába helyezte, amikor rámutatott: „Korábbi, a gyalogos, lovas és tengelyes világból, a kutatás eddig nem tárt fel ilyen jellegű műveket – ezen a tájon a XVI. század derekától egészen a XIX. század elejéig zord idők jártak –, a levéltárakból nem kerültek elő kéziratos útleírások, külsországról szóló diplomáciai jelentések vagy akár peregrinációs levelek... A reformkor, az ipari forradalom embereinek megnyilatkozásai ezek a könyvek, a polgárosodás eszmevilágából fakadtak, persze az itteni fejlődés sajátos jegyeivel ellátva, amit némiképp szerzőink szociális eredete, a társadalomban elfoglalt helye is mintha tükrözne.”

A kritika érezhetően nem tudott mit kezdeni ezzel a könyvvel. „Megbecsülendő” olvasmánynak minősítette, de erősen vitatta az útirajzok szerzőinek bácskaiságát és bánati kötődéseik jelentőségét³⁹, mintha az állami hovatartozás bármit is változtatott volna műveik kultúrtörténeti értékén. Egy másik méltatás a Kalapis által írt életrajzok alapján rámutatott: „legtöbbjük élete a tudatosan vállalt, de nem teljesedett, torzóban maradt sorsok példázata”.⁴⁰ A méltatások azonban többnyire megragadnak azon a szinten, hogy kijelentik: a könyv művelődéstörténeti körökben joggal tart számot az érdeklődésre.⁴¹ Azt minden esetre érdemes lett volna meglátni, hogy a vidékünkhöz ilyen vagy olyan formában kötődő XIX. századi utazók világjáró igénye a maga korában nemzeti jelenség volt, többségük a kor társadalmi kihívásainak eleget téve – mások pedig a politikai kényszerek hatására – kötöttek útilaput a talpukra. Életútjuk – ha egyebet nem is – azt mindenképpen bebizonyította, hogy szorosan kötődtek a korhoz, amely előtt egyszerre megnyílt a nagyvilág, hogy a kor szelleme a jelentős kihívásokat elhozta a lenti vidékekre is, és földbirtokos, író, történész, akadémikus, lelkész, gyakorló pedagógus, útirajzíró ügyvéd, földrajztudós egyetemi tanár és műszaki értelmiségi a társadalom eleven vérkeringésének részeként indult világjáró útjára.

Kegyesebb volt a kritikai értékelés a *Festők nyomában* (1990) című kötete méltatásakor. Megjelenésekor a Magyar Szó újságírója megállapította: „Teljesen elfelejtett vagy ismeretlen szerzők bukkannak elő az idők homályából, bizonyítván, hogy a sokszor hangsúlyozott hagyománytalanságunkról és gyökértelenségünkéről szóló elméleteink alapos revideálásra szorulnak.”⁴² Bela Duranci viszont már a művelődéstörténész indítékainak forrásánál járt, amikor értő méltatásában kiemelte: „Kalapis szerényen a riporter meghatározás mögé bújva sokoldalú aktivitást [tevékenységet – M. F.] végez: levéltáros, történész és

³⁸ Kalapis Zoltán: *Régi bácskai és bánati utazók; Újvidék* – Forum Könyvkiadó, 1987, 6. p.

³⁹ Vajda Gábor: *Határtalanok*; 7 Nap, 1991. február 22., 23. p.

⁴⁰ H.[armat] B.[éla]: *Régi bácskai és bánati utazók*; Heti Híradó, 1988. november 19., 3. p.

⁴¹ Péter László: *Régi bácskai és bánati utazók*; Élet és Irodalom; 1988. január 15., 8. p.

⁴² tt. [Túri Tibor]: *Lappangó értékek tudatosítása*; Magyar Szó, 1990. május 9., 9. p.

fáradhatatlan utazó egy személyben, mestere a mozaikkockák összeválogatásának, a ködös sejtések megvilágításának. Ami a legjobban érdekli, az az utóélet: a túlélés a durva mellőzés rétegei alatt, a váratlan fölfedezés villámfénye és talán leginkább a közlés öröme, az igazságtalanul mellőzött személyek és elhalódott értékek újbóli »felfedezésének« a tudata.⁴³ A festők életének, vagy életük egy-egy eseményének a feltárása, értelmezése és értékelése során teljesen felesleges lenne arról értekezni, hogy Melgh Gábor, Vidéky Károly, Than Mór, Szentgyörgyi István, Kálmán Péter vagy Munkácsy Mihály milyen mértékben volt bácskai vagy bánáti. Esetükben sokkal inkább arról volt szó, hogy életükben meghatározó szerepet játszottak a lenti tájakon szerzett élmények; vagy világképüket, vagy festői látásukat, vagy alkotói magatartásukat befolyásolta az indulás, a visszatérés, vagy az ideiglenes ittlét (magán)történeti epizódja. Az a felismerés pedig, hogy Juhász Árpád, Pechán József, Pechán Béla és Sáfrány Imre életében és művészetében mekkora szerepet játszott a szülőföld-élmény, nos, az nem utolsó sorban Kalapis Zoltán kutatásainak köszönhetően vált ismertté. „A megalapozatlan hálaénekek, töredékes és haszontalan emlékek, gyanús följegyzések és ködös utalások tömkelegében kutatva Kalapis »föllebbenti« a titokról a leplet, érdekes olvasmánnyá formálja az adatokat, és utat mutat a további kutatásoknak. Írásaiból a feladathoz való lelkiismeretes viszonyulásba vetett hite sugárzik” – olvasható Bela Duranci méltatásában.

Fontos könyvnek tekintette Kalapis Zoltán munkáját Herceg János is, mert olyan bácskai és bánáti festőművészeknek eredt a nyomába, „akiket egyrészt elfelejtettünk, másrészt még mindig nem mondtunk el mindent róluk”. A festői életrajzokat oknyomozói igyekezettel írt, kort és társadalmi viszonyokat feltáró írásoknak nevezi, miközben a szerző „csak úgy mellékesen arról is szót ejt, hogy mi minden volt ebben a gabonában gazdag déli Provance-ban, amelyről főleg lókupeczek és disznókereskedők vittek hírt a világba”. Kalapis legnagyobb erényének ő is azt tartja, hogy nem „száraz faktográfiát ír”, hanem színes kor- és környezetrajzot készít alakjai köré, de közben soha nem adja fel a történelmi hűség elvét. Ezért nevezte őt „az anyagával fölényesen bánni tudó européer”-nek, aki tárgyilagosságával válik meggyőzővé.⁴⁴

Kalapis Zoltán a *Festők nyomában* című kötete kapcsán először vallott a művelődéstörténész kutatói indítékairól. Kellő megrendültséggel tapasztalta, hogy az akkori „jugoszláviai magyar művészeket” sehol sem tartják számon. Nevükről, létezésükről az akkor forgalomban lévő lexikonokban és művészettörténeti kézikönyvekben a Jugoszlávia művészete címszó alatt sem történik említés – amiből a világ számára az következik, hogy nincs is jugoszláviai magyar művészet. Hogy nincs is magyar művészet ezen a tájékán a glóbusznak.

⁴³ Bela Duranci: *Hasznos adatfeltáró aprómunka*; Híd, 1990. szeptember, 958. p.

⁴⁴ Herceg János: *Művészettörténeti tabló*; Üzenet, 1990. november, 905–906. p.

S ahogyan egy évtizeddel korábban a *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* (1980) című kötete megírásakor a magyar mesemondók és balladaalkotók nyomába eredt, hogy a délvidéki magyar ember alkotó-teremtő képességének jelenlétéről adjon számot, úgy indult most felfedezői útra a festőink esetében is. „Több, mint tíz évig jártam a régi festők nyomában – vallott indítékairól a szerző. – Felkutattam a becsei Than Mór bácskai emlékeit, részleteztem a verseci Melegh Gábor alig ismert életművét, életrajzát, áttekintettem a külai Jokoby Károly utolsó éveit, ébresztettem a zombori Juhász Árpád emlékét, az újvidéki Vidéky, a begaszentgyörgyi Szentgyörgyi és a zsablyai Kálmán Péter indulásáról gyűjtöttem mozaikkockákat, de feldolgoztam Munkácsy és Székely Bertalan, László Fülöp és Moholy-Nagy László vidékünkön való tartózkodásának egy-egy epizódját, s írtam Csók István, Czóbel Béla és Nagy István egy-egy művének itteni sorsáról.”⁴⁵ És egy remek kötettel bizonyította, hogy a vidékünkön mindig is voltak festők és képzőművészeti alkotók, hogy volt képzőművészeti élet, hogy voltak sikeres, vagy kevésbé sikeres művészek, akik vagy létrehozták a saját életművüket, vagy törekvésük torzóban maradt. „Az élet, így mondják, csupa elszalasztott alkalom” – fogalmazott sejtelmesen a szerző, ami talán a történelemre is érvényes. A festők portréját és életrajzát Kalapis Zoltán, művelődéstörténetünk lelkes kutatója készítette, ám mellőzöttségünk okainak társadalmi (és politikai) alapjaira Kalapis Zoltán az újságíró hívta fel a figyelmet: „a jugoszláviai magyar galéria megalapítása nélkül nem lehet, vagy csak nagyon nehezen lehet eleget tenni azoknak a közvetlen és távlati feladatoknak, amelyek »külön érdeként, sajtóságos igényként« jelentkeztek a kisebbségi életben. Egy ilyen specializált képzőművészeti központ nap mint nap tudatosíthatná azt a nyilvánvaló ténnyt – az országban és a külföldön egyaránt –, hogy jugoszláviai magyar festészet volt és van, értékei számottevőek”. Mint ahogyan az igényeknek megfelelő egyéb magyar intézmények is közvetlenül bizonyítanak magyarságunk alkotó erejét, jelenlétét és közösségteremtő törekvését.⁴⁶

Pedig a történeti jelenlétünk a művészetek terén is folyamatos. Melegh Gábor művészetét méltatva Kalapis Zoltán felhívta rá a figyelmet: 1790 és 1820 között több mint 50 festő látogatta a bécsi akadémiát a történelmi Magyarország

⁴⁵ Kalapis Zoltán: *A valódi és a képzeletbeli*; Híd, 1990. február, 219. p.

⁴⁶ Meglepő módon csak *Az Alvidék évszázadai* (2006) című posztumusz kötetébe kapott helyet Kalapis Zoltán *Aquilai János és ismeretlen segédje* című, 1978-ban készült tanulmánya, amely a bántornyai Szent László-legendát megelevenítő freskóegyüttes alkotójával foglalkozott. A szerző részletesen kibontja a XIV. században még eleven, Salamon királyhoz fűződő mondakör elemeit, majd megjegyzi: az, „hogy a Bántornyán ábrázolt jelenet az elveszett eposznak egyik fejezete vagy éppen csattanója volt, azt ma már nem lehet tudni. A faliképek alapján ítélve csak az látszik bizonyosnak, hogy a festő a monda-világ és a krónikás hagyomány alapos ismerője lehetett, egyébként nem alkothatta volna meg a László-legendát és a Salamon-monda legteljesebb képötvetését.” – *Az Alvidék évszázadai*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2006, 94. p.

területéről. A mi tájainkról, a határőrvidékről meg a kincstár által fejlesztett Temesi Bánságból mindössze hárman jutottak el Bécsbe, közöttük a verseci születésű festőművész is. Életműve már ezért is „fontos előzménye a jugoszláviai magyar képzőművészetnek. Ezt a hagyományt jobban megismerni, feltárni és birtokba venni alapvető teendőink közé tartozik, annál inkább, mert helyettünk ezt más aligha végezheti el”.⁴⁷

Nem volt tehát előzmények nélküli – ha a 2001-ben megjelent, nem kevesebb, mint húsz jeles személyről írt tanulmányait tartalmazó *Lentségi arcképcsarnok* című kötetét is figyelembe vesszük, akkor háromszorosan sem tekinthető annak – a Forum gondozásában 2002-ben megjelent *Életrajzi kalauz* első kötete, melyet 2003-ban követett a második és a harmadik része is. A nem kevesebb, mint ezer, az egykori Magyarország déli területeihez, a volt Jugoszláviához, majd annak széthullását követően Szerbiához, Horvátországhoz, Szlovéniához és Bosznia-Hercegovinához tartozó területhez élete során valamilyen formában kötődő személy életrajzát feldolgozó lexikon művelődéstörténetünk eddigéig legnagyobb vállalkozása – olyan alapmű, amely keretbe foglalja a délvidéki magyarság évezrednyi történetét.

Az *Életrajzi kalauz* köteteiben Kalapis Zoltán – a művelődés- és gazdaságtörténeti folyamatok eseményeinek bemutatása után most a teremtő embert állította a figyelem középpontjába – újraírta vidékünk történelmi évszázadainak eseményeit: a háborúk, forradalmak, fölkelések, zendülések, menekülések és nagy vándorlások, az ismétlődő honfoglalások, a letelepülések és építkezések eseményeit – az intézményalapító és kultúrateremtő nagy egyéniségek élettörténetében. Legjobb tudása szerint mindenkit számba vett, aki bármilyen formában részese volt, vagy szerepet vállalt a déli peremvidéki magyarság sorsának alakításában. Mindenkinek jutott hely e panoptikumban, akár itt született, akár ide sodorta a sorsa, akár innen vitte a végzete messzibb vidékekre, akár életének kisebb-nagyobb szakasza kötődött e tájhoz. Akinek keze nyomát vagy gondolatait őrzi a vidék, az bizonyos értelemben délvidékieknek tekinthető. A szerző bevallottan munkája során Szeli István bátorító szavait tekintette útmutatónak, aki egykor így fogalmazott: „Egy készülő, önmaga megteremtésére vállalkozó kultúra nem mondhat le egyetlen összetevőjéről sem (...), hogy egy közösség kulturális képe megalkotott legyen, a kimagasló csúcsokon kívül a szelídebb lankákat is be kell illesztenie a képbe.” A lexikonkészítő történetíró nem csak beillesztette őket az „összképbe”, hanem általuk rajzolta meg a magyar nemzet déli területeinek kultúrtörténetét, mi több: a történelmét is.

Mert Kalapis Zoltán úttörő szerepet játszott abban is, hogy a modern kori országhatárok által szabott korlátok figyelembe nem vételével visszahozza a

⁴⁷ Kalapis Zoltán: *Melegh Gábor verseci műterme 1823-ban* (1986); In: *Festők nyomában*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1990, 25. p.

magyar nemzeti történetírás integritásának az igényét, a nemzetben gondolkodó magatartás újrafogalmazásának és újraalkotásának a szándékát. A XX. századi magyar lexikonok és a történetírás számon tartott művei kizárólagosan és kirekesztő módon országhatárokon gondolkodtak, látóköriük megakadt és megtört a trianoni határoknál. Ami ezen kívülmaradt, az századunk hivatalos Magyarország számára nem létezett. Ezzel nemcsak a nemzeti történelmünk vált mozaikszerűvé, töredezetté és fénytelené, de akik ezt vállalták és művelték, azok magyarságtudata is gyarmati jelleget öltött. A budapesti gondolat soha nem volt szánalmasabb, esendőbb, gyámoltalanabb és nevetségesebb, mint amikor az erdélyi, a felvidéki, vagy az alvidéki – ezen belül a bácskai, a bánási, a szlavóniai, a drávaszögi, a dalmát, a fiumei, a muravidéki, a középkori végvári, vagy a határőrvidéki magyar kultúrórökség nélkül kísérelte meg létrehozni, megalkotni a maga kanonizált magyarságképét. Kalapis Zoltán az első volt azok sorában – az erdélyi Egyed Ákos és Benkő Samu, és a felvidéki Turczel Lajos és a nyomába lépő Koncsol László ugyancsak ekkoriban kiteljesedő történetírói munkája mellett –, akik az 1980-as évek elejétől kilombosodó történetírói és művelődéstörténeti tevékenységük során egyszerűen visszahozták a nemzetben való gondolkodás igényét és bátorságát. E bátorság lényegét Szeli István a *Betűk és képek* című kötet méltatásakor foglalta össze a legtalálóbban. Így fogalmazott: Kalapis Zoltán „előadásában teljesen feloldódik a hasonló témákkal foglalkozó kisebbségi közírók gyakori merevgörccse: magától értetődő természetességgel, minden feszítettség, aggályos óvatosság nélkül beszél országhatárokról, rezsimekről, kormányzati rendszerekről, államformákról és uralkodó eszmék változásáról, mintegy az emberi kultúra esszenciális tartalmainak az integritását, az élet profán és otromba dolgaitól való függetlenségét hangsúlyozva”. S nyomban hozzáteszi, a Kalapis-tanulmányok egyedülállóak abban, hogy „érzelmi-hangulati töltésük meghitt és bensőséges szálakkal kötik olvasójukat a bácskai-bánási televényhez, a maradék s egyetlen reális hazához”.⁴⁸

Az *Életrajzi kalauz* három kötete déli peremvidékiségünk vállalásának nagy példamutatása, amelyben együtt jelennek meg az életművek létrejöttének a történelembe ágyazott folyamatai (az egyéni sorsok), a tájtörténeti, a művelődés- és helytörténeti tények sokaságával, az intézménytörténeti, a helységnévtani, az egyház- és hadtörténeti, a gazdaságföldrajzi adatok tengernyi elfeledett s most újra felfedezett adatával, melyeket a családtörténeti genealógiától a gazdaságtörténetig, a magyar királyi törvényalkotástól az osztrák birodalompolitika rejtelmes útvesztőinek szövevényéig az ismereteknek olyan elképesztő gazdagsága tesz módfelett színessé, melyet a történetírás művelői csak kivételes esetben tudtak megmutatni.

⁴⁸ Szeli István: *Kiszolgáltatott kultúra*; In: *A peremkultúra élettana*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, Budapest – Akadémiai Kiadó, 1993, 266. és 267. p.

KRITIKAI VÉLEMÉNYEK KALAPIS ZOLTÁN MŰVEIRŐL

Kalapís Zoltán első könyveit kellő tartózkodással fogadta a kritika. Méltatói óvatosak voltak, az 1970-es évek végén népismereti és szociográfiai tanulmányokkal lépni az olvasók elé – kockázatos vállalkozás volt. Kovács Teréz ifjú szociológusként az Új Symposion című folyóiratban a magyar egyetemi hallgatók körében végzett szociológiai felméréseinek eredményeit tette közzé, mire a kiadói tanács hosszan elhúzódó vizsgálatot indított a lap ellen. 1973-ban a Forum Könyvkiadó Hagyományaink sorozatában megjelent *Szlavóniai hétköznapiak* című kötet csak körülményesen, hosszas mérlegelést követően kerülhetett korlátozott számban az olvasók kezébe. A hatalom szemében minden érdeklődés gyanús volt, amelynek célja nem a párt által hirdetett „igazság” megismerése volt.

Valószínűleg észlelte a tartózkodást maga Kalpís Zoltán is, mert *Bánát könyve* és *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* című köteteinek megjelenését követően a 7 Nap című hetilapnak adott interjújában szinte súgott a dokumentumriportjait, folytatásos tárcáit és riportsorozatait olvasó fanyalgó véleményformálóknak és az óvatos hallgatóknak; mintha a visszhangtalanságot igyekezett volna megtörni, amikor így fogalmazott: „...népem önismertet, osztályom tudatvilágát szerettem volna valamiképpen gazdagítani, újabb és újabb tényekkel igazolni, hogy mindenütt vannak értékeink, de hagyományunk sok esetben feltáratlan”.⁴⁹ Az óvatosságra jellemző, hogy Bori Imre is – aki elsőnek ismerte fel Kalapís Zoltán szociográfiai, majd művelődéstörténeti kutatásainak jelentőségét – csak a *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* című kéziratról írt recenziójában volt határozott és egyértelmű, amikor rámutatott: „ez a munka messze meghaladja a szerző maga elé tűzött úgynevezett riporter célját, meghaladja a népismereti írások iránt táplált igények jó részét is. Ha megjelenik, elsősorban a hazai magyar tudományosságnak (művelődéstörténet, folklórisztika, nyelvészet) lesz hasznára. A szerzőt ugyan nem vezették tudományos ambíciók, ő mindvégig őrizni igyekszik a riporter magatartást, feltárt tényanyaga azonban tudományos hasznosításra csábít, és kétségtelennek tartom, hogy Kalapís Zoltán »tényei« szervesen beépülnek majd ismeretvilágunkba. Gondolok itt elsősorban a helyi balladák keletkezéséről szóló írásaira, amelyeket a jövőben meg nem kerülheti, aki a ballada keletkezésének és életének, formálódásának a kérdésével foglalkozik...”⁵⁰ Hasonló határozottságot a Kalapís-könyvekről megjelentetett írásaiban nem találunk.

Csak első olvasatra tűnik meglehetősen az a lektori vélemény, amelyet 1978. november 20-án a Kádár-rendszer hivatali embere vetett papírra, ami-

⁴⁹ Szűcs Imre: *Az önismeret szolgálatában*; 7 Nap, 1981. október 31.

⁵⁰ Kalapís Zoltán a kéziratban maradt recenziói véleményét Bori Imre halála alkalmából írt méltatásában idézte. – Kalapís Zoltán: *A látó és az eligazító*; Híd, 2004. július, 862. p.

kor afféle revizorként a *Bánát* könyvének magyarországi terjesztését latolgatta: „...a könyv magyarországi terjesztése nem problémamentes – olvasható a vélemény kései megjelenésekor. – Problémafelvetése nálunk szokatlan... Az általános jugoszláviai helyzet elemzésére még jelzésszerűen is csak alig vállalkozik a szerző, így óhatatlanul – negatívumaival – sötétebb képet festhet a szomszédos ország viszonyairól, mint amilyenek azok a valóságban (bár, természetesen, ezt elbírálni nem vagyok hivatott, nem is vállalkozom rá). Nem vagyok benne biztos, hogy e könyv fogadtatása nálunk az írói szándéknak megfelelő volna-e... E könyv elsősorban szociológusok, pártmunkások, történészek és újságírók számára lehetne mégis tanulságos. Mellette szól viszont – vagyis az átvétel mellett –, hogy hiteles történelmi dokumentumként fogadható el, magyarul területek lakosságának mai életviszonyairól ad számot. Átvételét tehát alacsony példányszámban javaslom.”⁵¹ Elképesztő, hogy a magyarországi hivatalos körök mennyire aggódtak Jugoszlávia jóhíréért és a jugoszláviai magyarság helyzetének helyes értékeléséért. Kalapis Zoltán könyveinek magyarországi fogadtatására korábban az óvatosság, az 1990-es évek elejétől pedig a közöny és az elhallgatás volt a jellemző.

Szép és ritka kivétel ez alól Péter Lászlónak a *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* című könyvről a szabadkai Üzenetben megjelent elemző írása, melyben igen nagyra értékelte Kalapis Zoltán néprajzi kutatásait. Kiemelte: „A szerző alapos, tudományosnak minősíthető utánjárással lát egy-egy föladathoz. Tanulmányozza az eddigi helyismereti irodalmat, a korabeli újságokat, levéltári anyagokat, majd a helyszínen földéri a legjobb adatközlőket, szembesíti az emlékezetükben megőrzött közléseiket egymással is, az írott forrásokkal is. Mintaszerű, lelkiismeretes, gondos és fáradhatatlan.” Emellett stílusa is élvezetes, a tudományos hivatkozások helyett olvasmányos leírásokban részletezi az adatok eredetét. „Néprajzi irodalmunkban – mutatott rá Péter László – Tömörkény István, Györffy István, Kiss Lajos és Szűcs Sándor adott mintát erre a műfajra. Kalapis Zoltán, akár tudatosan, akár ezek ismerete nélkül, az ő nyomdokaikban jár.”⁵² A szegedi tudós elsőként mutatott rá Kalapis Zoltán később kiteljesedő életművének egyik lényegi vonására, arra, hogy ő ugyan a múltat nyomozza, de egyetlen pillanatra sem feledkezik meg a jelenről – s ez minden egyes művében tetten érhető.

Műveit, véleményét és meglátásait rangjának és értékeinek megfelelő módon egyetlen történelmi műben Borsi-Kálmán Béla *Őt nemzedék, és ami előtte következik... – A temesvári levente-pör 1919–1920* (2006) című könyvben idézi a szerző, aki ezzel Kalapis Zoltánt méltán emelte a hivatkozott szerzők rangjára. Az 1980-as évek magyarországi méltatásaiból egyetlen vélemény érdemel

⁵¹ Uo.; 861. p.

⁵² Péter László: *Tudósítások Temesköz népeletéről*; Üzenet, 1980. november, 636. p.

figyelmet: Botlik József a *Somogy* című folyóirat 1987. évi március–áprilisi kettős számában megjelent írásában Kalapis Zoltánt a szociográfiai riport kiváló mesterének tartja, akinek írásaiban a helyismeret és a tájtörténet – a munkásmozgalmi dokumentumokkal együtt – fontos szerepet kapnak. „Kalapis Zoltán már az első művével, a *Bánát* könyvével figyelemre méltót alkotott, hiszen egy olyan vidék történelem-ember-mélyiségeibe szállt, amely addig jószerével ismeretlen volt. Nemcsak a jelent hozta felszínre: egy évszázadra nyúlik vissza a gyökerekhez, amikből napjaink valósága sarjad. – Majd tetszésének is hangot adva megjegyezte: – Kalapis talán legemlékezetesebb riportja a *Tavasza a Deliblati homokpusztán*” [című írása].⁵³ A történelem-ember-mélység összefüggés tanulságait kereste Káich Katalin a *Történelem a föld alatt* (1995) című kötetről írt ismertetőjében, s Papp Dániel *Tündérhona* eljövételének lehetőségét látja abban, ha megeljük történelmünk föld alá költözésének okait.⁵⁴ Határozottabb véleményének adott hangot Vajda Gábor a kötetről írt ismertetőjében, amikor kiemelte: Kalapis Zoltán „tudományos tényekkel szállt” szembe az uralkodó nemzet kultúrsovinizmusával és a „szerb régészek elvakultságával”, s olyan történelmi emlékek egykori meglétére hívta fel a figyelmet, amelyek emlékezete a délvidéki magyarság megroppant öntudatának az erősítésére szolgál.⁵⁵

A szerző a honismereti sorozatának harmadik kötete megjelenésekor ismét többet árult el a szándékáról, mint amennyit a könyvismertető és a méltatások e kötetekben felfedeztek. Az *Új Magyarország* című napilapnak adott nyilatkozatában mondta el: „...a művelődéstörténeti sorozatot is meg az Életrajzi kalauzt is azonos források táplálják: művelődéstörténetünk egy-egy fejezetét próbálom feltérképezni, úgy is mondhatnám, előzetesként, mivelhogy ez nem egy ember dolga. Ezen a téren még mindig rengeteg a fehér folt, ezek mögött a hagyományok elfelejtett vagy alig ismert rétegei húzódnak meg, amelyeket a történelem széljárása betemetett. Valójában ezeket bányászgatom éveken át, nagy-nagy türelemmel és odaadással, ha szabad így mondanom. Persze nem világra szóló felfedezésekről van szó, hanem sok kisebb-nagyobb értékű tény feltárásáról, amelyek alapján jobban kirajzolódnak múltunk képei, s talán azonosságtudatunk elmélyítéséhez is hozzájárulnak. A tények, az események ugyanis azt mutatják, hogy a nemzedékek hosszú sora alkotott ezen a tájon, nem vagyunk gyökértelenek”.⁵⁶ Hogy önismeretünk erősödése a gyökértelenségünk téves tudatának – tévhitének – a felszámolását is eredményezheti, ezt Kalapis Zoltán

⁵³ Botlik József: *A Bácska és a Bánát krónikása*; *Somogy*, 1987. március–április, 52–53. p.

⁵⁴ Káich Katalin: *Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt, 948–1848*; *Hungarológiai Közlemények*, 1996, 1–2. szám, 139–141. p.

⁵⁵ Vajda Gábor: *Kalapis Zoltán: Történelem a föld alatt*; *Szabad Hét Nap*, 1996. augusztus 15., 9. p.

⁵⁶ B. A. [Bognár Antal]: *A történelem szélrózsája*; *Új Magyarország*, 1995. november 11.

könyveinek egyetlen méltatója sem fogalmazta meg, pedig minden egyes kötete egy-egy felkiáltás, egy-egy bátorító üzenet volt.

Vagy majdnem senki. Mert Szeli István a *Betűk és képek* (1992) megjelenésekor írt, tanulmányának is beillő méltatásában Kalapis Zoltán művelődéstörténeti kutatásai jelentőségének átfogó értékelését adta. Írásában kifejtette: a második világháború után, a kommunista ideológia egyedurialma alatt a kelet-európai „társadalmi fejlődés (visszafejlődés?)” sajátsága folytán a történetírás is a szektás egyoldalúság hibájába esett, elfogadta, hogy a történelem a gazdasági erőforrások feletti hatalomgyakorlásnak az osztályharc keretein belül megjelenő érdekütközések eseménysorozata, amelyen belül sok egyéb mellett a művelődéstörténetnek sincs helye. „E szemlélet szerint a kultúra nem történelemformáló erő; szerepe a társadalom életében a gazdasági körülményektől és politikai igényektől kondicionáltan változik, így a jelenségeivel való foglalkozás nem tehet eleget a tudomány iránti elvárásoknak. Érthető tehát, hogy a fogalom – a művelődéstudomány – ily módon redukált jelenségtartalmaiból kivesznek a szellemi komponensek, egy közösség lelkiségével, élet- és magatartásformáival összefüggő tényezők – a szokásvilág, észjárás, hagyományok, gondolkodásforma, a népszellem sajátságai stb. – kutatásának, feldolgozásának, publikálásának az igényei.”⁵⁷ Ezért lesz sokszorosan is nehéz helyzetben az a kutató, aki a déli peremvidék szellemi térségében a magyarság kultúrájának tartalmát, forrásait, mélységi tagoltságát, autochton vonásait, eszmei komponenseit, rétegeit, színvonalát és irányzatait eddigi feltárt s közkinccsé tett szellemi javak alapján akarja megismerni s értékeit megállapítani. A művelődéstörténeti felmérések és kutatások ugyanis eddigelé igen hézagos eredményeket hoztak, s ez az elhanyagoltság egyaránt vonatkozik a kultúránk örökölt anyagának és a közösség által alkotott értékeknek a számbavételére. A szépirodalmunk állapotára vonatkozó ismereteinken kívül szinte minden területen mulasztások s hiányosságok tapasztalhatók. Ez az állapot a csonka önismeretünk egyik, talán a legfőbb okozója, s Kalapis Zoltán kimagaslóan a legtöbbet tett a mulasztások pótlása érdekében. A *Betűk és képek* című kötet tanulmányainak szerzője szinte minden előzmény nélkül teremtett iskolát azzal, hogy „nem elégszik meg műveltségünk tényanyagának számbavételével, regisztrálásával és jelenségeinek leírásával, hanem a báziskutatáson túl kísérletet tesz azok értelmezésére. Nemzeti és társadalmi funkcióinak értékelésére”. Megállapítását Szeli István Kalapis Zoltánnak arra a felismerhető törekvésére alapozta, amely a könyv minden írását áthatja, nevezetesen: hogy képet alkosson e kulturális javakat létrehozó közösség szellemi individualitásáról, tudatosítsa a közösség lelkialkatának, észjárásának, mentalitásának a sajátságait. „Másképpen szólva, hogy a kulturális élet könyvé-

⁵⁷ Szeli István: *Kiszolgáltatott kultúra*; In: *A peremkultúra élettana*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, Budapest – Akadémiai Kiadó, 1993, 261–262. p.

ben bemutatott tárgya, jelensége vagy alanya több legyen önmagánál: genezise, életfolyamatai, létezésének értelme és törvényszerűségei is megvilágosodjanak az olvasó előtt.”⁵⁸

Hogy Kalapis Zoltán művelődéstörténeti kutatásai során egy egész intézmény munkáját vállalta magára – még ha azt nem helyettesítheti is –, Szeli István a *Lentségi arcképcsarnok* című kötetről írt ismertetőjében értelmezte. „De hát mivel is szolgál rá Kalapis munkája a fenti minősítésre? Arra tehát, hogy eredményeit egy tudományos intézetével egyenlítsük ki? Mindenekelőtt azzal, hogy az előtte járó nemzedékek egyéni kutatásainak az eredményeit is összefoglalva sok kutató sok évtizedes (sőt évszázados) munkáját összegezve építi tovább rég kezdett művét, a »Lentség« műveltségének tágas csarnokát. Ez a csarnok pedig már most, az építkezés jelen szakaszában is sejteti az »építész« koncepciójának körvonalait, tág szemhatárát, műve arányainak gondos kiképzését. Azt, hogy szándékainak megfelelően könyve ne csupán véletlenül fennmaradt kulturális emlékek egyfajta gyűjtőhelye legyen, múltunk halomba hordott dokumentumainak amorf tömege, hanem szellemi létünk, gondolatvilágunk, tudományos, művészeti, kulturális és irodalmi életünk egyre fölismerhetőbb körvonalakkal kibontakozó képe.”⁵⁹ A délvidéki magyarság sajátos állapotáról, a politika szabta körülmények lényegéről árulkodik, hogy a XXI. század elején sincs olyan intézménye, amely vállalná történelmi múltunk, művelődéstörténeti hagyományaink értékeinek a feltárását, begyűjtését, értelmezését és közkinccsé tételét. Szeli István úgy véli, jogosan írta Hajnóczy József, II. József egykori Szerém vármegyei, vukovári alispánja, hogy a hatalom gyakorlói nyilvánvalóan „attól félnek, hogy a nép a szükséges műveltséghez jut és így (...) az igazságnak és az erénynek megfelelő politikai alkotmányt teremt magának”.⁶⁰ Az intézmények hiánya kisebbségi története során gyarmati feltételek közé taszította a délvidéki magyarságot, hiszen közösségi igényeit kezdetben sem megfogalmazni, sem a megfogalmazott igényeknek eleget tenni nem volt képes. Kulturális öröksége, értékei, tudományos teljesítményei, művészetének kincsei és emlékei mint egyféle „corpus alienum” nem épülhettek bele a többségi népek új államalakulatába, „amely – éppen azért, mert nem volt klasszikus nemzetállam – még önmaga kultúrájának mibenlétét, műveltségének koordinátáit sem volt képes megfogalmazni az adott keretek között”. Másrészt helyzeténél fogva a vajdasági kisebbség saját anyanemzetének a kultúrájával – a Szenteleky meghatározta „kultúrmagyarsággal” – sem alkothatott organikus egészet. Ebből eredt, hogy fejlesztéséhez és gondozásához nélkülözhetetlenül szükséges önálló intézményei, instrumentumai, alkalmas és képzett művelői híján „nem voltak meg az alapfeltételek sem ahhoz, hogy akár

⁵⁸ Uo.; 260–261. p.

⁵⁹ Szeli István: *A Lentségi arcképcsarnok ürügyén*; Híd, 2001. november–december, 1339–1340. p.

⁶⁰ Uo.; 1343. p.

az értékek elsáncolásával is a kisebbségi magyarság megóvhatta volna kulturális örökségét a nagyfokú leépüléstől”. Ezen semmit nem változtatott a tény, hogy a második világháború után bizonyos mértékben „intézményesülhetett” a délvidéki magyar kultúra is, különösebb jelentősége nem volt, mert ezzel egy időben a vívmányokat a rezsim szinte teljes egészében az állami rangra emelt ideológia szolgálatába állította. „A kultúra világnézeti-eszmei-politikai funkcióinak erőltetésével tehát ismét háttérbe került annak humánus és nemzeti tartalma.”⁶¹ Ezért történhetett meg, hogy a művelődéstörténetünk elfeledett értékeinek felkutatása ma is egyéni kezdeményezés, szándék és kitartás kérdése.

Nehéz e tájon magyarnak maradni – fogalmazta meg egyik kései vallomában a szerző. Túl sok a kísértés, és nagyon kevés az ellenálló-képesség. A háborúktól, forradalmaktól, felkelésektől és lázadásoktól, nagy futásoktól és üldözésektől terhes kétszáz év nem bizonyult elegendőnek a biztos otthontermeléshez, s amit a történelem nem hozott meg Magyarország déli peremvidékének, azt többszörösen mehtagadta tőle az 1918-as változásokat követően. Saját őseiről írta Kalapis Zoltán, hogy a trianoni döntést követően „ott érte őket legjobban a környezet átfedő hatása, ahol a leggyengébbek voltak: magyarságukban, bolgárságukban. Azok az éltető nedvek, amelyek esetleg táplálhatták volna egyébként is hiányos történelmi, nemzeti és nyelvi tudatukat, már korábban egyszerűen máról holnapra elapadtak. Azt a kevéskét pedig, amit régebben vagy esetleg menet közben magukba szívtak, nem tudták sem megóvni, sem átadni. (...) itt nálunk, ahol töredezik az anyanyelvi közeg, és foszladozik a természetes nemzeti határ, a magyarság elsősorban a választás és a vállalás kérdése. Itt is ugyan magyarnak születnek a csecsemők, de később csak azok válnak azzá, akik ezt valamilyen oknál fogva akarják, s ennek érdekében tesznek is valamit – önképzéssel, tájékozódással, ragaszkodással, az oly nélkülözhetetlen igénnyel. (...) meredek hegyként áll előttünk több kérdés is: kell-e egyáltalán valakinek ez a segítség, van-e reá nagyobb igény? Tulajdonképpen meg lehet-e fékezni az asszimilálódás törvényének bomlasztó hatását, van-e ellene orvosság, ki lehet-e fejleszteni a természetes immunitást?”⁶² Erre a kérdésre próbált meg teljes életművével válaszolni Kalapis Zoltán, miközben szeme előtt zajlott le a hagyományos világ felszámolása.⁶³

⁶¹ Szeli István: *Kiszolgáltatott kultúra*; In: *A peremkultúra élettana*; Uo.; 262–263. p.

⁶² Kalapis Zoltán: *Egyre vékonyodó cérnaszálon függünk...*; Híd, 1994. január–április, 54. és 56. p.

⁶³ A tóbiaiak sorsáról írt *Adventtől adventig – Egy észak-bácskai telepítvényes falu szokásrendje és hitvilága* (1989) című szociográfiai ihletésű tanulmányában fogalmazta meg a hagyományos közösségek felbomlásának tragédiáját: „Az is mintha igazolást nyert volna, hogy e kis közösség huszadik századi életében pont az a második világháborút követő néhány évtized volt a gyökeres fordulatok, az évhez, naphoz kötődő változások időszaka. Ekkor tört diribdarabra a zárkózottság, s vele együtt a hagyományos életrend.” – Kalapis Zoltán: *Élet, élet, csuda élet*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 2005, 56. p.

Csak az öntudat erősítésével lehet oly mértékben felvértezni a déli peremvidék erősen erodálódó magyarságát, hogy képes legyen a kezébe venni sorsa irányítását. Megtartó erejű intézményei – nemzeti programmal rendelkező általános és középiskolái, egyetemi karai és tanszékei, néprajzi, történeti kutatóintézetek – ma sincsenek, magyar nyelvű hírlapjai, színházai a létezés peremén egyensúlyoznak, közösségteremtő és érdekérvényesítő erejük szinte nincs is. A tulajdonától, javaitól 1920 után, majd 1945 után ismételtlen megfosztották a magyar közösséget, így ma már gazdasági befolyása nincs a térség jövőbeli sorsának alakításában, a magyar ember cselédként, bér munkásként, napszámosként napi gondjainak kínzó terhe alatt próbál meg egyik napról a másikra létezni a szülőföldjén – kevés reménnyel. Mint az ösközösségi társadalmakban lenni szokott, számára is írástudó értelmiségének legkiválóbbjai kínálnak túlélési programokat, melyeket a közösséghez tartozók vagy elfogadnak, vagy nem. S ha el is fogadnának, ezek akkor is csupán egyéni stratégiák, közösségteremtő erőforrások sehol nem támogatják megmaradási küzdelmei során. A délvidéki magyar társadalom töredezettségének látványa arra csábítja „a táj krónikását, hogy a múlt szétszórt kockáiból, töredékeiből és emlékfoszlányaiból megkísérelje ennek az elmerült világnak, ha nem is valós, de egy lehetséges képének újrateremtését” – fogalmazta meg Kalapis Zoltán írói-történetkutatói szándékát.⁶⁴ Ezért igyekezett összegyűjteni a múltból eredő minden értéket, amely népünk emlékezetéből annak a bizonyos nagy lukú rostának a dróthálóján az elmúlt századok során kihullott, a rostán, amelyen „mesterségesen tágitott nyílások is vannak”. Pedig maga is tudta, hogy olykor még emlékezni sem könnyű, korántsem kockázatmentes vállalkozás. Jobb róla nem beszélni – emlékeztetett a jeles történésznek, Thim Józsefnek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc tragikus következményei értékelésére adott válaszára. „A kisebbségi ember hajlik a hallgatásra, a megalkuvásra, megtanulta a leckét, s szinte belepusztul a nagy lojalításba, amely azonban a zavaros időkben mégis kevésnek bizonyul”⁶⁵ – vetette papírra meglátását Kalapis Zoltán. De az emlékezetnek hatalma van, s az emlékek hatalmas a megtartó ereje. A történelem ugyanis az emlékekben él, általuk van jelen a mindennapokban. Than Mór óbecsei emlékei után kutatva a hatalmas életmű szempontjából jelentéktelen emlékekre bukkan, jelentőségüket mégis kiemelte: „Mindenképpen megérdemli tehát, hogy szülőföldjén, esetleg e körön kívül is fellelhető emlékeit, festményeit számon tartsa a közvélemény, még akkor is, ha azok az életmű szempontjából másod-

⁶⁴ Kalapis Zoltán: *A monarchia legnagyobb búzavására: Törökbecse* (1996–97); In: *Búza, dohány, selyem; Újvidék* – Forum Könyvkiadó, 1998, 77. p.

⁶⁵ Kalapis Zoltán: *Negyvennyolcas emlékeink* (1991); In: *Történelem a föld alatt; Újvidék* – Forum Könyvkiadó, 1995, 215. p.

lagosak, a művész megítélése szempontjából nem hoznak új mozzanatot. Helytörténeti jelentőségük ugyanis vitathatatlan, de hagyományaink, önismeretünk szempontjából sem lehetnek mellékesek.”⁶⁶

(Vége)

Zoltán Kalapis and spiritual home-defence (VI.)

The study is about Zoltán Kalapis, an excellent researcher of the region's cultural history, and his work. As the Hungarian daily Magyar Szó's "roaming reporter", Kalapis first came across questions which, besides individual fates, reveal the futurlessness of the whole community in the disorder of the dilapidating Hungarian houses in the Banat region, where Hungarians live in scattered communities. Zoltán Kalapis started his career as the chronicler of the Banat region, and kept returning to this region throughout his very successful research work. He described the Hungarian "down region" (his nickname for Vojvodina) in such a way that all the Hungarian national history revealed its real beauty and richness, which can only be conceived dimly today. However, for him the notion of history is obviously more and broader than what is defined and described as a unified structure, be it with changing contents, by history's thought history. In the centre of his approach there are two always expandable principles: the materialised historical memory and the lifework of creative spirits.

Keywords: the history of Hungarians living in Vojvodina, Zoltán Kalapis, minority existence

⁶⁶ Kalapis Zoltán: *Than Mór bácskai emlékei* (1982); In: *Festők nyomában*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1990, 55. p.

Petrik Emese

TUDAT – ÖNTUDAT – NEMZETTUDAT

Awareness – Self-Awareness – National Awareness

Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Szerkesztette: Fedinec Csilla. Magyar Tudományos Akadémia – Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. Budapest, 2008

Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban címmel válogatott tanulmánykötetet jelentetett meg a fennállásának tizedik évét jelölő Domus Hungarica Scientiarum et Artium és a Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága. 1996-tól a Magyar Tudományos Akadémia a tudománypolitikai reform szerves részévé tette a határon túli magyar tudományosság bekapcsolását az egyetemes magyar tudományosságba a sokszínű integrációs programok révén; ezek közül az egyik legfontosabb az 1998 óta folyamatosan élő Domus-program, mely lehetőséget és ösztöndíjat biztosít a határon túli magyar kutatók számára.

A jelen kötet a határon túli kutatóknak az anyaországban eltöltött, immár több mint 2000 ösztöndíjas hónapot kitevő kutatásaiból, ezek eredményeiből tükröz egyfajta válogatást az identitáskonstrukció, a nyelv mint szimbólum, a történelmi léthelyzet, valamint az irodalom eszköztára témakörökben. A korszerű nemzettudomány szemszögéből megvilágításra kerül a határon túli magyarság identitástudatának jelenlegi sajátossága, jelentősége és adottsága Európa népei között. Helyzetjelentést kapunk a jelenkori magyar önismeret és önazonosság témáiról a demográfus, a szociológus, a történész, a meteorológus, a néprajzkutató, a nyelvész, az irodalomtörténész, a művelődéstörténész és a filozófus szemszögéből.

Valamennyi tanulmány a tudat–öntudat–nemzeti önazonosság kérdéseit vizsgálja, kapcsolódva Györffy István *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című röpiratának jelmondatához, mely szerint „Európa nem arra kíváncsi, hogy átvettünk-e mindent, amit az európai művelődés nyújthat, hanem arra, hogy a magunkéból mivel gyarapítottuk az európai művelődést”. A gyarapítás csak erős önazonosság tudatosítása, kiépítése és megélése után következhet, ami egyre fokozódó kihívást jelent a legkülönbözőbb koordináták között. Molnár József–Molnár D. István: *A kárpátaljai magyarság népességföldrajzi viszonyai a 21. század elején* című tanulmánya demográfiai felmérés, amely a 2001-es

összukrajnai népszámlálás alapján Kárpátalja népességében 100 nemzetiség képviselőjét tartja számon. Ebben a multikulturális közösségben a közoktatás terén, a 2007/2008-as tanévben a 696 állami és 5 egyházi alapítványi közoktatási intézmény közül 70 iskolában és 5 egyházi alapítványi líceumban oktattak magyarul, 28-ban pedig párhuzamosan magyarul és ukránul. Az ezredfordulón a magyar tannyelven tanulók létszáma 21 000 körül volt.

A szellemi és nemzeti értékeink megtartása érdekében addig kell kidolgozni a lehetséges módozatokat – világít rá Veres Valér szociológus –, amíg a Kárpát-medencében vizsgált magyar közösségek körében erőteljesen tükröződik az 1918 előtt kialakult egységes magyar nemzettudat valamilyen formában. E kedvező tényről *A Kárpát-medencei magyarok nemzeti és állampolgári identitásának fő sajátosságai* című tudományos felmérés igazolja. Reprezentatív minták alapján Magyarországon, Erdélyben, a Vajdaságban és Kárpátalján a nagyobb létszámban élő magyar közösségek körében történt az önazonosság vizsgálata (haza és szülőföld fogalma; kultúrnemzet és állampolgárság; érzelmi szinten büszkeséggel tölti el magyarsága vagy hátrányként éli meg; szimbólumok ismerete és tisztelete). Göncz László *Muravidéki helyzetkép a múlt és jelen tükrében* című tanulmánya igazolja, hogy a jelképpé vált államhatár a határontúli magyarság közül a muravidékieket hozta a legkedvezőbb helyzetbe. A harminc településre kiterjedő magyar, illetve magyar kötődésű lakosság közvetlenül kapcsolódik immár három évtizede a szomszédos zalai és vasi településstruktúrához, kialakítva az egyedi és sajátos módon szerteágazó kulturális, idegenforgalmi és infrastrukturális együttműködést. A mai fiatalok körében jelen van az erős magyar kötődés. Tevékenyek kulturális téren, ami összehangolható a teljes szocializációs folyamat tervszerű átalakításával, a családi neveléstől az egyházig, az iskolától a kultúráig. Cseke Péter művelődéstörténész *Dsida Jenő és a kolozsvári Jancsó-fivérek* című dolgozatában a nemzeti értékeket éltető ifjúsági eszményképek szellemiségét jelöli meg követendő példaként. *A nemzeti filozófia* – Mészáros András nyitrai filozófus azonos című tanulmánya szerint – két módon ágyazódhat be a kulturális környezetbe. A filozófiai eszmék domesztikálódhatnak a kultúra többi alrendszerében vagy pedig kialakítják saját intézményrendszerüket.

A pozitív példával szembeállítható az 1947 áprilisától 1949. január 20-áig lezajló *Csehszlovák–magyar lakosságcsere* – Popély Árpád történész dokumentum-feldolgozása –, amely jelentősen megváltoztatta a korábban homogén magyar települések (Garam mente, Felső-Csallóköz, Mátyusföld, Komárom és Érsekújvár) etnikai arculatát. Simon Attila *Cseh és szlovák telepesek kényszerű migrációja az első bécsi döntés után* című történeti jellegű tanulmánya mutat be még ellenpéldát, melynek tanulsága máig is érvényes. A történelem folytonosságát taglalva kiemeli, hogy az igaztalanságot egy másik igaztalansággal nem lehet felszámolni, illetve az erőszak nem igazolható vélt vagy valós sérelmekkel. A

kényszertelepítéseknel folyamatosan beigazolódik a belső feszültségfelhalmozás a helyi településlakók és a telepesek között, mivel a telepítések mesterséges beavatkozást jelentenek egy-egy régió etnikai, szociális viszonyaiba. Minden esetben előre látható, hogy a kolonistákat érintő protekcionista állami politika elve szembefordítja velük a helyi lakosságot. Az 1938-as „főpróbát” követően 1945-ben a csehszlovák kormányzat az ott élő magyar lakosság kitelepítésével, deportálásával, reszlovakizálásával változtatta meg jelentősen a régió etnikai összetételét.

A követendő és ellenpélda kapcsolathálózatában figyelemreméltó tanulsággal szolgál a hatalmi erő jelenléte, illetve az érzelmi szálak mentén kialakult kapcsolathálózatoknak a kétirányú viszonyrendszere. *Hatalom és csáberő* szempontjából vizsgálja Vallasek Júlia irodalomtörténész az érettségi tételként szereplő Liviu Rebreanu (1885–1944) *Ion* és az *Akasztottak erdeje* című regényeinek magyarságképét. A szerző román többségű vidéken született, de soproni katonai iskolában és budapesti katonai akadémián tanult. Erdélyi román lévén az írási-iban megjelenő magyar figurák megformálásakor saját maga és közössége első kézből vett tapasztalataira épít. A vidéken élő román értelmiség nemzeti és politikai törekvéseinek és a monarchia-beli magyar közéletnek kitűnő ismerője.

A történelem viharaiiban és a globalizáció homályosítása közepette is egyfolytában keresi a hajdani „aranykor” lenyomatát a XXI. század embere. A népi kultúrának itt mutatkozik meg a fokozottabb szerepköre – mutat rá *Liszka József* felvidéki néprajzkutató. Az emberi élethez kellenek a jelképek, a szimbólumok, a mítoszok, az ünnepek, melyek a folyamatos kölcsönhatás, a közvetítő- és kapcsolattartó közeg szerepkörét töltik be. Faragó Kornélia újvidéki irodalomtörténész *A geokulturális elbeszélés változatai* című tanulmányában narratológiai szemszögből vizsgálja, hogyan nyerhet elbeszélő dimenziót az én-világ lényegisége. Arra a következtetésre jut, hogy „átfogó módon csak egyetlen kulturális perspektívából tekinthető át a világ, mégpedig a geokultúra perspektívájából, amelynek egységét a tőle való elhatárolódás is építi”. Alabán Ferenc az irodalmi szövegekben rejtve maradt dimenziók kódolási módjait kezdeményezi. *Irodalmi érték és sajátosság* című munkájában jelzi azokat a sajátosságokat, specifikus utalásokat és megjegyzéseket, melyek sok esetben dekódolhatatlanok a szöveg kisebbségközpontúsága, történetisége, illetve eszmei-politikai töltete miatt. Összefogás révén dolgozni kell az ilyen jellegű alkotások tágabb körű értelmezhetőségén és érvényesülésén.

A változásoknak az egyedi emberek tudatából kell kiindulniuk. „Magyar vagyok. Az benne van az ember vérében, ilyen nyelven álmodom” – vallja Csernicskó István adatközlője Kosztolányi Dezső szellemiségével összhangban. A *Nyelv és azonosság-tudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségekben* témakörű felmérés rezüméjeként elmondható, hogy az említett közösség vonatkozásában a magyar nyelv megtartása és a nemzeti azonosság-tudat fenn-

maradása között szoros a kapcsolat. A nyelv egyik legfontosabb feladatának az identitásjelzést, a közösséghez való tartozást érzik. Az anyanyelv a nemzeti tudat egyik kiemelt jelképe, amely a nemzeti, a regionális és a lokális identitásnak is szerves összetevője. *A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után* nyelvészeti tematikájú kutatás értelmében a mindennapi kommunikációnknak is igényesebbé kell válnia, akár magán-, akár közéletünk tekintetében. A széleskörűen átvett nyelvi elemek, szavak, állandósult szókapcsolatok magyar nyelvű megfelelőjét kell alkalmaznunk. A nyelvhaználati jog radikális kiterjesztésére van szükség. Lanstyák István javasolja, hogy a Kárpát-medencei kutatók spontán szerveződéseként létrejött Termini Kutatóhálózat intézményesülhetne, és biztosíthatná az összehangolt határtalanítási munkálatok folyamatosságát. A kisrégiók megtették a maguk lépését. Megalakították a határtalanító munka támogatására a Termini részeként az Imre Samu Nyelvi Intézetet.

Szintén a jelen életünk minőségét gazdagító tény, hogy az *Erdélyi magyar szótörténeti tárnak* 12 kötete, a *Romániai magyar nyelvjárások atlaszának* pedig 10 kötete jelent meg eddig. Péntek Jánosnak *A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái* című kutatása a nyelvmegtartással kapcsolatban több stratégiát is javasol, közülük kiemelhető: a magyar nyelv presztizsének és státuszának folyamatos javítása a végvárterületeken; az oktatástervezés és kulturális értékek terén a fokozottabb nyelvi és tartalmi minőségi követelmények érvényesítése; a szakterminológiák egységesítése és folyamatos pótlása, korszerűsítése; a nyelvésztés és a nyelvi revitalizáció módszertanának és eszközeinek kidolgozása, megvalósítása. Szilágyi N. Sándor nyelvész *A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban* című munkájában úgyszintén jelenidejű tevékenységről számol be. Kolozsvárott megalakult a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, azzal a fő irányultsággal, hogy a romániai magyarok nyelvhasználati gondjaival foglalkozzon a nyelvi rehabilitációs program keretében.

A jelen és a jövő szempontjából is fontos és biztató, hogy a XX. század tragikus eseményei és kedvezőtlen folyamatai ellenére a magyar nyelv még mindig megőrizte egységét, kölcsönös érthetőségét valamennyi végvárban. Nemzet-tudatunk jövőképét jelenkori egyéni tudatszintünk hitelessége határozza meg. Lampl Zsuzsanna szociológus *A kép és tükör* című felmérésének tanulsága hitelesíti a magyarság öntudatszintjének értékeit és dimenzióit. A kutató arra volt kíváncsi, hogy a potenciális, egyetemi tanulmányait végző, azaz a közeljövő magyar értelmisége megfelel-e az önmaga által alkotott értelmiségképnek. Értelmiségen a szerző a felsőfokú végzettségű egyéneket érti, akiknek száma a 2001-es népszámlálás alapján a szlovákiai magyarok 4,54%-át öleli fel. A felmérés bázisát a szlovákiai magyar értelmiség képzésének két bástyája alkotta: a komáromi Selye János Egyetem és a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Az értelmiségről, amely nemzetének öntudat-alakulásában példaértékű magatartással és szellemi minőségében kiemelt életmóddal erősít-

heti tágabb közösségében nemzete öntudatát, a következő kép rajzolódott ki: a jövő értelmiségi nemzedéke döntő többséggel azt tartja értelmiséginek, aki nek életmódjában is megmutatkozik a szellemiség, azaz életét a kultúra áthatja. Továbbá a munkahelyén vezető posztot betöltő egyén nem foglalja magában automatikusan az értelmiségi minősítést, mert életmódjuk teljessége ezt sajnos nem tükrözi. Az értelmiségről alkotott kép legfőbb jellemzőjének a kultúraorientáltságot jelölték meg, valamint ezeknek a személyeknek hordozóivá kell válniuk a szakmájukból, érdeklődési területükből adódó többlettudásnak, illetve folyamatosan új tartalmakkal kell gazdagítaniuk tágabb közösségük életét. Ezek voltak a képalkotás fő vonásai. De vajon mit mutat a tükörkép? A potenciális értelmiségnek milyen a tükörképe önmagáról? Rendelkezik-e az általa megnevezett szellemi többlettartalommal, törekszik-e a megszerzésére? A tükörkép torznak bizonyul. Nem tekintik magukat aktív kultúrateremtőknek, csak kizárólag fogyasztóknak, s e téren sem az igényesebb kultúra programok (színház, múzeum, irodalmi és komolyzenei rendezvények, tárlatmegnyitók), hanem az igénytelenebb tömegkultúra fogyasztói (a médiáé és a tömegszórakozásé bárokban, kocsimákban, bevásárlóközpontokban).

Helyzetünk aszerint alakul, hogy akár a jelen pillanatban milyen érzelmi töltéssel és gondolatokkal oldjuk meg mindennapjaink számos problémáját. Túl kell lépnünk öncélú gyarapodásunkon, mert közösségi kultúránk enyészik általa. Magyarul lenni nem testi, biológiai, társadalmi küzdés, hanem napi kép és tükör a lélek és lelkeség dimenziójában.

Janovics Mária

MAGYAR VILÁGOK A VAJDASÁGBAN

Hungarian worlds in Vojvodina

Hajnal Virág–Papp Richárd: Közelből is távol. Magyar világok a Vajdaságban. VMMI, Zenta, 2008

Hajnal Virág kutatási területe a nyelvészeti antropológia, lokális identitás, interetnikus kapcsolatok, egyén és közösség jelenségekörének vizsgálata három délvidéki közösségben: Zentán, Bácsfeketehegyén és a szerémségi Dobradóban. Papp Richárd kutatási területe nemzettudat és tradíció, vallás és etnicitás. Vizsgálódásait a magyarországi szerbek, budapesti, kárpátaljai és izraeli zsidó közösségekben, valamint a Délvidéken végzi.

„S nyolcvan év után lassan eljutunk oda, hogy az ország, amely oly sok névvel és jelzővel ajándékozott meg bennünket, eltűnik a föld színéről, vagyis a térképről” – olvashatjuk a Németh István: *Lélekvesztőn* (Újvidék, 2002. Forum Könyvkiadó) című könyvéből vett idézetet, mely tükrözi a kötetben szereplő tanulmányok témáját.

„A kulturális antropológián egy meghatározott embercsoport tanult hagyományát, életmódját értjük, amelyben osztoznak az adott csoport tagjai.” (7. o.) Érdekes kérdések fogalmazódnak meg már az első sorokban. „Nevezhetjük-e a Vajdaságban élő magyarokat egy közös kultúra birtokosainak, hiszen anyanyelvük, identitásuk, etnohistóriájuk egyaránt a magyar nemzeti kultúra része?” (7. o.)

A kötetben kilenc tanulmány szerepel, melyek a kulturális antropológia kutatásaira épülnek. A megfigyelés ideális esetben éveken át tart, így a megfigyelt, vizsgált jelenségeket a csoport tagjainak világában való elhelyezkedés tapasztalataiból fogalmazzák meg. A fent említett három vajdasági közösségen belüli vizsgálódásból kiderül, annak ellenére, hogy jobbára magyar lakta településekről van szó, a magyarságnak külön világa van, mely területi elhelyezkedés alapján jön létre.

A Hajnal Virág által írt első tanulmány, a *Majd kiszeditek belőle*, ami nektek köll, a dobradói vizsgálódás bizonyos részleteit foglalja össze. Leírja a második világháború óta Szerbiához, ezen belül a Vajdasághoz tartozó Szerémség történetét, ahol Dobradó elhelyezkedik. A dobradói mikroközösség világát vizsgálva, fontos volt a jelenségeknek az emberhez való viszonyukban való látása. A falu tagjai segítették egy házaspár beépülését a közösségbe. A lépéseket

megkönnyítette, hogy a lakosok párhuzamokat vonnak az ott lakók és érkezők között. Először is a Hajnal nevezetű szállásadók az érkezőket (Hajnal Virág, Papp Richárd) rokonként kezelték. Ezután Papp Richárd és a falubeli Mókus tanító között kerestek megfeleléseket. A kávézás is a beépülés egy része, stációja, a faluban ugyanis az összetartozás jelének tekinthető. A rokonsági rendszer, valamint a falu kisebb egységei közötti viszony fontos szerepet játszik, segíti a falu belső világának megértését.

Egy szerémségi magyar szórványközösség világi című, szintén Hajnal Virág által írt tanulmány tovább vezet Dobradó világában. „Külön világnak” tekinthető, hiszen az ott lakók a „déli világ” lakosaiként határozzák meg magukat. A mikroközösség tagjainak alapvető közösségbe épülést jelent a nagycsalád, a rokonság, melyre épül a dobradóiak által interpretált „dobradói” és ezen túli külső világképet kapunk a közösség mássághoz való viszonyáról, mely egyrészt dialektikus, másrészt a multikulturális környezetnek köszönhetően „nem tolerálják az intoleráns” fellépést. A nevekhez való dobradói viszonyulásról is olvashatunk, eszerint a Dalibor magyar név, a Terebesi vezetéknev azonban már nem számít magyar névnek.

A dobradói beszélőközösség a kötet harmadik tanulmánya. A nyelvészeti antropológia egyes vonásait kérdőívek segítségével próbálta vizsgálni Hajnal Virág. A kérdőívben szereplő vallás, nemzetiség fogalmak ismeretlenek. A multietnikus környezetben a közösség a szerb, horvát és a magyar nyelvet használja. Az aktuális nyelvhasználat a helytől, környezettől, a beszélgetés szituációjától függ. A legbelső színtereken a magyar, a külső nyelvhasználatban (pap, orvos) inkább a szerb nyelv használatos.

A következő három tanulmány Papp Richárd kutatásait dolgozza fel. *A Református identitás és magyarságtudat a Délvidéken* című tanulmány azt vizsgálja, hogy mennyire függ össze a református felekezethez való tartozás a magyar identitással. A református identitás egyfajta elhatárolódást jelent a velük interetnikus környezetben élő szerbektől. Az elhatárolódás mellett Bácsfeketehegyen ez valamiféle megmaradást is jelent a történelmi folyamatok során. Zentán más a helyzet, a református identitásnak más jellege van az ott többségben élő katolikusokkal szemben. A tanulmányból megismerhetjük Magyarittabé és Bácskossuthfalva nemzeti rítusait, melyek rámutatnak a vajdasági magyar világokra.

Többes kötődések a délvidéki magyarok identitástudatában december 5-e tükrében című tanulmány a magyarországi 2004. dec. 5-e hatásait interpretálja. A vajdasági magyarok csalódottságát, egyes esetekben már a történetek csalódásmentes fogadtatását mutatja be. Elmélyül a két ország közti határ fizikai és szimbolikus értelemben is. Az interjúalanyok közléseiből vizsgálható a magyar–vajdasági magyar viszony, melynek kapcsán fény vetül a vajdasági magyar identitástudat elmélyülésére.

A kötet címét reprezentáló *Közelből is távol* című tanulmány az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak a délvidéki magyarok identitásában alkotott szerepét vizsgálja; a forradalomhoz való lehetséges viszonyokról alkothatunk képet. Ez a kép a Délvidék mint nemzetrésztudatának a jelölt korszakban való felerősödésére mutat. Ugyanakkor az olyan elszigetelt részekben, mint Dobradó, a lakosoknak semmilyen ismeretük sincs 1956-ról.

A *mi kávénk* című tanulmányban az egyik alany így jellemezte az ottani magyarságot: „Azért a mi kávénk, mert olyan, mint mi, vendégszerető, meleg, olyan igazi balkáni, nem rohan, van ideje a másakra, és délibb, melegebb, barátságosabb, mint máshol Európában.” A tanulmányból kiderül, a kávézás egyfajta mentalitáskategóriának számít. Az asszonyok a szerbektől ismerték meg a kávé fogalmát, azok meg a törököktől. A szerbekkel való kapcsolat új jelenséget hozott a faluba. A szimbolikus jelleggel bíró kávé az interperszonális kapcsolatok jelképe, az értékrend egyik alapja. A nap meghatározó szakaszaiban fogyasztják, főleg közeliakkal, rokonokkal, szomszédokkal. Más közösségekben, Feketicsen, Zentán más-más jelleggel bír a kávézás. A feketicsiek elmondása szerint a kunhegyesi testvérek a Feketicsen tett látogatás alkalmával nem itták a törökkávé, s ebből kirajzolódott egyfajta kulturális különbség. Kitapintható az észak–dél reláció. „Aki a mi kávékat issza, az úgy fog máskor is viselkedni, ahogy az megfelelő, bármerre is lesz, és máshol is olyanok közt fogja otthon érezni magát valahol ott félúton a Balkán meg Európa, Észak és Dél, anyaország meg a szerbek között.”

Az *Én pravoszláv katolikus vagyok* című tanulmányból kiderül, Dobradóban a közösség vallási élete a horvát egyházi szervezethez tartozik. Bár homogén magyar közösségnek számít, az egyik interjúalany azt nyilatkozta, hogy azt jobban megértik, viszont otthon a szakrális kommunikáció magyar. „Nincs magyar, meg nincs horvát vagy szerb Isten, csak más vallást tartunk”, nyilatkozták. A közösségben nagy szerepet játszik a vallás. Általában a családot összehozó nagy események vallási jelleggel bírnak.

A kötet utolsó tanulmánya, a *Tömb és szórvány: kulturális távolságok?* fényt vet a mikroközösség értékrendjére. A „bácskaiak” segítsége, ennek várható következményei az ellentétükbe csaptak át. Helyi identitásuk, „déli világhoz való tartozásuk” tudata még jobban elmélyült. A különbség, amely a „szrémi” magyarok között fennáll, bizonyos kommunikációs problémákra is rámutat.

Láthatjuk, hogy a kötetben szereplő tanulmányok kis világokat, e világok önmeghatározását mutatják be. E kis világok más törvények szerint egzisztálnak, más értékeket képviselnek, de emberszeretetük és kedvességük Hajnal Virág és Papp Richárd megnyilatkozásaiban kifejeződik.

Gruber Enikő

„KIS VILÁGUNKAT HAMAR ELVISZI AZ ÁR, HA KÖZÖSEN NEM ÉPÍTÜNK GÁTAKAT!”

*“Our small world will be soon swept away by the flood
unless we join forces and start building dams!”*

Hódi Sándor: *A déli végeken*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2008

Hódi Sándor legújabb kötete esszéket és tanulmányokat tartalmaz, melyek – a címhez hűen – a déli végeken, vagyis itt, a Délvidéken élő magyarok sorsával, jelenével és legfőképpen jövőképevel foglalkoznak. A szerző elsősorban mint pszichológus és mint társadalomkutató járja körül témáit, ám egy átlagember igényeit hangsúlyozva. Mindaz, amiről szó esik, a kisebbségben élő teljes magyarságot érintő problémákat jelenti.

A kötet olyan írásokat tartalmaz, amelyek már valahol, valamilyen formában elhangzottak, illetve megjelentek. Ezeket bár már hallhatta, olvashatta a nagyérdemű, ám aktualitása még most sem veszített értékéből. Hiszen vannak olyan megtörtént vagy sajnos meg nem történt események, melyek hatását a mai napig érezzük, és melyek terhét mindmáig a vállunkon cipeljük. Ha a sorsunkat, mint kisebbségi magyarok sorsát vesszük görcső alá, vajon mikortól is kezdhethetnénk, ha nem attól a naptól, amikor azzá váltunk, amiké, vagyis kirekesztett, határontúliakká, két országhoz, de igazából egyhez sem tartozóvá. Ezeket a történelmi eseményeket eleveníti fel a *80 év kisebbségben* című tanulmány, amely követve a kronológia szabályait, a trianoni békekötéstől indulva vázolja fel az azóta már állandósult állapotokat. Miután a délvidéki magyarságot politikailag megbénították, gazdaságilag kifosztották, kultúráját elsorvasztották, elérték azt, ami az alapvető cél is volt, hogy pont annyi, vagy még annál is kevesebb jogunk legyen, mint amennyi egy ország „másodrendű” állampolgárait megilleti. Még azt sem nézték jó szemmel, hogy itt egy homogén közegről van szó, amely egy különálló szigetet képez, hisz a tömbben élő magyarság veszélyes lehetett volna. Így ennek érdekében megpróbálták megbontani ezt az egységet, és különböző más nemzetiségű lakosságot telepítettek Vajdaság területére. A bevándorlás még ma is tart. Az elmúlt tíz év alatt szerbek százezrei érkeztek a magyar lakta településekre, kiszorítva az ott élőket. Ennek következtében a délvidéki magyarság száma 1918-tól 2001-ig a felére csökkent, miközben a szerbeké, illetve más nemzetiségűeké a duplájára nőtt. Ez magával hozta a magyar iskolák egyre kisebb létjogosultságát,

és a magyar nyelv degradálódását. Hódi ezeknek az eseményeknek a lélektani járulékával foglalkozik, hiszen mindezek mély érvágást jelentettek a kollektív nemzettudatban. Ennek hatása egyre inkább kezd megmutatkozni. Az összefogást, a tenni akarást, továbbá a nemzeti érdekek védelmét, szorgalmazását tűzte ki célul maga elé a Magyar Nemzeti Tanács, melynek megalakulása előtt egy konferencia keretében hangzott el a kötetben is helyet kapó *Új korszak előtt* című beszéd, azt a célt szolgálva, hogy felhívja a figyelmet a nemzeti összefogásra és ennek erejére, valamint mindazon problémákra, melyek megoldását sokszor saját magunkban, szervezeteinkben, intézményeinkben kellene keresnünk. A beszéd egyik legfontosabb megállapítása, hogy félre kell tenni mindennemű hatalomvágyat, torzszalkodást, egyéni érdeket, amely megfertőzi az amúgy is eleve csonka közösséget. Fontos szerepe van mindebben a kollektív tudatnak, vagy sokkal inkább a kollektív tudat hiányának, melyet a történelmi traumák sokasága idézett elő. Mert ahogy a szerző is mondja, „vannak helyzetek, amikor a kollektív tudat nem a maga útját járja, hanem kényszerpályára kerül. A szabadságuktól megfosztott, vagy hosszú időn át elnyomott népek kollektív tudata nem a saját autentikus létüknek, hanem idegen akaratnak van alárendelve, és olyan értékrendszert képvisel, amely nincs összhangban a közösség lényegével”.¹ Ezt a deformáltságot vizsgálja pszichológiai aspektusból Hódi Sándor a könyv egyik fejezetében, és megállapítja, hogy ez a tudatzavar mindig együtt jár az adott közösség szellemi leépülésével és lassú szétesésével. A nemzeti lét fogalma teljesen kiüresedett kategóriává válik, és sem érzelmileg, sem erkölcsileg nem jelent semmit. Ezt a problémát kellene minél előbb orvosolnunk, vagy legalábbis törekednünk rá. Ám a vajdasági magyarság problémája ennél sokkal összetettebb. Hiszen nem csak a szellemi leépülés, az erkölcsi kvalitások alacsony színvonala az, ami elkeserítő. Vannak ennél emberi szempontból sokkal alapvetőbb hiányosságok. Legfőképpen a minősíthetetlen gazdasági, szociális helyzet, mely egyre több itt élő polgárt, intézményt, közösséget sújt. E probléma leküzdésére lett volna hivatott a Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió kialakítása, melynek célja a határ menti területek gazdasági és társadalmi fejlődésének elősegítése. Az együttműködés során bővíthetnének az önkormányzatok közötti kapcsolatok mind a gazdaság, mind az oktatás, a kultúra vagy a sport területén. Ezek mind-mind olyan előrelépések lennének, melyek hosszú távon az integráció felé vezetnek. Az együttműködés pár évvel ezelőtt valóban megszületett, de eredeti céljától eltérően sajnos kézzelfogható eredményeket nem tudott felmutatni.

A könyv alapvető kulcstémája a kisebbségi nemzeti tudat alakulása és megnyilvánulásai. Hosszú oldalakon keresztül olvashatunk arról, hogy milyen volt a helyzetünk és megítélésünk a régi Jugoszlávia területén, és hogyan vélekednek rólunk a „mieink”. Arra is megpróbál rávilágítani a szerző, hogy valójában

¹ Hódi Sándor: *A déli végeken*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2008. 26. p.

semmi sem történik véletlenül, egyik napról a másikra. A valós énünk, a mentalitásunk eleve magában hordozza azokat az elemeket, melyek később felelősek sorsunk alakulásáért. Hiszen az történik szélesebb környezetünkben is, amit a magánszférában való viselkedésünk eredményez. Mert adott ugyan a lehetőség, hogy saját hibáinkból levonva a konklúziót, ne kövessük el ugyanazt másokra is kiterjesztve, ám ezzel ritkán élünk. Általában nemhogy tanulnánk belőlük, ismételten elkövetjük ugyanazt. Természetesen a társadalmi események, történelmi szituációk belső rekonstruálását nem tartják fontosnak, vagy csak elvétve, pedig alátámasztott tény, hogy „az emberi közösségek alapélményei, a problémák és konfliktusok, amelyekkel egyes népek ismételten szembekerülnek, alapvetően lélektani természetűek”.² A szerbek országunkban úgy vélik, hogy a nemzeti önrendelkezés joga csak őket illeti meg, a többiek másodrangúak. Ez egy sajátos elképzelés, mely visszavezethető egészen a trianoni döntésig, amikor is önkényesen rendelkezhetek mások feje fölött. Sokan úgy tartják, hogy Jugoszlávia is ennek a magatartásformának köszönheti létrejöttét és megszűnését egyaránt. A szerbekkel ellentétben mi magyarok egyáltalán nem vagyunk ilyen magabiztosak. Bennünk inkább a félelemérzet él, a meghunyászkodás, a csendben maradás kényszere. Ha a magyar–magyar kapcsolati rendszert vizsgáljuk, akkor is szívsanyargató megállapításokra jutunk. Hiszen a határon túli kisebbség helyzete évtizedek óta semmit sem változott. Ígéretek vannak, csak a megvalósításuk várat magára. A határon túli népcsoportok önmagukban viszont gyengék, és a döntő pillanatokban még az anyaország is hátat fordít nekik. A pszichológus szerint „a kisebbségben kialakult társadalompatológiás helyzet csak jobbító szándékú politikai akarattal változtatható meg, ami egyelőre hiányzik”.³ A vajdasági magyarság régi hön áhított álma az önálló autonómia. Mindekelőtt azonban azzal kell tisztában lennünk, hogy az autonómiát az emberek szellemisége hozza létre, és az is működteti. Ez a tény sok emberben még ma sem tudatosult. Hiszen nap, mint nap hallani autonómia-igényünket, de megvalósításához határozott, kidolgozott elhatározások, tervek szükségesek, és olyan emberek, akik mindemellett síkra is szállnak. Az autonómia ugyanis nem valami juss, melyet másoktól igényelhetünk, hanem szükséglet, melynek létrehozataláért nekünk kell megtennünk a megfelelő lépéseket. Ismeretes, hogy az első magyar autonómiatervezet elkészítése dr. Hódi Sándor nevéhez fűződik, elképzelését az akkor egységes magyar érdekszervezet 1992-ben el is fogadta. Hódi azóta is a legkövetkezetesebb képviselője az autonómia eszméjének. Meggyőződése, hogy a nemzeti kisebbségeknek az autonómia az egyetlen biztosíték az anyanyelv és a kulturális identitás megőrzésére. De ha ma Szerbiában, Szlovákiában vagy Romániában erről beszél valaki, különösen területi autonómiáról,

² Uo. 42. p.

³ Uo. 54. p.

azonnal nacionalistának, sovinsztának, sőt irredentának nevezik az illetőt. Ez a hozzáállás elbátortalanítja a kisebbségi politikusokat, következésképp néhány szónoki fordulaton túl más nem is nagyon történt a megvalósítsa érdekében. Nem véletlen, hogy Hódi Sándor az eltökéltséget és az állhatatosságot hiányolja elsősorban *A néma gyermeknek anyja sem érti a szavát* című írásában – többek között – a területi autonómia melletti kiállás erőtlensége miatt ostromozva politikusainkat. Természetesen Hódi Sándor is tisztában van a körülményekkel, a realitással, amelyre a politikusok hivatkoznak. „Jól tudom, hogy Magyarországra nem számíthatunk, Szerbiának mindig sokkal fontosabb dolga van, az Európai Község (...) szemében csak akadékoskodók vagyunk”⁴, írja. De az igazi gondok okát Hódi nem ebben látja, hanem abban, hogy „a lojális állampolgárokhoz, a kisemmizettekhez, a lakájokhoz illően”⁵ túlságosan is türelmesek, udvariasak, megértők vagyunk, olyannyira, hogy a mérvadó fórumok meg sem hallják követeléseinket, ha egyáltalán tudomásuk van rólunk.

Herder jóslata óta a magyarok pesszimistán tekintenek a jövőbe. Tetteink és gondolkodásunk tükrözi leginkább, hogy mennyire erős hatással voltak ránk azok a sztereotípiák, melyek balsorsunkról szólnak. Nevezetesen, hogy a magyar pusztul és vész, hogy a határon túli kisebbségek asszimilálódnak, és eltűnnek, Magyarország lakossága megszűnik, és évszázadok után a nyelvünket is alig lehet majd megtalálni. Ahhoz, hogy megváltozzanak a körülményeink, legelőször is magunkban kellene pár dolgot tisztáznunk. Ha mi, magyarok ilyen keserű és kiábrándító jövőképben hiszünk, amikor saját nemzetünkről van szó, akkor nem várhatunk el jobb véleményt egyetlenegy más nemzet tagjától sem. Hiszen ahogy mondani szokás, mindenki a maga szekerét tolja, és annak gördülékeny előrehaladását tartja szem előtt. A kötetben a pusztulás motívumát a falvakon, pontosabban egy konkrét falun próbálja szemléltetni a szerző. Hiszen köztudomású tény, hogy a falvak jövője bizonytalan. Globalizált világunkban sokak szerint elkerülhetetlen az urbanizáció folyamata. Ennek tudatában időnap előtt leírják a még működő képes falvakat is. Igaz ugyan, hogy sajnos egyre több probléma merül fel a vidéki lakosság életszínvonalának és egészséges szellemiségének megőrzése során, de mindezek mellett olyan értékeket hordoznak, melyekért foggal-körömmel harcolnunk kellene, még akkor is, ha fennmaradásuk kilátástalannak tűnik. Az értelmiségi réteg, amely gyakran fenntartással kezeli ezt a harcot, legjobb kutató alanyait, témáit, helyszíneit köszönheti a falvaknak. Mindezekkel egy külön tudományág foglalkozik, a falukutatás. Hódi Sándor szülőfalujáról, Kisoroszról ír, az ott szerzett felejthetetlen benyomásairól, tapasztalatairól. Megpróbálja megcáfolni azt a tévhitet, hogy a falusi emberek kevesebbek, alacsonyabb értelmi szintűek, és „parasztabbak”. Valójában az egész

⁴ Uo. 121. p.

⁵ Uo. 121.p.

tanulmány egyfajta érveléssorozat a falvak mellett. Egy nagyon fontos alaptételt is tartalmaz, mely kimondja, hogy „a falvak sorsát nem téveszthetjük össze sem a magyarság helyzetének rendezetlenségével, sem a délvidéki magyarság általános és alapvető kisebbségi létkérdéseivel. A falvak jövőjét illetően sem lehet zsinórmértékkel mérni. Egyes települések gyors fejlődésnek indultak, szemben más falvak stagnálásával, kilátástalanságával és pusztulásával. Nem egyforma gazdasági nyomásnak és pénzfelvonásnak vannak kitéve. Különbözik a menekültek betelepülésének a mértéke. Más a népesség iskolázottsági szintje, korösszetétele, de a szemléletbeli különbségek is jelentősek”.⁶

Amikor az ember a szomorú múlttal és a még szomorúbb jelennel foglalkozik, gyakran már nincs ereje hinni a pozitívabb jövőben. A sok hiábavaló harc után elfáradtan, kiábrándulva gyakran csak sodródunk az árral, mely ki tudja, hova vezet. Pedig a jövő nem csak ránk vár, társadalmában nem csak mi élünk majd. Vannak fiatalok, akik még hisznek, és akiknek még vannak céljaik. Miattuk, és persze saját magunk miatt sem szabad feladni. Újra meg újra fel kell állni, és újrakezdeni. A jövő a tudásalapú társadalomé, és a tehetséges fiataloké. Ennek érdekében létesültek a Vajdaság területén is a Tehetségkutató Gimnáziumok, melyek megindítása az egyik legfontosabb vállalkozás volt az elmúlt időszakban. Ezen intézmények alapvető feladata, hogy biztosítsák a magyar utánpótlást, felneveljenek egy új magyar szellemi vezető réteget. A kezdeményezés dicséretre méltó, ám az intézmények valójában az igazi tehetséggondozástól még messze állnak. Alapvető problémák merültek fel, melyek kiküszöbölése nélkül ezek az iskolák semmiben sem különböznek egy átlagos gimnáziumtól. A tehetséggondozás kulcsszava az optimális terhelés. Az ilyen jellegű iskoláknak fokozott figyelmet kell tanúsítaniuk a különböző képességű gyerekek iránt. Mindenkit a saját képességei szerint kell nevelni. Nem szabad megengedni, hogy a gyengébb képességűek lemaradjanak, vagy a tehetségesek unatkozzanak. A differenciált oktatás a legkézenfekvőbb megoldás ilyen esetekben. A tehetséggondozás magában foglalja a korábbi beiskolázást, az osztályok átlépését, illetve a felsőbb tanulmányok korábbi elkezdését is. Az ilyen jellegű intézményekben mentorok állnak a tanulók rendelkezésére, akik odafigyelnek az egyének előmenetelére. „A tehetséggondozó iskolákban a tanterv összeállítása, az előadás módja, a gyerekekkel való foglalkozás merőben eltér a klasszikus iskolákétól. Nálunk erről egyelőre szó sincs.”⁷ Természetesen a szerző nem bírálni akarja ezeket az intézményeket és vezetőit, hanem csak fel szeretné hívni a figyelmet arra, hogy valójában mi a probléma. „A tényleges tehetséggondozó iskolák maguk állítják össze programjukat, sőt a helyben készített és a konkrét gyerekek ismeretéhez szabott speciális programokat menet közben is többször átgondolják, újraírják, a gyerekek fejlődéséhez és a változó körülmé-

⁶ Uo. 70. p.

⁷ Uo. 94. p.

nyekhez igazítják. Ezzel szemben nálunk az oktatás klasszikus módon folyik, többnyire fel sem merül a sajátos programok iránti igény, vagy ha mégis, akkor az ilyen kezdeményezés erős »közeggellenállásba« ütközik.”⁸ Mindezekért valójában a tudatlanság okolható, ugyanis a legtöbb embernek részleges tudása van e fogalom igazi jelentéséről. Azt már említettem, hogy a jövő a tudáson alapszik. Azt viszont nem lehet tudni, hogy Szerbiában mikor tudatosul ez a szemléletmód, és ismerik el, hogy a jobb gazdasági és társadalmi körülmények az iskolázottsági szinttel vannak összefüggésben. Elsődleges célul kellene kitűzni az új ismeretek zavartalan megszerzésének lehetőségét, és ezáltal a tudományosság vezető rétegeibe való bekapcsolódást. Mi magyarok ezen a téren is le vagyunk maradva, hiszen önálló magyar iskolahálózat hiányában nem sikerült kellőképpen elsajátítanunk azt az ismerethalmazt, mely az elmúlt évek tudományos fejlődésének hozadéka. Ahhoz, hogy tudásalapú társadalomról beszélhessünk, nemcsak önálló iskolahálózatra van szükségünk, hanem gondoskodnunk kell a folyamatos továbbképzésről is. Hódi Sándor nagyon jól fogalmazott, amikor azt mondta: „nem vitás, hogy kisebbségi helyzetünk alapvetően politikai megoldást kíván. Az autonómia követelése mellett azonban a jövőnk nem kis mértékben azon múlik, hogy kellőképpen tudatában vagyunk-e a tudásminőség és tudásállapot fontosságának”⁹.

A kötet végén Gruik Ibolya interjúja szerepel, melyben a nemzeti jellemről, a kisebbségi létről, mint magatartásra való hatásáról, illetve a magyarról, mint népről kérdezi a pszichológust. Sok érdekes és elgondolkodtató válasszal és véleménynyel szembesülünk, ha elolvassuk, mert valószínű, hogy ilyen aspektusból még nem gondolkodtunk el a magyarságról. Valójában azonban ezeket a kérdéseket nekünk is végig kell gondolnunk magunkban. Sokszor újra és újra, anélkül, hogy az egyetlen helyes válasz, a végső igazság birtokába jutnánk valaha is. Ugyanezt teszi Hódi Sándor, az író, a pszichológus, a társadalomkutató, aki meglátásait, felismeréseit szeretné mind teljesebbé, érthetőbbé, hitelesebbé tenni, mind közelebb vinni a valósághoz. És hozzánk, olvasókhoz. A kötetben szereplő írások ugyanis az együttgondolkodást, a tájékozódást, a közös cselekvési stratégia kidolgozását kívánják szolgálni. Azt sugallják, hogy ne maradjunk néma szemlélői és szenvedő alanyai az elmúlt évek történéseinek, ne bízunk másokra sorsunk alakítását.

Hódi Sándor legújabb kötete több oldalról közelíti meg ugyanazt a témát. Bár sok és változatos gondolat merül fel, mindnek a kisebbségi magyarság helyzete a kulcsmotívuma. A címhez tartva magát, a délvidéki magyarság problematikáját boncolgatja, és megpróbál különböző megoldási lehetőségeket elélni tárni. A sokszínűség, a tematikai gazdagság csak a jártasság bizonyítéka, s azt támasztja alá, hogy a lehető legjobb ember véleményezte a helyzetet. Megállapításain érdemes elgondolkodni, esetleg megfogadni a tanácsát.

⁸ Uo. 96. p.

⁹ Uo. 101. p.

Szabó Mihály Gizella

NYELVIDEOLÓGIÁK, ATTITŰDÖK ÉS SZTEREOTÍPIÁK

Language ideologies, attitudes and stereotypes

Idén a szlovákiai Párkányban került sor a 15. Élőnyelvi Konferenciára, amelynek fő szervezője a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, a szlovákiai két társszervező pedig a dunaszerdahelyi Gramma Nyelvi Iroda és a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara volt.

A „jubileumi” alkalomra való tekintettel a konferencia kezdeményezője, az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Kutatócsoportjának, majd Élőnyelvi Osztályának a vezetője, Kontra Miklós tartott színes összefoglalót a konferenciasorozat történetéről. Előadása ugyan a konferencia végén hangzott el, tartalma és fontossága okán azonban e konferenciaismertető elejére kívánczok; annál is inkább, hiszen valószínűleg vannak olyan olvasók, akik keveset tudnak az élőnyelvi kutatásokról és magáról a konferenciasorozatról is. A konferenciasorozat az élőnyelvi kutatócsoport, illetve az ebből alakult élőnyelvi osztály saját rendezvényeként indult 1988-ban. Az első tanácskozás színhelye Budapest volt, a másodikat azonban már Újvidék szervezte, és ez nem a véletlen műve, ugyanis a cél kezdetektől fogva az volt, hogy a konferencia teret adjon a mai, élő magyarországi és határon túli magyar, illetve magyarországi kisebbségi nyelvváltozatok kutatásában elért eredmények bemutatásának, megvitatásuknak. Kezdetben az élőnyelvi osztály évente megrendezte a konferenciát, mégpedig váltakozva Budapesten és valamelyik határon túli városban, az 1998-as 10. bécsi konferencia óta azonban kétfévente kerül sor e rendezvényre, más-más intézmény szervezésében.

Az elmúlt húsz év alatt szinte valamennyi fontos szociolingvisztikai kutatási terület szóba került a tanácskozásokon: a nyelvváltozatok, a nyelvi változók és a nyelvi változás, a nyelvhasználat az egyes szintereken, a nyelvi érintkezések, a kétnyelvűség, a nyelvi tervezés, a nyelvcseré és a nyelvvesztés, a nyelvpolitika és a nyelvi jogok. A témától és a helyszíntől függően a résztvevők száma évről évre változott, az előadásokat tartalmazó kötetek azonban egyre vastagabbak lettek annak jeleként, hogy a szinte a kezdetektől együttműködő, együtt gondolkodó törzsgárdához újabbak és újabbak, főleg fiatalok csatlakoznak. Az élőnyelvi konferenciák rendkívül fontos szerepet töltek be abban, hogy a szociolingvisztikai és kétnyelvűségi kutatásokkal foglalkozó Kárpát-medén-

cei nyelvészekből kialakult egy olyan kutatóközösség, amely számos nemzetközi kutatási programban és pályázatban dolgozott együtt. A konferenciasorozat nélkül valószínűleg nem jött volna létre a határon túli magyar nyelvészeti kutatóhelyeket összefogó Termini-hálózat sem, amelynek tagjai természetesen ezen a konferencián is részt vettek.

A 15. Élőnyelvi Konferencia központi témája a nyelvről való gondolkodás egy igen fontos, sokszor talán nem kellőképpen tudatosított aspektusa volt: a sztereotípiák, az attitűdök és a nyelvvideológiák nagyban befolyásolják azt, hogyan értékelünk – laikusként, de akár nyelvész szakemberként is – egy-egy nyelvi-nyelvhasználati jelenséget, nyelvváltozatot, nyelvet, sőt ezek beszélőit. A konferencián elhangzott 47 előadás főként ezt a kérdést járta körül. Terjedelmi okokból nem térhetünk ki minden előadásra, ezért elsősorban témaként mutatjuk be őket.

Aránylag sok előadó választotta fő témaként az attitűdöket, azaz a nyelvi jelenségekkel, nyelvváltozatokkal, konkrét nyelvhasználattal stb. szembeni beállítódást. Ez nyilván azzal függ össze, hogy a szociolingvisztikai kutatásokban nagy hagyománya van az attitűdkutatásnak, és magyar nyelvterületen is számos ilyen empirikus kutatás zajlott. E témán belül sok beszámoló alapjául a határon túli magyar vagy a magyarországi kisebbségi közösségekben végzett kutatások szolgáltak, az előadók a kisebbségi nyelvváltozatokkal, a nyelvjárásokkal, a kétnyelvűséggel, a nyelvcserevel és a nyelvmegtartással stb. kapcsolatos attitűdöket, véleményeket mutatták be. Ebbe a csoportba sorolható a kárpátaljai Ferenc Viktória, Bányi Szilvia, Karmacs Zoltán, Lakatos Krisztina, a vajdasági Vukov Raffai Éva, a szlovákiai Presinszky Károly, Bauko János, Sándor Anna stb. előadása. A magyarországi kisebbségek körében végzett attitűdvizsgálatokról számolt be pl. Bartha Csilla (hat magyarországi kisebbség), Erb Mária, Németh Attila (németek). A nyelvi attitűdök és értéktulajdonítás egyéb (nem kisebbségi) vonatkozásait tárgyalta Kontra Miklós (a nyelvi előítéletek Budapesten), Posgay Ildikó (a nyelvi norma és a nyelvi attitűd), a P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit szerzőpáros (a nyelvhasználati változás és az attitűdváltozás), Kovács Magdolna (a finn–magyar kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdök). A 15. Élőnyelvi Konferencia volt az első, amelynek keretében külön szekció foglalkozott a kis finnugor nyelvekkel, illetve a siketek nyelvhasználatával, ezen belül a jelnyelvvél. Az attitűd kérdését mind a két szekcióban többen is elemezték, így pl. Salánki Zsuzsanna, Pomozi Péter (finnugor nyelvek), Hattyár Helga, Rácz Szilárd (siketek nyelvelsajátítása, a jelnyelv oktatása).

Az attitűdök szoros kapcsolatban állnak a sztereotípiákkal, a szociolingvisztikai kutatások ugyanis arra utalnak, hogy a nyelvi attitűdök rendszerint valamely nem nyelvi sztereotípiára nyelvi igazolásaként alakulnak ki. Ezért a már említett előadók közül többen a nyelvi attitűdök mellett a sztereotípiákra is kitértek. Főleg az utóbbi témára az alábbi előadók fókuszáltak: Tuska Tünde (ma-

gyarországi, tótkomlói szlovákok sztereotípiái), Suri Andrea (a siketekkel és a jelnyelvvvel szembeni sztereotípiák).

A másik nagy témakörbe azok az előadások sorolhatók, amelyek fő témája a nyelvi ideológiák, a nyelvpolitika és a nyelvi mítoszok voltak (bár számos előadó az attitűdök és sztereotípiák kérdésére is kitért), ilyen volt pl. Petteri Laihonen (nyelvi ideológiák többnyelvű környezetben, a Bánságban), Menyhárt József (a református és a katolikus egyház nyelvpolitikája Szlovákiában), Czibere Mária (a holland nyelvpolitika következményei az anyanyelvhez való viszonyra), Juliet Langman (a kutató és a többnyelvű közösségek), Kassai Ilona (a kanadai francia nyelv függetlenedése), Kiss Zsuzsanna (a nyelvi ideológiák szerepe a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem megalapításában) előadása.

Az áttekintésből kitűnik, hogy az előadók többsége a laikus beszélőknek a nyelvhez való viszonyát vizsgálta különböző aspektusokból; de a szakmabeli, azaz a nyelvészeti megközelítések elemzése sem maradt ki. E témával foglalkozott előadásában pl. Tolcsvai Nagy Gábor (ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről), Németh Miklós (az első magyar grammatikusok véleménye saját koruk nyelvhasználatáról), Sinkovics Balázs (a nyelvváltozatok megítélése a nyelvművelésben), Heltainé Nagy Erzsébet (nyelvi hagyományok, sztereotípiák, mítoszok a népi, a kultikus és a tudományos megközelítésben), Lanstyák István (a határon túli magyar szókincs dialektus- és regiszterbeli változatossága, továbbá a változatok értékelése), Misad Katalin és Simon Szabolcs (nyelvi ideológiák és mítoszok a szlovákiai magyar nyelvtankönyvekben).

A konferencia keretében két tudományos műhely is bemutatkozott: a Terminálhálózathoz tartozó és tavaly alakult Imre Samu Intézet a horvátországi, a szlovéniai és az ausztriai magyarok nyelvhasználatának vizsgálatát tűzte ki célul, a munkatársak Kolláth Anna és Szoták Szilvia vezetésével eddigi kutatásaikról számoltak be. A másik műhely keretében a Szegedi Tudományegyetemen Fenyvesi Anna vezetésével megvalósuló LINEE kutatási projektbe bekapcsolódott doktorandusok, nyelvtanárok előadásai hangzottak el a kisebbségi és az idegen nyelv-oktatás témájában folytatott kutatásaik eddigi eredményeiről.

Az idei konferencián újdonság volt az ún. poszterszekció. A prezentációk lehetőséget nyújtottak a résztvevők közötti közvetlen eszmecsere, a poszteren vizuálisan bemutatott kutatási eredmények megvitatására. A 15 kiállított poszter nagy része tematikailag szintén a konferencia fő témájához kapcsolódott. A konferenciát a nyelvészek társadalmi felelősségéről, a szemléletformálás szükségességéről és lehetőségéről szóló kerekasztal-beszélgetés zárta.

Czékus Géza

A TANÍTÓKÉPZÉS JÖVŐKÉPE

Primary school teacher training: a vision of the future

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara 2008. szeptember 18–20-a között megrendezte második nemzetközi tudományos konferenciáját. Az összejövétel ünnepélyességét növelte az a tény is, hogy Szabadkán a magyar nyelvű tanítóképzés 2008-ban volt 230 éves. A háromnapos rendezvényen a 38 hazai előadón kívül 21 anyaországi, 15 horvátországi, két szlovén és egy szlovákiai kutató is részt vett.

A konferencia megnyitójára szeptember 18-án került sor. A jelenlévőket elsőnek a Kar dékánja, Káich Katalin, a programbizottság elnöke üdvözölte. Köszöntőjében szólt a Kar új programjának jelentőségéről, a fiatal munkatársaknak az oktatásban betöltött szerepéről. Egyértelművé vált a múlt, a jelen és a jövő szoros, egymást feltételező összefonódása. Ebben a folyamatban a tradíciónak jelentős és meghatározó szerepe van mind a jelen, mind pedig a jövő alakulástörténetét illetően.

A délután folyamán három plenáris előadásra került sor. Jókai Anna író számtalan saját példáját felhozva a pedagógus felelősségét hangsúlyozta. Ambrus András (ELTE) a matematika tanításának néhány fontos tendenciájáról értekezett. A harmadik előadás keretében az eszéki Tanítóképző Kar tanárai, Andjelka Peko és Vesnica Mlinarević számoltak be kutatási eredményeikről, a tanítót, mint az oktatásban tapasztalható változások fő mozgatóját mutatták be.

A konferencia második napján szekciókban folyt a munka. Nyolc szakosztályban (I. Módszertanok, II. A tanulók tanítása és felzárkóztatása, III. Kutatási eredmények, IV. Fiatal kutatók, V. Oktatástechnológia; informatika, VI. A tanítók továbbképzése, VII. Oktatáspolitikai, VIII. A tanító kompetenciája) 51 előadás hangzott el.

A legtöbb dolgozat didaktikai-módszertani kérdéseket vetett fel. A viták folyamán egy-egy problémát különböző profilú szakemberek más-más megközelítésben elemeztek. Dragana Francisković az irodalmi szemelvények feldolgozásával foglalkozott. Hasonló problémát taglalt Kristina Riman (Horvátország) is. A matematikatanítás témáját Stanić Miljenko (Horvátország) és Gordana Stankov (Magyarország) vetette fel. A természettudományok tanításához Željko Popović (Horvátország) adott javaslatokat. Božana Tomić, Nadežda Rodić és Jelena Zorić az ökológiai tudat kialakítására hívták fel a figyelmet. Szó volt a hazánkban csak csírájában gyakorolt projekt-módszer alkalmazásáról is. A kö-

zeljövőben „felfuttatott” módszerré kellene, hogy váljon – legalábbis indokolt lenne már a kisiskolás kortól projektekben, holisztikusan gondolkodni. Czékus Géza az iskolán kívüli oktatás fontosságára figyelmeztetett. Egyes tantárgyak jellegüknél, tartalmuknál fogva eleve megkövetelik, hogy a tanító kimozduljon, pontosabban minél kevesebbet tartózkodjon a tanteremben. A helyszíntől függ az oktatás szervezése, ritmusa, hatékonysága, gazdaságossága és eredményessége is. Ez indokolja azt a jogos elvárást, hogy minden tanító legyen tisztában azzal, milyen szerepet tölt be az oktatás helyszíne az oktató-nevelő munkában, és éljen a különböző környezetek adta lehetőségekkel. Buzási Marganity Mária a műalkotások általi kommunikáció lehetőségeiről tájékoztatott: modern világunkban a legtöbb információ vizuális, és a tömegkommunikáció valamely csatornája által terjed. A vizuális kultúra fontosságát, komplexitását ma már senki sem vonja kétségbe. Ezért elengedhetetlen az oktatásban való szemléletváltás és a tanulók vizuális, valamint média-írástudásának hatékony fejlesztése, mert csak általuk válhatnak az információk tudatos felhasználóivá. Marija Riman (Horvátország) a zenekultúra tanításában megfigyelhető pozitív változásokat ismertette. A tanítóképzés kulcsfontosságú tevékenységét, a gyakorlati oktatás megszervezését és lebonyolítását vázolta tizenöt perces referátumában a váci Apor Vilmos Katolikus Főiskoláról érkezett Gasparicsné Kovács Erzsébet. Kiemelte, hogy a felsőoktatás átalakulása, valamint a közoktatás új elvárásai időszerűvé teszik a gyakorlati képzés megújítását. A meglevő értékek közül továbbra is meg kell őrizni azt a rendszert, amely fokozatosan növekedő időtartamban, egyre önállóbb tevékenységek egyéni és társas végeztetésével vezeti be a tanítójelölteket az iskolai feladatokba. Ugyanakkor az új társadalmi kihívások szükségessé teszik a felsőoktatás és a közoktatás még szorosabb együttműködését: a gyakorlóiskolák mintegy „laboratóriumokként” a gyakorlatok bevezető szakaszában játszanak fontos szerepet, a képzés utolsó fázisában, az összefüggő gyakorlatok biztosítására viszont olyan bázisiskolákra volna szükség, amelyek az eddiginél szorosabb szakmai kapcsolatban állnának a tanítóképző intézményekkel.

Minden tantárgy módszertanából hallhattunk érdekes és színvonalas előadást. Többen is beszámoltak arról, hogy intézményük és módszertanuk hol tart a bolognai folyamatokban. Hasznos külföldi információkról is értesültünk. A módszerészek egyetértettek abban, hogy a módszertani kérdésekben (is) elengedhetetlen a szoros együttműködés, a tapasztalatcsere.

A tanulók oktatásával és felzárkóztatásával foglalkozó szekcióban Jolanda Bastalić, Vesna Buljubačić Kuzmanović (Horvátország), illetve az újvidéki Milica Andevsi és Svetozar Dunderski is az új kurikulumokról szólt. Nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott Erdély Lenke a differenciált tanterv alkalmazásának lehetőségeiről a szerb nyelv, mint nem anyanyelv keretében. Lényeges változásnak tartotta, hogy az általános iskolában az elmúlt nyolc évben az ok-

tatás modernizációjának céljából fokozatosan új tantervek léptek életbe. A tantervi és a tantárgyi struktúra azonban sajnos alig változott, csupán az egyes tantárgyak tartalma vált időszerűbbé és korszerűbbé. Azonban a szerb nyelv mint nem anyanyelv programba ilyen változások nem kerültek be. A tanterv elkészítésével a Szerb Oktatási Minisztérium nem bízta meg sem a Vajdasági Oktatási és Művelődési Titkárságot, sem más tartományi oktatási intézményt, így a régi tantervet tette közzé, az irodalom című részterületre pedig a szerb nyelv mint anyanyelv programjának archaikus nyelvezetű, dialektusokban írt szövegei egy részét irányozza elő. Az anyanyelvükön tanuló kisebbségi gyerekek nyelvtanulási és nyelvelsajátítási igényének nem tesz eleget az így elkészített program, hiszen nem valósítható meg az az alapvető feladat, mely szerint képessé kell tenni az általános iskolás tanulót arra, hogy megértse a szerb nyelven kommunikáló beszédpartnert, valamint képes legyen gondolatait szóban és írásban szerb nyelven közölni. A Vajdasági Pedagógiai Intézet éppen ennek a problémának a megoldására készítette el a szerb nyelv mint nem anyanyelv tanításának differenciált programjavaslatát, amely a Szerb Oktatási Minisztérium jóváhagyására vár. Bisera Jevtić referátuma az interaktív tanítással foglalkozott. Darko Lončarić (Horvátország) beszámolójának már a címe is igen provokatív volt: Tanítsátok meg őket tanulni! Mi lesz azokkal, akik „kilógnak a sorból”? A többségi oktatás rút kiskacsáiról és Hamupipókéiról szólt Vicsek Annamária: az általános iskolai oktatás többnyire az átlagos képességű tanulók tanítását célozza. Egy átlagos osztályban azonban a legkisebb az átlagos képességű tanulók aránya. Sokkal több azoknak a tanulóknak a száma, akik vagy lefelé, vagy felfelé térnek el az átlagtól. A specifikus tanulási zavarral (diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia) küzdő tanulók intellektusa attól, hogy nem tudnak hagyományos módszerekkel megfelelőképpen megtanulni olvasni, írni és számolni, még lehet kimagaslóan magas is. Ha viszont egy tanuló egy bizonyos területen kiemelkedő tehetséget mutat, attól még nem lesz minden tantárgy tanulásában sikeres! Éppen ezért rendkívül fontos a számtani középtől eltérő (akár speciális nevelési igényű, akár kiemelt tehetségű) tanulók oktatásának, nevelésének individualizálása az egyéniségének és kapacitásainak teljes kibontakoztatása érdekében.

A (pedagógiai) kutatások eredményeivel foglalkoztak azok a munkák, amelyek a harmadik szekcióba kerültek. A bibliográfia és kutatómódszertan kapcsolataról Ispánovics Csapó Julianna tartott előadást. Josip Lepes két kutatásának eredményeit is ismertette. Az egyik az általános iskolás tanulók testtömegének ellenőrzésével foglalkozott. Kiemelte, hogy a testedzés hatékonysága a gyakorlás megnövekedett terjedelmével érhető el, miáltal megnövekszik a kalória-fogyasztás, és felgyorsul a tápanyag forgalma a sejtekben. A hosszan tartó testedzés mindemellett még hozzájárul a megnövekedett kalória-fogyasztáshoz, és étvágycsökkenést idéz elő. A testsúlyt jelentősen szabályozó testgyakorlatok

csak akkor lesznek eredményesek, ha több mint félórát tartanak, és ha nagyszámú izomcsoport vesz részt a gyakorlatok kivitelezésében. Az izomtömeg növekedése felgyorsítja a szervezet zsírégető folyamatát. Az izmok a zsírtól huszonöt-ször több kalóriát vonnak el. Ezért nagyon fontos megjegyezni, hogy az izomtömeg csökkenésével minden olyan diéta, amely mellőzi a testgyakorlatokat, előre veszteségre van ítélve. A testtartási rendellenességek korai felismerésének és megelőzésének jelentőségével foglalkozó másik kutatásában Teszlity Zorán volt az asszisztense. Veselin Bunčić és Dragutin Rajić a szabadkai óvóképzősök körében végzett méréseket, míg Nataša Kostadinović a kisgyerekek zenei reprodukációs képességeit tanulmányozta.

A pedagógia komplex szakma, nem csak elméleti, hanem gyakorlati és pragmatikus tudást igényel. Éppen ezért a kutatások az oktatásban mind nagyobb jelentőséggel bírnak. Legalább két nagy területen folyamatosan kutatnak a szakemberek: egyik oldalon a pedagógus/tanár áll, hiszen a folyamatos szakmai továbbképzés során az oktatók, a szakmai és a tudományos újításokat rendkívül módszeres bibliográfiai kutatásokkal keresik, illetve a másik oldalon, mint „kutatási anyag” pedig a tanulók közössége áll. Az iskola légkörében fellelhető társadalmi, pedagógiai képességek és sok egyéb magatartásvizsgálat számos adatot nyújt, miközben előre jelzi – az oktatási-nevelési munkán is túl – a teendőket.

A konferencia résztvevői fontosnak tartották azt is, hogy egy-egy kutatási eredmény körülményeivel és konklúzióival megismerkedjenek az iskolák tanterületei is. Be kellene vezetni minden iskolában, például negyedévenként, akár műhelyvita, vagy továbbképzés formájában, a pedagógusok szakmai tájékoztatását a lehetséges kutatásokról, magatartásvizsgálatokról. Ez sok ötletet, több kreativitást, szakmai informáltságot, megelőző problémamegoldásokat hozna létre az iskola légkörében.

A negyedik szekció előadói fiatal kutatók voltak. Rúzsa Sára a táncról számolt be. Kiemelte a tánc fizikai és pszichikai funkcióit, jelentőségét az általános iskola alsó osztályaiban. Kutatta a táncot, mint szabadidő-tevékenységet, illetve azt, hogy a gyerekek miért táncolnak. A pozitív eredményekből kiindulva kutatást végzett a tánc iskolai alkalmazásának lehetőségeiről, illetve jelenlegi helyzetéről az iskolai gyakorlatban. Következtetése szerint szükség van a tánc iskolai oktatására. Fontos, hogy fejlesszük a gyerekek azon képességeit, amelyekre kitűnő eszköz a tánc. Szükség és igény van a tanítók továbbképzésére. Összesítve: a tanítók és a gyerekek tudatában pozitív kép él a táncról, és értékes tevékenységnek tartják. Halasi Szabolcs azt kutatta, hogyan változik azoknak a gyerekeknek a motorikus képessége, akik iskolán kívüli sporttevékenységekben vesznek részt. Budai Andor a természeti és társadalmi ismeretek oktatásának nem mindennapi aspektusát mutatta be, az élménypedagógia világába vezette be a hallgatóságot. Az élménypedagógia az átélt érzések, tapasztalatok tudatosítá-

sára és értékelésére fekteti a hangsúlyt. Eszközként legfőképpen a játékot használja, mely szinte teljesen eltűnt a tanítóképzésből, így az iskolákból is. Oktatni sokféleképpen lehet, de az bizonyos, hogy minél több érzékszervet kapcsolunk be, annál nagyobb a siker az új tananyag elsajátításában. Nagyon fontos, hogy a pedagógusok és a pedagógusjelöltek megismerkedjenek az élménypedagógiával, mert ez gazdagítja eszköztárukat. A leendő tanítók az egyes tantárgy-pedagógiából színvonalas képzést kapnak, de hiányzik annak módszertana, hogyan játszanak a gyerekekkel. Ebben tud újat nyújtani az élménypedagógia – első-sorban a természet- és társadalomismereti órákon –, melynek nagyon fontos eleme, hogy pedagógusok és tanítóképzős hallgatók megtapasztalják, élményükké tegyék e módszerek hatásairól és alkalmazásáról szerzett benyomásaikat. Csakis ekkor várhatjuk el tőlük, hogy képesek legyenek élményszerűen, játékosan oktatni, és ne csupán előadják a tankönyvi tananyagot.

Oktatástechnológiával és informatikaoktatással hat munka foglalkozott. Füvesi István (Magyarország) az információs és kommunikációs technológia nyújtotta lehetőségek kihasználására hívta fel a figyelmet. Gyorsuló világunkban a tanulóknak egyre több ismeretet kell elsajátítaniuk, miközben a kontakt-órák mennyisége (főként a felsőoktatásban) jelentősen csökken. Éppen ezért az adott témához tartozó információk átadásának hatékonyságát jelentősen növelni kell; ennek egyik módszere a vizualizáció. Ez azt jelenti, hogy az előadásokat úgy kell felépíteni, hogy az általánosan megszokott verbális órák változatos és látványos képi információkkal egészüljenek ki. Ha az ismeretátadás során a képek, ábrák interaktív módon, hangeffektusok kíséretében változnak, fokozódik a rögzülés, növekszik az oktatás hatékonysága. Oktatást támogató új eszközök, tanulási környezetek jelennek meg, s ez szükségessé teszi a tanítás-tanulás módszereinek változtatását is. Az Információs és Kommunikációs Technológia (IKT) eszközei (tábla PC, interaktív tábla) különböző mértékben terjedtek el a világon. A korszerű taneszközökkel ill. alkalmazásukkal a tanítóképzés területén munkálkodóknak is meg kell ismerkedniük. Az előadás keretében bemutatásra kerültek ezek az eszközök. Matijevics Éva gyakorlati útmutatót adott a matematikai képletek interaktív tábla segítségével történő oktatásához. Tapasztalata az, hogy az új taneszközt egyaránt kedvelik a diákok és a tanárok. Az emlékezetünkben jobban megmarad, amit szép képen látunk, vagy elmozdítunk a helyéről, közben kíváncsian lessük, eltaláltuk-e a megoldást. Mint minden tantárgy, a matematika is még érdekesebbé tehető a tábla használatával. Ugyanakkor minden óra anyagához ismétlésekkor könnyen visszalapozhatunk. A tanárok a síkidomok területszámítási képleteit vezették le. Az improvizált tanórán a tanulók jól alkalmazták a táblát. Jelli János (Magyarország) egy EU-s projekt eredményéről számolt be. A megszerzett anyagiaknak köszönhetően a Váci Főiskolán is továbbfejleszthették az információs rendszert. Námesztovszki Zsolt a tanítóknak az információs társadalomban megváltozott szerepkörére

hívta fel a figyelmet. Véleménye szerint kirajzolódik egy új korszak, amelyet uralkodó módon áthat az informatika, az ismeretek és az adatok sosem látott bősége és korlátlan, világméretű terjedése. Mindenki számára felértékelődik a korszerű ismeretszerzés képessége, az élethosszig tartó tanulás fontossága. A „net-generáció” tömeges, és mindennapi oktatása ma még rendkívül problematikusnak tűnik. A témával foglalkozó szakemberek egyetértenek abban, hogy ez az oktató-nevelő munka nem lehet eredményes a pedagógusok jellemének megváltozása, megváltoztatása nélkül. A szerző, a pedagógus új szerepkörét próbálja meghatározni az információs társadalomban, közéletet keresve a modern technikát, illetve a pedagógus személyét elvető két szélsőséges nézet között. Hogy miként lehet a mértani testeket számítógép segítségével közelebb hozni a kisgyerekekhez, arról Aleksandra Vukomanović számolt be.

A tanítók továbbképzése talán sosem volt aktuálisabb, mint ma, felgyorsuló világunkban. Hózsá Éva a gyermekirodalom oktatásvízióinak dilemmáival foglalkozott. A szövegmozgás, a modellszerűség és a gyermekkultúra változásának problémájára összpontosított. A gyermekirodalom változó oktatásvíziói a múltban is megnyilvánultak, ma azonban maga a gyermekkultúra és a gyermekirodalom is másként értelmezhető a tudomány nézőpontjából, ily módon a dilemmák szintén hangsúlyozottabbak. Az új módszerek bevonása, valamint a média újító/megújító szerepe új problémákat hoz felszínre. A dolgozatban a lokális aspektusok is kiemelkedtek (a vajdasági irodalomtanítás, a gyermekirodalom kánonjai, mesekutatás, könyvtermés, a szövegek vándorlása, tankönyvek, a felnőttek értékhierarchiája stb.). A hagyománnyal folytatott dialógus a tanítóképzés jelene és jövőképe szemszögéből izgató, hiszen az irodalomtanítás megújulásának lassúsága az oktatás minden szintjén egyre szembetűnőbb. Nanszákne Cserfalvi Ilona (Magyarország) a tanítóképzésben tapasztalható, a fenntartható fejlődésre vonatkozó paradigmákat ismertette. Milka Oljača, Svetlana Kostović és Jelena Đermanov a permanens oktatás-tanulás fontosságára hívták fel a figyelmet. Zvonimir Komar (Horvátország) a tanítók továbbképzésével foglalkozott, míg Takács Márta és Csikós Pajor Gizella korszerű matematikai módszereket ismertetett. Gasparics Gyula a váci Apór Vilmos Katolikus Főiskolán, a pedagógus-továbbképzésben szerzett tapasztalatait osztotta meg. Mint kiemelte, az elmúlt időszak technikai fejlődése lehetővé tette, hogy a minőség megőrzése mellett átgondoljuk a hagyományos oktatási formákat. Ennek egyik lehetséges módja a távoktatási formák alkalmazása. A főiskolán *A helyesírási készség fejlesztése* címmel a pedagógus-továbbképzés területén születtek ilyen jellegű próbálkozások, jelenleg a 60 órás tananyag on-line formába való átültetése, akkreditációra való előkészítése zajlik.

Az oktatás fejlődése nagyban függ az oktatáspolitikától. A szekció résztvevői feltárták a hazai, magyarországi és a horvátországi tapasztalatokat. A tíz bejelentett előadás közül nyolc hangzott el a tanácskozás helyszínén. A kutatók

a tanítóképzés múltjára és a tudományos érvekkel megalapozott jövőképre összpontosítottak. A munkában egy szlovákiai, öt magyarországi és két vajdasági előadó vett részt. A színvonalas, változatos és számos vitapontot érintő referátumok/kutatások különböző nézőpontokat, problémákat, jövővíziókat villantottak fel, amelyeket összehasonlító szempontból érdemes interpretálni. Valamennyien hálózatról/iskolahálózatról és nyitottságról gondolkodtak, valamint az élethosszig való tanulás esélyét hangsúlyozták. Albert Sándor, a komáromi Sellye János Egyetemről az egyetemalapítási nehézségekről és az egyetem jelenéről és jövőjéről beszélt. Gábrity Molnár Irén a szerbiai oktatási reformfolyamatokat ismertette. Megállapította, hogy a szerbiai állami oktatási intézmények zöme még felkészületlen a felnőttképzési reform bevezetésére. Az oktatási rendszer nem megfelelő és nem gyakorlatias. Szerbiában még hiányoznak az élethosszig tartó tanulás egységes operatív programjai és a rugalmasabb, interdiszciplináris képzéshez való hozzáállás. Olivera Florić Knežević referátumában az oktatáspolitikai és az általános iskolai oktatás reformjáról értekezett. Josip Ivanović vázolta a szerbiai magyar tanítóképzés jövőjét. Véleménye szerint a Szerbiában újonnan alkalmazott tanítóképzési politika állandó fejlesztése szükséges. Ez a magyar tannyelvű tanítóképzésre is vonatkozik, mivel a fiatalság és a társadalom oly gyorsan változik, hogy a tanítók mind nehezebben tudnak eleget tenni az újonnan felmerülő politikai és szakmai elvárásoknak. A tanulás új kihívásával való szembesülés a tanítói kompetenciáknak újabb látószöveget is követel. Nem csupán a pedagógia változott meg, más lett a tanulás és az oktatás kulturális és társadalmi kontextusa is. A tanulás kényszerű szükségletté és az élet legjelentősebb szegmensévé vált. A szerző általában véve, de különös tekintettel a magyar kisebbség tanítóképzésére, három globális, stratégiai szükségszerűséget állapít meg: minél eredményesebben kell fejleszteni a tanulók korszerű alkalmasságát különböző kompetitív (vetélkedői) kontextusban, fell kell vázolni a magyar tanítóknak egész életén átívelő hatékony tanulását, megszilárdítani az oktatásügyi dolgozók társadalmi státusát, és egyúttal érdekeltté tenni őket, hogy eredményesebben kapcsolódjanak be a politikai életbe. A szerző a megoldást a pedagógiai szinten történő változásokban, a tanítók színvonalasabb képzésében, valamint a társadalmi változásokban látja. Az említett három szint megvalósulásának előfeltétele a magas szintű szakmai képzés biztosítása, valamint kontinuitás létrehozása a tanítók alapozó képzése, gyakornoki időszaka és a folyamatos szakmai továbbképzésük, valamint az állami intézmények anyagi támogatása között. A bolognai folyamat jászberényi tapasztalatait Kisné Bernhardt Renáta (Magyarország) ismertette. Előadásában az elmúlt néhány év változását, elsősorban a gyakorlati képzés kapcsán jellemző lehetőségeket, módosulásokat, az elméleti és gyakorlati képzés kapcsolatát mutatta be, képet adva a főiskolán a tanítójelöltek számára jelenleg rendelkezésre álló képzési formákról, speciálkolégiumokról, melyek révén szélesíthetik látókörüket és ismereteiket a kötelező

tantárgyakon kívül, és segítséget kaphatnak ahhoz, hogy minél kompetensebb általános iskolai tanítónak válhassanak. Rendkívül érdekes témát dolgozott fel Magyaré Fazekas Ágnes (Magyarország): hogyan reagálhat az oktatáspolitikai a globális kihívásokra? A szerző megállapította, hogy napjaink sürgető feladata a jövőről való gondolkodás. A globalizáció hatására a Föld lapossá válik, és azok a nemzetek, amelyek nem képesek lépést tartani a tudomány és a technológia rohamos fejlődésével, hatalmas hátrányba kerülnek a globális versenyterben. Az új technológiákkal és az új gazdasággal az oktatásnak is lépést kell tartania. A jövőorientált, hosszú távú gondolkodásnak a társadalom ezen alrendszerében fokozottan kell érvényesülnie. A jövőre vonatkozó stratégiák kidolgozása során számolni kell azokkal a nemzetközi trendekkel, amelyek már a múltban elkezdődtek, s hatásuk már ma érzékelhető, de sokkal jelentősebb lesz a jövőben. Hogyan reagálhat az oktatáspolitikai a globális kihívásokra? A jövő lehetséges iskolamodelljeinek bemutatására tett kísérletet az OECD Oktatáskutatói és Innovációs Központja (CERI), megalkotva A jövő iskolája elnevezésű programját. Hat lehetséges forgatókönyvet vázoltak fel a „stabil bürokratikus rendszerektől” a „rendszer széthullásáig” arra fókuszálva, milyen lehet az iskoláztatás a jövőben. Az erre irányuló elképzeléseket és a jövőre vonatkozó néhány ötletet villantott fel előadásában Magyaré Fazekas Ágnes. Szalay István (Juhász Gyula Főiskola, Szeged) *A tanítói és a matematikatanári szak párosítása a bolognai folyamat keretei között* címmel tartotta meg előadását. Ez szerbiai körökben is nagy érdeklődésre számot tartó téma. Megtudtuk, hogy a bolognai folyamat magyarországi megvalósításának jelenlegi formájában a tanítóképzés élesen elkülönül a tanárképzéstől. A tanítóképzés négy évig tart, és folyamatosan illeszkedik a korábbi (megszűnőben lévő) lineáris képzésbe. A tanító az iskola 1–4. osztályaiban való tanításra kompetens, de egy műveltségi területet is köteles választani, amely feljogosítja arra, hogy az ennek megfelelő szaktárgyat az iskola 5–6. osztályaiban is tanítsa. A tanárképzés két fokozatban történik. Az első (BSc) három évig tart: a hallgató beiratkozik valamilyen alapszakra, ennek elvégzése után egyrészt kiléphet a munkaerőpiacra, másrészt jelentkezhet a tanulmányok második (MSc) fokozatára. Itt van a tanári (MSc) szak is, ezen két szaktárgyból kell képesítést szereznie. A matematika vonatkozásában ez kétféleképpen lehetséges: vagy a matematika alapszak és egy másik szak minor változatának, vagy egy másik alapszak és a matematika szak minor változatának birtokában. A tanítóképzésből jelenleg nincs lehetőség a tanárképzésbe való belépésre. Az előadás célja annak bemutatása volt, hogy a matematika műveltségi területet választó tanító szakos hallgató a képzése során olyan lehetőséget is választhat, amely összehangolható a matematika alapszak minor változatával, és ezáltal mint tanító matematikatanár (MSc)-szintű oklevélhez juthat, ami kompetenssé teszi az iskola 7–12. osztályaiban is a matematika tanítására.

Az őszinte megnyilatkozásokból sokféle jövőkép rajzolódott ki. Az információs társadalom változásait, az oktatástechnológia, a minőségellenőrzés és az egyéni utak jelentőségét azonban szinte minden dolgozat kiemelte. A hozzászólók a vitapontok esélyeire és a terminológia pontosítására utaltak, valamint a komáromi Sellye János Egyetem magyar nyelvű képzésére reflektáltak.

Pedagóguskörökben az utóbbi években gyakran szóba kerül a pedagógus (tanító, tanár) kompetenciája. Így nem csoda, hogy több szakember is foglalkozott vele. Josip Ivanović és társszerzője, Csapó Mónika fényt vetett a bolognai folyamat alapján történő tanítóképzés külföldi tapasztalataira. A komparatív pedagógia alapfeladata adta a szerzőknek az ötletet, hogy ebből a megvilágításból közelítsenek a fenti témához. Az összehasonlító pedagógia eredményei hozzásegítenek bennünket, hogy megértsük a jelenségek egyedi karakterét az adott oktatási rendszerben, és az oktatás javítása érdekében megtaláljuk az általánosítható jegyeket. A 2006-ban PISA-tesztek alapján készült felmérés eredményeire támaszkodva választották ki azt a hat országot, amelynek tanítóképzését tanulmányozták. Ezekben az országokban a tanítóképzést illetően tapasztalt más megoldásokkal, esetleg újításokkal próbálták párhuzamba állítani a szabadkai tanítóképző programját, módszereit, felépítését. Marija Bartulović (Horvátország) a tanítók szociális, Vesna Bedeković (ugyancsak Horvátország) pedig az interkulturális kompetenciájával foglalkozott. Neven Hrvatić neves horvát pedagógus a tanítók új kompetenciáit ecsetelte. Az Olivera Gajić, Ivan Večanski és Biljana Lungurov szerzőhármas a tanító professzionális identitásáról és kompetenciájáról értekezett. Tóth Szilvia a jövő pedagógusa, mint mediátor az iskolai agresszió elleni harcban témával foglalkozva már előrevetítette a jövő tanítójának új, létfontosságú tevékenységét. Lássuk, a szerző mire alapozza pesszimizmusát. Az utóbbi években eluralkodott az erőszak az iskolákban is, akárcsak a munkahelyeken, a családban, a forgalomban, valamint a társadalmi élet minden területén. Ez a jelenség új feladat elé állít pedagógust, tanulót és szülőt egyaránt. A konfliktusok nagy részét az olyan félreértések generálják, amelyek elsősorban a szereplők közötti kulturális, életkori és szociális különbségekből adódnak. Mi lehet az egyik megoldás? Tóth szerint a jövő pedagógusát kellő mértékben kell felkészíteni arra a feladatra, hogy ellássa a mediátor szerepét a felek közötti félreértések alkalmával. E speciális képzés során a pedagógusnak – egyebek között – meg kell tanulnia, hogyan kell csapatban dolgozni, hogyan kell adott helyzetekben elemezni és értékelni, illetve szert kell tennie a szükséges önismeretre, önkritikára is. Ehhez el kell sajátítania a különböző partnerek megtalálását, a velük való adekvát együttműködésnek a rutinját. A legfontosabb partnereket a szülők, az iskolai nevelőtestület, a kisegítő személyzet mellett az egészségügy, az igazságszolgáltatás és a rendőrség szervezeteiben kell a pedagógusnak keresnie.

A konferencia részét képezte a poszterszekció is. Egyik résztvevője, Pető István vajdasági pszichológus a *játék – nevelés – pszichoterápia* témával fog-

lalkozott. Tapasztalata szerint az oktatási tevékenység interdiszciplináris jellege nyitottá teszi az oktatást az új eljárások, módszerek megismerésére és alkalmazására, illetve új fogalmak használatára. A különböző tudományterületek által felkínált módszerek és eljárások háttérében a hatékonyság fokozása, a mindennapi oktatási-nevelési gyakorlat megváltoztatásának az igénye körvonalazódik. A változások során az iskolás gyermekek igényeinek, fejlődési ütemének jobban megfelelő gyakorlatot szeretnék megvalósítani. Sok esetben azonban csak az új fogalom köznapi értelmezése kerül be a pedagógusi köztudatba. A komoly intézményes háttérrel és kutatást feltételező eljárásoknak csak egyes elemei hatolnak át az iskola falain, téves értelmezést, alkalmazási nehézségeket okozva. Így van ez az egyéni és csoportos pszichoterápiás eljárások esetében is, amelyek alkalmazásával a gyermekek konfliktusainak megoldását, a gyermeki viselkedés korrekcióját, a nevelési tevékenység eredményességét, illetve az iskola mentálhigiénés hatékonyságát szeretnék elérni.

A nemzetközi tanácskozás – amelynek nyelve a magyar, a szerb, a horvát, és az angol (szimultán fordítással) volt – hivatalos része a szekciók, illetve a konferencia munkájának értékelésével ért véget. Eközben körvonalazódott a következő konferencia témája is: *Az esélyegyenlőség a felzárkóztatás és továbbképzés viszonylatában*. A konferencia teljes anyaga a *Munkák* c. gyűjteményben jelenik meg.

Csányi Erzsébet

CSÁTH-JÁRÓ ÁT-JÁRÓ

Csáth-way path-way

A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium (Újvidék), valamint az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara (Szabadka) 2008. szept. 25–26-án *CSÁTH-JÁRÓ ÁT-JÁRÓ (Csáth Géza, az irodalmi és pszichológiai diszkurzusok metszéspontja)* címmel nemzetközi interdiszciplináris tudományos konferenciát tartott Szabadkán, a Tanítóképző Karon.

A konferencia résztvevői a Pécsi Tudományegyetem, valamint az Újvidéki Egyetem tanárai, doktoranduszai, valamint más, a témával foglalkozó kutatók voltak: irodalomtudósok, pszichológusok, pszichiáterek, néprajzosok, művelődéstörténészek. Név szerint: dr. Bókay Antal egyetemi tanár (Pécs), dr. Káich Katalin egyetemi tanár (Szabadka), dr. Csányi Erzsébet rendkívüli egyetemi tanár (Újvidék), dr. Hózsa Éva rendkívüli egyetemi tanár (Újvidék–Szabadka), dr. Mirnics Zsuzsa egyetemi tanár (Budapest–Szabadka) – Heincz Orsolya doktorandusz (Pécs), mgr. Beszédes Valéria kutató (Szabadka), Samu János Vilmos tanársegéd, doktorandusz (Szabadka–Pécs), Beke Ottó tanársegéd, doktorandusz (Szabadka–Pécs), Bús Natália egyetemi hallgató (Szabadka), Kőváry Zoltán kutató, doktorandusz (Szeged–Pécs), Büti Etelka doktorandusz (Pécs), dr. Erős Ferenc egyetemi tanár (Pécs), dr. Stark András pszichiáter (Pécs).

A tudományos programbizottság tagjai (dr. Bókay Antal, dr. Csányi Erzsébet, dr. Káich Katalin, dr. Hózsa Éva, Samu János Vilmos) a konferencia-felhívásban hangsúlyozták, hogy a konferencia célja olyképp írni Csáth Gézáról, hogy kitűnjön, mennyire sokféle lét adódik zenéből és képzőművészetből, publicisztikából és szépirodalomból, klinikai orvoslásból és a pszichoanalitikus retorika szubverzív terjeszkedéséből. Csáth Géza ugyanis egy személyben (volt) író, zeneszerző, festő, publicista, orvos, pszichoanalitikus, ezért célszerűbb Csáthokról beszélni, mintsem egyetlen, autentikus és megkonstruálandó Csáthképről. Nagyobbára úgy képzeljük, minden egyes konferencia vagy szöveg közelebb visz minket az „igazi” témához, pedig legalább annyira módosítja azt, vagyis interveniál, hiszen „igaz” nincs, nem volt, nem lesz, de nem is kell. A konferencia célja az volt, hogy a résztvevők megérzékiítsék, hogyan indázik szét váratlan irányokban a tárgy, hogy a sok Csáth közül párbeszédbe elegyedjenek egyikkel-másikkal, hogy felmutassanak közülük néhányat, de inkább új arcot rajzoljanak hozzá, a végén pedig többes szám maradjon.

Dévavári Beszédes Valéria *A szabadkai polgárság Csáth Géza gyermekkori naplójának tükrében* című dolgozatában azt fejtegette, lehet-e forrásként használni egy tízenéves gyermek naplófeljegyzéseit. Nyújtanak-e azok megbízható adatokat egy adott korszak társadalmi viszonyairól, egy kisváros polgárságának az életéről. A vizsgálat eredményei szerint, még egy olyan viszonylag kisváros esetében is, mint Szabadka, ifjú Brenner József feljegyzései csak némi fogódzót nyújthatnak. Joggal vetődik fel az a kérdés is, mennyire általánosítható a szabadkai középosztályra az az életmód, amely a Brenner családra volt jellemző, átlagos polgári, értelmiségi család volt-e idősebb Brenner József családja. Az előadás a szűkebb Brenner család életét mutatta be Csáth Géza, öccse, Jász Dezső gyermek- és ifjúkori naplója, továbbá idősebb Brenner József hátramaradt memoárjai alapján. A dolgozat Dér Zoltán és Szajbély Mihály kutatási eredményeit érvényesíti. Reflektál Magyar László és Kenyeres Kovács Márta Lányi Ernőre vonatkozó tanulmányaira, valamint Kosztolányi Dezsőné Kosztolányi-életrajzára.

Bús Natália *Spanyol ópium az állatkertben* című tanulmánya azon téma köré szerveződik, amely – Julia Kristeva, Judith Butler és más feministaként tételezett szerzők elméleti alapállásait, a posztmodern feminista diszkurzus stratégiáit és Jacques Lacan terminológiáját felhasználva – intertextuális kapcsolódásokat kutat a vizsgált szövegek bizonyos metonimikus elcsúszásai mentén. A kapcsolatok (re)textualizálásához a feminista diszkurzus perspektívái és a lacani pszichoanalízis fogalomrendszere nagymértékben hozzájárul, ugyanis képes szóra bírni, és esetenként egymás és önmaguk ellen kijátszani azokat a szövegbeli vakfoltokat, melyek temporálisan az egymással való kapcsolódások révén konstituálódnak az interpretáció terében. A vizsgálódás végül elvezetett azokhoz a következtetésekhez, amelyek feleletként szolgálhatnak a Csáth-orvos-Brenner-nő-gyilkos-drogfüggő-beteg-feleség-író jelölőhálózat csomópontjaiban implikálódó kérdések esetében.

Erős Ferenc előadásában (*A pszichoanalitikus és páciense mint „hős” és mint „szerző”*) olyan irodalmi művekkel (elbeszélésekkel, regényekkel, naplókkal, önvallomásokkal) foglalkozott, amelyeknek szerzője, hőse vagy mindkettője pszichoanalitikus, illetve páciens. Nem azt vizsgálja elsősorban, hogyan hat a pszichoanalízis az irodalomra és viszont, hanem azt, hogy milyen következményei vannak a szerzői szubjektumra, a narratív pozícióra nézve annak, hogy az író, az analitikus és a páciens (aki különböző kombinációkban lehet egy és ugyanazon személy is) egymás terébe lép, felborítva megszokott határokat és normákat. Csáth Géza műveiből kiindulva olyan regényekről volt szó, mint például Füst Milán *A Mester én vagyok*, Italo Svevo *Zeno tudata*, Georg Groddeck *A lélekkereső* és D. M. Thomas *A fehér hotel* című alkotása, végül, a „pszichoanalitikus regény” dekonstrukciójának két mai példája: Julia Kristeva *Gyilkosság Bizáncban* és Dai Sijie *A Di komplexus* című regénye.

Beke Ottó *Mesék, amelyek rosszul végződnek* című előadásában kifejtette, hogy Csáth Géza novellisztikája nagyjából negatív narratív logikát követ. A történetek a halállal mint megjelölhetetlen, mint a léten vagy az itt-léten túli ponttal határosak, konzekvenciájuk a semmi felé nyitott. Mesék tehát, amelyek rosszul végződnek.

A novellaciklus és a gyűjteményes kötet címe (*Mesék, amelyek rosszul végződnek*) interpretációs stratégiaként és olvasati javaslatként szolgál, amely a narratív szekvenciákat egy előre meghatározott keretbe foglalja, függetlenül az egyes szövegek egyediségétől, megformálódási módjától.

A műfaji kódok hangsúlyos jelenléte azonban az elbeszélőforma repetitív affirmációja révén szintén jelentővé válik, és ellensúlyozza a tematikai-narratív negativitást. Egy másik szövegtér nyílik meg ilyképpen, amely ironikus felhangokkal él, és metanarratív utalásaival megtöri a fikció illúzióját, miközben mintegy a történetmesélés esélyeit latolgatja.

A narratív szekvenciák műfaji strukturálódásán túl a műfaj narrativitása mint önreflexió bontakozik ki.

Hózsá Éva kifejtette előadásában (Csáth én-tűzijátéka és a Palics-álomba vezérlő [villamos]kalauzok), hogy a csáthi írói opus fokozatosan egyre inkább hozzáférhető a kutatás számára, noha a vajdasági és a magyarországi könyvkiadás, illetve recepció nem igazán fut mindig egy vágányon. A fordítások révén viszont a befogadás sokrétűbbé vált. A német irodalomértés *egyik támasza* például a *Muttermord* (1989) című novelláskötet válogatása, illetve utószava, amelyben Hans Skirecki az életrajzi adatok és a gyakran tévesen feltüntetett születési időpont közlését követően kiemeli a sztálinista irodalompolitika ideológiai torzulásait, a dekadens íróvá váló „lefokozás” egysíkúságát, majd az 1956 után megvalósult rehabilitálást, vagyis irodalomértésünk „örökletes előfeltevéseiből” és ezek reflexióiból indul ki. A kiadói koncepció szerint a novelláskötet és a *Napló* összetartozik, ennél fogva kétkötetes kiadványként jelent meg Berlinben (1989–1990). A *Napló*hoz fűzött tanulmányt Földényi F. László írta, a szöveg a várakozás dilemmáját, az „élő halott”, azaz a haláltudatú én látásmódját, ám mindenek előtt a rövid életút értelmezésére alkalmas tűzijáték-hasonlatot vetette fel. A csáthi kallódás a berlini utószó szerint a perspektívák sokféleségének problémáját emeli ki.

Az összehasonlító kutatások, akárcsak az egyoldalú freudi koncepciók azt igazolják, hogy irodalomértésünk nem mindig tart lépést a megértés, a tapasztalás, a kulturális identitás dinamikája, a fix pontok vezérlése, a hipertext-diskurzus stb. terén bekövetkezett átalakulásokkal.

Samu János Vilmos előadásának címe *A szerző „külsőlegessége magán a határon játszódik”*. *De (hol) van, látható ez a határ?* volt. A dolgozat a Csáth Géza írói névvel jelölt, vaskosan kanonizált szerzői pozíciót járja körül, illetőleg annak filmes reprezentációját tagolva adalékokkal szolgál a metalepszis elmé-

letéhez, biotext és medialitás, szubjektumfilozófia és irodalomelmélet interferenciáihoz. A narrátor és szerző viszonyának árnyalásával, egy alanytalanított nyelvfilozófiába való bevezetésével azt a tézist járja körül, miszerint a narrátor a szerzői szubjektum föllazított, esszencialisztikus előadottságától megfosztott, nyelvfilozófiailag reflektáltabb változata.

Az előadás a Csáth novellisztikájának motívumvilágából építkező, annak verbális kódoltságát audiovizuálisan transzponáló filmalkotásból, Szász János *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című munkájából indult ki, az adott opus keretei jelentették a vizsgálódás horizontját, ezért a nyelviség problémája eleve a médiumköziségben jelenik meg. Külön hangsúlyt kapott a nyelv láthatósága, nem csupán az ekphraszisz módusában, hanem az írott jelölő vizualitásának kezelése révén, a fényképezett írásnak mint szemantikai jegyeitől megfosztott érzékelhetőségnek a fölvetésében.

Stark András a *Dr. Brenner József és Klein Gizella találkozása az Ópium c. film tükrében* című előadásában Szász János filmjéből vett idézetek segítségével a pszichiáter és páciense kapcsolatának alakulását, a pszichoanalitikus folyamatban meghatározó áttétel-viszontáttétel megjelenését, megértésének nehézségeit érzékeltette.

Jung és Sabina Spielrein kapcsolatával szinte egy időben történik meg Brenner doktor és Gizella kisasszony találkozása. Jung hatással volt Csáth analitikus szemléletére, ismerte és alkalmazta a szóasszociációs próbát. A párhuzamokban és különbségekben az intimitás lélektani megszületésének, a szeretésnek mint alapvető terápiás hatásnak a kérdései érdemelnek figyelmet.

Büti Etelka előadásában (*Csáth mint anyagyilkos*) arról beszélt, hogy a világ-irodalom tele van az anya szentségének dicséretével. Az idősebb családtagokat általában tisztelni illik. Több alkotás is foglalkozik az apa meggyilkolásával, a pszichoanalízis alap-meséje is Oedipusz királyról szól, aki (tudtán kívül) agresszióra válaszolva ölte meg apját. Az anya-gyilkosságok ritkák, Csáth azonban legalább két novellájában ír róla. Felvetette a kérdést, hogyan, milyen pszichológiai jelentéssel tűnnek fel ezek a gyilkosságok novelláiban (*Anyagyilkosság, Találkoztam anyámmal*), és mit tudhatunk meg arról, hogyan kezelte Csáth személyes tragédiáját, s miért lehetett szüksége e szublimált bűnökre?

Mirnic Zsuzsanna *Az Elérhetetlen keresésében – A korai sérülések jelentősége Csáth Géza pszichobiográfiájában* címet viselő előadása Csáth Géza életének lélektani szempontból eddig háttérbe szoruló összefüggéseire fókuszált: a valódi édesanyával (Decsy Etelkával), valamint a gyermekkor (a serdülőkor előtti időszak) nőfiguráival következtethető kapcsolati mintákra; mindezek ugyanis mind a szenvedélybetegség, mind pedig a nőkkel való későbbi kapcsolat alakulását jelentősen megalapozták – erre pszichoanalitikus esettanulmányok, tapasztalati tények és empirikus adatok alapján egyaránt következtetni lehet. Az író életében az édesanyával való viszony említésének hiánya – szinte teljes elhallgatása –

nagy valószínűséggel a preverbális időszakból származó, feldolgozatlan traumákat jelez, melyek túllépésében az apával való ambivalens kapcsolat szintén hátráltatta; az anyakapcsolat korai munkásságában való ábrázolása is ezzel összhangban alakul (a novella, amely híressé teszi: az *Anyagyilkosság*).

Káich Katalin előadása Szabadka századfordulós művelődési életével foglalkozott. Azt vizsgálta, milyen közművelődési állapotok voltak akkortájt, amikor Csáth iskolába járt, milyen volt az iskolarendszer, a színházi élet, a zenei kínálat, milyen napilapok, hetilapok jelentek meg? Hogyan működött a Szabad Lyceum?

Csányi Erzsébet *Élet – veszély; Csáth hintája határok között* című előadásában elmondta, hogy a Csáth-novellákban megjelenő veszély-motívum a határok közötti átjárhatóság kérdését puhatolja. Az élettörténetek misztikus, kanyargós ösvényeire vetítve a veszély hintája kinagyítva, szűrt fényben jelenik meg. Ez a megélhető, intenzív idő, amely ott villószik a hős döntéseiben, a választás izgalmában, a kihívások keresésében. Határon két világ között: kamasz- és felnőttkor, valóság és álom-láz- emlékek, fantáziaképek között, de elsősorban határon élet és halál között.

Az elemzés foglalkozott a másságnak mint veszélyes, új, ismeretlen életminőségnek az igénylésével, ami nélkülözhetetlen a Csáth-hősök totalitás-élményének konstituálódásában. Életveszélyes vállalkozásaikban e hősök érzékelik, sőt megidézik a veszélyt, szükségük van a destruktív élmény újrajátszására. Életük strukturálódásának váza a kísérlet.

Csáth műveiben nemcsak a szadista destrukció katartikus jelenetének felmutatása fontos, hanem a negatívumot létrehozó és vele szembesülő alanyok közömbössége, edzettsége is. A vitalitás-motívummal egybehangzó érzelmi immunitás együttesen e hősök testi-lelki fölényét, de e fölény botrányát is demonstrálják.

A botrány felmutatásának és mással való megosztásának szükségéből fakad a kísérletjelenetek színházjellege, a néző és szereplő pozícióinak explikálása, a katarzisz felhevítése.

Bókay Antal *Szelf-projekció és szelf-konstitúció az álomban* című előadásában elmondta, hogy a pszichoanalízisnek a XX. század elején keletkező diszciplínája és terápiás gyakorlata jelentős hatással bírt Csáth (és sok más kortárs) művészetében, szemléletében. Az előadás centrumában az álom problémája állt, mely a pszichoanalitikus szemantika, szemiotika reprezentatív területe. Freud álom-fogalma kettős, egyrészt egy tartalmi irányú, mely az álom és vágy kapcsolatára épül, másrészt pedig formai irányú, mely az álommunka fogalmával egy mediáló retorikai stratégiát teremt.

Köváry Zoltán *Matricídum, morfum és pszichoanalízis – Témák és variációk Csáth és Kosztolányi életében és műveiben* címmel tartotta meg előadását, amelyet a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 2007-es őszi konferenciáján elhangzott Paneth Gábor-előadás indukált: az anyagyilkosságról mint

kriminálpszichológiai jelenségről és irodalmi témáról szólt. Ez utóbbi egyik legismertebb magyar irodalmi példajaként Kosztolányi *Édes Anna* című regényét említette, amelyet a közelmúltban elhunyt Nemes Livia elemzett részletesen pszichoanalitikus szempontból. Az előadás nyomán kérdések egész sora merült fel, amelyek kétséges megválaszolhatóságuk ellenére érdemesek megvitatásra. Vajon véletlen-e, hogy a matricídium témája Kosztolányi unokatestvérének, Csáth Géának az életművében is jelentős helyet foglal el, de kevésbé áttételesen; konkrétan *Anyagyilkosság* címmel jelenik meg? Az, hogy az anyagyilkosság Csáth művészetében kevésbé álcázott, „cenzúrázatlan” formában bukkant fel, kapcsolatba hozható-e azzal, hogy az író tragikus sorsában később ténylegesen bekövetkezett egy „anyagyilkosság”, mégpedig feleségének, Jónás Olgának a megölése formájában? A pszichoanalízis tanulsága szerint a tettek sarkalló vágyak tudattalan fantáziákban öltenek körülírható alakot, amelyek az én állapotától függően válnak álomképpé, cselekedetté, vagy művészi tehetség és „szublimációs képesség” megléte esetén műalkotássá.

Honnan származhat az erőszakos eseményt irodalmi témának választó unokatestvérek közös fantáziája, és véletlen-e, hogy Csáth novellájában fiútestvérek követik el a gyilkosságot? Hogyan ragadhatók meg az elaboráció sikeres (Kosztolányi) és sikertelenné váló (Csáth) formái közti lélektani különbségek? Kapcsolatba hozhatók-e ezek – a klinikai kutatási eredmények szerint – az anya korai hatásától és a szelf szabályozásának zavaraitól korántsem független ópiumhasználat kontrollált (Kosztolányi) és kényszeres (Csáth) változataival? És végül: milyen hozadékaik lehettek volna a morfiumfüggő orvos, a lélektani irodalom mellett „vad” analízist is művelő Csáth Géza tervezett analitikus kúrájának, amelyet a mélylélektani felismeréseket „csak” művészi ábrázolásra felhasználó Kosztolányi Dezső szorgalmazott, és maga Sigmund Freud vezetett volna?

A nagyszámú közönség előtt lezajlott kétnapos tanácskozáson az előadásokat tartalmas eszmecsere követte. Az elnöklők dr. Hózsá Éva és dr. Bókay Antal voltak.

Orcsik Roland

Csáth és Kosztolányi Palicson

Csáth and Kosztolányi at Palics

A budapesti székhelyű Fiatal Írók Szövetsége (FISZ) tagjaiként Kollár Árpád és Mészáros Márton szeptember 27-én Csáth- és Kosztolányi-szimpoziumot szervezett Palicson. A tanácskozás főcíme Kosztolányinak a *Csáth Gézához* című költeményéből vett idézet: „*Alszik a fény.*” Pár nappal előtte, szeptember 25-én, csütörtökön és 26-án, pénteken Szabadkán, a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon *Csáth-járó át-járó* címmel volt konferencia. Sajnálatos, hogy a két esemény között viszont nem volt átjárás, a közös pontot csak a mindkét konferencián jelen levő tudósító újságírók és a téma biztosította. E beszámolóban sem lesz átjárás, csak a FISZ által szervezett asztali beszélgetésre összpontosít majd. Szándékosan nem használom a szimpózium kifejezést, ugyanis az otthonias hangulatú palicsi könyvtárban családias légkörben zajlott az esemény. A viták nemegyszer több kört futottak, mint pl. a budapesti Mészáros Márton *Álom dél után* című előadását követően, aki Arthur Rimbaud *Hajnal* című prózaversét és Csáth Géza *Délutáni álmom* című novelláját vetette össze. Kisebbségi szópárbaj alakult ki a „valóság” és az „álmom”, továbbá a „leírás” fogalmai körül, a vita után azonban továbbra sem volt világos a különbség az „álmom” és a „valóság” kategóriái között, főleg akkor nem, ha Rimbaud és Csáth műveiben keressük erre a válaszokat. A soron következő budapesti előadó Bodrogi Csongor volt, ő Kosztolányi Dezső *Csáth Gézának* című verse utóéletéről, intertextuális vonatkozásairól, recepciójáról szolt. Szóba került Tandori Dezső *Mottók egymás elé* című kollázsvetése is, továbbá lelepleződtek azok az ideológiai vonatkozások, amelyek miatt az irodalomtörténet sokáig gyengének ítélte meg Kosztolányi költeményét. A kritika ideológiai háttére nemegyszer politikai színezetű volt, a „cirillbetűs Szabadka” sorban nacionalista hangokat hallott; ezt éppen Tandori problematizálta az egyik esszéjében. Bodrogi a Kosztolányi-vers befogadástörténetének beható elemzése után igen jól átgondolt értelmezéssel rukkolt elő, amelyben a „sohase-jövő és sohase-beszélő” másik (Csáth) került a terítékre. A következő előadó az Egerben tanító Bednánics Gábor volt, aki provokatív kalapácsütéssel indította a mondandóját. Nietzsche a *Bálványok alkonya* című írásában kalapáccsal sújt a bálványokra, leleplezendő az ürességüket. Bednánics nietzschés habitussal a következő mondattal indította előadását: „Csáth Géza dilettáns író.” Ez az első hallásra övön alulinak tűnt, ám *Bednannietzsche* kellő felkészültséggel részletezte a XX. századelői „dilettáns”

és „profi” írók, pontosabban a *Nyugat* körén *belüli* és azon *kívüli* céhek közti különbséget. Meglátása szerint Csáth novellisztikájában kevés az összetettebb megformáltságú darab (leszámítva az *Anyagyilkosságot*), az írások szerkezeti-
leg gyakran könnyen átláthatóak. Ugyanakkor bármennyire is felkészült volt Bednanics, előadásából olykor nem kristályosodott ki, mivel vagy kívül viaskodik: a Csáth-kultusszal vagy Csáth írásaival. A kultusz-kritika olajozottan működött, ám annál nehezebb volt Csáth írásainak „dilettáns” kategóriába sorolása. Az előadás utáni vitában Bednanics maga is beismerte, hogy a dilettáns/profi kategóriák talán túl szűknek bizonyulnak Csáth megítéléséhez, arról nem is beszélve, hogy a *Nyugat* köréhez sok olyan író is tartozott, akik nem képviselték az élvonalat (pl. Kafka Margit, Gellért Oszkár). Ám Bednanics előadása bátorságról tanúskodott, mert képes felkavarni az irodalomtörténet poshadt állóvizét, s ha nem is oldja meg a Csáth-recepció problémáit, újra felidézi, s más nézőpontból világítja meg őket. Kosztolányi egy helyütt azt állítja: „A nagy írók lassankint mind megtalálják a maguk ellenségeit” (*Írók ellenségei*), majd így folytatja: „Az irodalmi fejlődés ilyenképpen az ő munkásságuk és a kritikai ellenhatás összetevőiből alakult eredő vonalán indulna meg új és merészebb sikok felé.” Ilyen értelemben Bednanics provokatív kalapácsütései rést üthetnek azon a falon, melyet a kultusz betonozott Csáth művei köré, s ezzel újabb lehetőségeket tárhat fel a Csáth-kutatásban.

Bengi László textológiai elemzéssel érkezett; Kosztolányi *Aranyársarkány* című, ifjúsági és felnőtt regényváltozatának textológiai problémáiról beszélt. Rendkívül dinamikus, lendületes előadása élvezhetővé tette az amúgy eléggé szövevényes problémavilágot. Bengi penge és pörgő előadása mindenkit felcsigázott, nyitott, főleg annál a résznél, amikor kiderült, hogy miként változott az ürülék patkánnyá a regény korántsem elfeledett, megnyirbált ifjúsági változatában. Bengi után az újvidéki magyar szakos Szabó Szilvia következett, aki szintén az *Aranyársarkányt* elemezte, hermeneutikai nézőpontból. Előadásának fő kérdései a(z) (ön)megértés lehetősége és lehetetlensége köré csoportosultak. A „saját” és az „idegen” viszonyát Szabó pontos meglátásokkal támasztotta alá, bizonyítván, hogy Kosztolányi regénye kortárs irodalomelméleti szempontból is izgalmas olvasmány. Szerinte az idegen világok megértése a sajátot teszi próbára, hozzáfűzhetjük, hogy ez az olvasásra is érvényes, hiszen egy regény megértésének kísérletei a saját befogadóképességünket teszik próbára. A hatodik előadó a zentai születésű, ám jelenleg Szabadka–Szeged reláción élő kiváló költő, Kollár Árpád volt, aki Kosztolányi fordításszemléletével foglalkozott. Kollár megkülönböztette a korai, laza módon fordító Dezsőt a kései, szigorú Kosztolányitól. Mindezt pedig párhuzamba állította egy Esti Kornél-novellával (*Esti a bolgár kalauzzal cseveg bolgárul, s a bábéli nyelvzavar édes rémületét élvezi.*) A párhuzam kimutatása után Kollár Kosztolányi korai fordításszemléletét „a csalás otthonosságának” nevezte. Gondolatébresztő előadása után néhány

előadó vitatta Kollár állítását, hogy Kosztolányi fordításszemlélete „koraira” és „késeire” osztható, mert a korszakokon belül is vannak különbségek: Kosztolányi hol hűségesen, hol hűtlenül fordított.

A szimpózium utolsó előadói szerepe a jelen sorok írójára hárult, aki azt próbálta bebizonyítani, hogy a szerzőkből mindig utólag kreálunk prófétákat. Így volt ez Kosztolányi és Koncz István kapcsán is. Kosztolányi ugyanis 1909-es belgrádi útirajzában, tehát még a balkáni háborúk és az I. világháború előtt, a háború előérzetét fogalmazta meg. Hasonlóan járt el Koncz István is, aki *A Tisza partján* című, 1987-es költeményét Kosztolányi-mondattal zárja le: Háború lesz. Érdekes, hogy a '90-es évek balkáni polgárháborúinak kitörésével a Koncz-recepció prófétikus szerepet tulajdonított ennek a mondatnak. Ugyanakkor a szerző 1989-es *Ellen-máglya* című kötetének korabeli, vagyis háború előtti recepciója még nem látta bele a vitatott mondatba a közelgő balkáni kataklizmát. Az előadás hiányosságot mutatott a konczi költészet metafizikus dimenziójának bizonyítása terén, vagyis innen kéne továbblépni a következő Csáth–Kosztolányi találkozás felé.

F. Cirkli Zsuzsa

EMBER- ÉS NEVELÉSI ESZMÉNY A LOVAGKORTÓL NAPJAINKIG

*Educational and human ideals from the age
of chivalry up to the present time*

A Szent György Lovagrend Délvidéki Nagypriorátusa a Reneszánsz Év alkalmából 2008. szeptember 27-én, Zomborban tudományos értekezletet szervezett *Embereszmény és nevelési eszmény a lovagkortól napjainkig* címmel.

Bogner István az 1470 telén Esztergomban zajló tudományos szimpóziumról szólva elmondta, az időpont nincs teljesen tisztázva, annyi viszont bizonyos, hogy 1468 és 72 között nem mai értelmezésben vett humanista szimpóziumot szerveztek Esztergomban, Vitéz János érsek palotájában. Az összejövetelen az érsek mellett Mátyás király, Thuz János, valamint Galeotto Marzio és Giovanni Gatti domonkos teológus is részt vett. Galeotto Marzio ír az esztergomi lakomáról, amelyen Mátyás király teológiai vitát provokált az inkvizítor Gattival, és a vita a király győzelmével zárult, aki könyvet hozatott a vendéglátó érsek könyvtárából, és az abból felolvasott idézettel hallgattatta el ellenfelét.

A horvátországi Belovár megyében, Zrednán 1408-ban született Vitéz János egyházi és politikai pályafutásának ismertetése keretében Bogner István egyebek között rávilágított Vitéz rendkívüli műveltségére. Életrajzírói szerint Magyarországot a múzsák menhelyévé alakította. Saját költségén az abban a korban vezető szerepet játszó bolognai egyetem mintájára megalapította a pozsonyi új egyetemet, az Academia Istropolitanát négy karral (teológia, filozófia, jog és orvostudomány). Az érsek könyvtára Európa-szerte híres volt, codexeit maga nézte át és javíttatta; ezek később szétszóródtak külföldi könyvtárakban. Az Academia Istropolitana létesítésében kulcsszerepe volt Mátyás királynak. Uralkodása idején vert gyökeret Magyarországon a reneszánsz és a humanizmus, s ezt a korszakot a szakirodalom több helyen is a magyar kultúra fénykoraként említi. Noha Nagy Lajos uralkodása alatt 1367-ben, a heidelbergi előtt alakult meg a Pécsi, majd 1395-ben Zsigmond király alatt az Óbudai Egyetem, de mindkettő megszűnt, s szükség volt egy újra. Janus Pannonius Mátyás király megbízottjaként kérelmezte II. Pál pápánál új egyetem engedélyezését, s a pápai jóváhagyás alapján a király Pozsonyt jelölte ki székhelyül. Vitéz János nem csak megszervezte, hanem nagyrészt pénzelte is az Academia Istropolitanát.

A korszak legjelesebb tudományos személyiségei, Európa leghíresebb egyetemének tanárai jöttek Magyarországra, s ugyanilyen fontos, hogy a magyarok

Európa leghíresebb egyetemein szerezték tudásukat, amelyet Magyarországon kamatoztattak. Ez a körülmény érleli meg a feltételeket a Sodalitas Litteraria Danubiana, azaz a Dunai Tudós Társaság megalapítására. Az 1497 nyarán alakult szervezet elsősorban nem tudományos és irodalmi jellegű volt, inkább társadalmi jelentőséggel bírt. Ez volt az első olyan szervezet, amely Bécsben és Budán tartotta összejöveteleit, s a két város humanistáit fogta össze. A társaság elnöke Celtis Konrád (Conrad Celtis) volt. Jeles személyek képezték a tagságot, köztük Melius Juhász Péter, a helvét reformáció, azaz a kálvinizmus magyarországi megszilárdítója. A tagok összejöveteleket, szimpóziumokat tartottak a kor szellemében, ami azt jelenti, hogy a társas vacsorákat tudományos vitákkal fűszerezték.

Mi az üzenete 2008-ban, a Reneszánsz Évében az Esztergomi Tudományos Szimpóziumnak és a Dunai Tudós Társaságnak? Láthatjuk, hogy Mátyás király korában Magyarország Európa vezető hatalmai közé tartozott, mind politikai, mind tudományos viszonylatban. Tehát van mire felnéznünk, ha történelmünkre tekintünk, és a jelenben is tudósaink, Nobel-díjasaink karát nézve emelt fővel járhatunk.

A hét szabad művészet, a hét lovagi készség és a hét lovagi erény ázsiója napjainkban című előadásában Szöllősy Vágó László kifejtette, a hét szabad művészet, illetve a Septem artes liberales (grammatica, dialectica, rhetorica, mathematica, geometria, astronomia és musica) a római nevelés alapfogalmának számít, és tulajdonképp a kor teljes műveltségének egységes rendszere. Az adott kor műveltségi igényeihez alkalmazkodva, az 5.-től a 15. századig uralta a nevelés elméletét és gyakorlatát. A 8. században a rendszert kettéválasztották (trivium: grammatica, dialektica, rhetorica, valamint quadrivium: astronomia, aritmetica, geometria, musica). A reneszánsz korban az értelmiségi alpműveltségét a latin nyelv alapos ismerete és használatra képes tudása, az írásbeli szerkesztés elmélete és gyakorlata, a csillagászat–naptárszámítás és egészségügyi ismeretek, továbbá az elméleti és gyakorlati énektudás képezte. Milyen ázsiója van a hét szabad művészetnek napjainkban? A trivium tárgyainak presztízse elszomorítóan alacsony, amit tükröz a nyelvtörés, a nyelvi igénytelenség, a verbális kommunikáció ellaposodása, sajátos tolvajnyelvek kialakulása, idegen nyelvi beütések terjedése (OK, projekt, Niké, MIRKek könyve stb.). A quadriviumot alkotó tárgyak ázsiója jóval nagyobb, ami leginkább a számítás-technika, az űrkutatás, a nukleáris energia, az építészet, a hangtechnika területén szembeötlő. Ennek folytán egyesek mérhetetlen gazdagodása új kasztrendszer kialakulásához vezetett, aminek a katasztrofális következményei nyilvánvalóak. A test és lélek harmonikus fejlődésén alapuló antik görög nevelési eszményből eredeztethető a lovagi készségek és erények kialakulása. A cél olyan ember formálása volt, aki egyaránt megállja helyét a gazdálkodásban, az állami életben és a harcban, s ennek érdekében fejleszti testi erejét, takarékos, kész lemondani, becsületes, és önzetlenül szolgálja a közügyet. A lovagi készségek: a lovaglás, az úszás, a nyilazás, a vívás, a vadászat, a sakkozás és a versfaragás/éneklés.

Egy pár évtizeddel ezelőtti közel tízezres populáción végzett magyarországi eszményképkutatás azt bizonyította, hogy a lovagi készségek a 15–25 éves korosztály számára nemrég még népszerűek voltak. Egy-két történelmi személység mellett kiemelkedő sportemberek, köztük öttusázók emelkedtek a fiatalok eszményképévé. Az értékrend azóta e téren is változott, napjainkban a fiatalok körében aligha eszmény bármely lovagi készség, legföljebb a versfaragásnak/éneklésnek lenne némi esélye hasonló véleménykutatáson. Mi a helyzet a hét lovagi erénnyel: a testi erővel, a bátorsággal, az Isten, a király vagy/és a hűbérúr, valamint a hölgyek szolgálatával, az elesettek gyámolításával, az adott szó szentségével, a jog tiszteletével és az igazság védelmezésével? Nyilvánvaló, hogy korunk csak a testi erőt és a bátorságot preferálja. Az erkölcsi nevelés úgyszólván teljes egészében kimaradt az intézményes nevelésből. Az egyetemes erkölcsi normák ismerete és gyakorlása mélyponton van. Divatos a demokráciára hivatkozni: ez kell, ez nem kell a népnek. A közérdekké nyilvánított dolgok is háttérbe szorulnak, ha nem áll mögöttük érdekcsoport. A pozitív változás érdekében találni, vagy teremteni kell az egyetemes erkölcsi normák mentén ható érdekcsoportot.

Petrik Emese előadásában hallhattuk, miként nyilvánul meg Kölcsey Ferenc ember- és nevelési eszménye a *Parainesis*-ben (Intelemben). (A kötetet az Aracs Társadalmi Szervezet jóvoltából valamennyi délvidéki magyar nyelven érettségiző diák, magyartanárai és az iskolai könyvtárak díjmentesen megkapják. – F. C. Zs. megjegyzése) Kölcsey 12 évesen veszítette el szüleit, gyerekként kellett érzelmileg és szellemileg önállósulnia. Erejét gyakorolt hitéből merítette, emellett irodalmi szellemóriásokat választott barátoknak, példaképnek. Kazinczyval barátkozva az akkori modern magyar szépirodalom formáló erői érlelték szellemiségét, Goethe iránti rajongása révén pedig az egyetemes irodalmi és bölcséleti értékek beavatottjává vált. Ennek gyümölcse nemzeti imánk, a Himnusz. Az unokaöccsének, Kölcsey Kálmánnak szánt szellemi-erkölcsi tartalmú intelmeit, tanításait először az *Atheneum* közölte folytatásokban. Az Intelmek három egyetemes értékű vezérsugara: 1. az életet átható örökérvényű eszme felismerése; 2. az emberré nemesedés legfőbb erényei; 3. a nemes eszmei értékek átadása tanítás és nevelés révén. Kölcsey hitt az örök fennmaradás rendszerében, az anyag mulandóságán túl a szellemi eszmeiség örökérvényűségében. „Az ember tökéletesülhető teremtmény”, és ezért gyengeségein túllépve törekednie kell az igazi nagyságra. Humanizmusát tükrözi, hogy meggyőződése szerint az „emberi tudomány legfőbb célja maga az ember”, tehát nem tömegemberi minőségre, hanem valós egyénre szabott nemesedésre intett. A nemes eszmei értékeket Kölcsey szerint először is önmagunkban kell kiépítenünk, majd szeretetet, életet, gyermeket nevelve átadnunk, oltóágként nemesítve nemzetünk tudat-, lét-, eszme- és küldetéstörténetét. A Kölcsey által képviselt eszményeket csak feltétel nélküli szeretettel lehetséges megélni és éltetni.

A délvidéki oktatás helyzetéről a középkorban Pál Tibor értekezett. Előadásából megtudtuk, vidékünkön az Árpádok korában a bácsi káptalani iskola a legjelentősebb tanintézmények közé tartozott. 1092-ben alapították, és feladata elsősorban a világi papképzés volt. A bácsi székesegyházi iskolán kívül Titelen, Kőben és Háj-Szentlőrincen úgynevezett társkáptalanok működtek. A kői káptalani iskola a tatárjárást követően átköltözött a mai Bánostorra. A Délvidéken a káptalani iskolákon kívül monostori iskolák is működtek Bodrogonmonostoron, Dersen, Gajdelon, Bodrogszigeten, Bátmonostoron, Bácsott, Baján, Futakon, Kabolban, Küllődön, Czoborszentmihályon és Zentán. Ezek feladata elsősorban szerzetesképzés volt. A tanulók grammatikát, dialektikát és retorikát tanultak. Bács és Bodrog vármegyén kívül pátriánkban Marosváron és Csanádon is működtek egyházi iskolák a középkorban. A marosvári iskolát Gellért püspök (Szent Gellért) alapította. Kezdetben papokat neveltek abból a célból, hogy magyar papok oktassák a magyar népet a kereszténységre. A marosvári iskola Gellért püspök jóvoltából a külföldi iskolák mintájára szerveződött, s fő tárgyai a vallásoktatáson kívül az olvasás, az írás, a számolás, a latin nyelv és az ének.

Az Árpádok korában jelentős iskola volt még a magasabb fokú képzést biztosító csanádi. A középkori változások magukkal hozták az oktatási rendszer világiasodását. Az egyházi reformátorok mellett megjelentek a társadalom megújulását hirdető laikusok. Az életigenlő reneszánsz embere az ókor emberideáljához fordult. E forradalmi gondolkodásmód gyökereiben rendítette meg a középkor emberének gondolkodásmódját és gondolatvilágát. A hagyományos tantárgyak mellett a mai természettudományok elődeinek diszciplínái is megjelentek az oktatásban. Emellett több gyakorlati tantárgy, mint pl. a festészet, rajzolás, szobrászat, építészet és kézművesség is helyet kapott az oktatás rendszerében, a mai szokáshoz hasonlóan külön képzés formájában, azaz szakiskolákban. Magyarországon ez a fajta képzés Hunyadi Mátyás korában élte virágkorát. A humanista és reneszánsz oktatás vidékünkön is érezte hatását, elsősorban a mai Szerémség területén Kamanc városában, ahonnan az első magyar nyelvű bibliafordítás is származik (*Vulgata*, Huszita biblia). Fordítója Tamás oltáros pap és Újlaki Bálint volt. A humanizmus és reneszánsz időszakának jellemzői az egyetemek: a prágai, a krakkói, a bécsi, továbbá rövid ideig a pécsi, majd az óbudai. Ezeken sok vidékünkéről származó ifjú tanult, akikből oktató, főpap, állami hivatalnok stb. lett. Hozzájuk csatlakoztak a Nyugat-Európa patinás egyetemein, például Páduában, Vicenzában, Bolognában, Párizsban stb. tanult ifjak, erősítve a kialakuló nemzeti öntudatot, amelyet a török hódítás kezdete fékezett mind Magyarországon, mind vidékünkön. Az éledő reformációs gondolatok mintegy jelezték az új ideológiát, a polgárosodást, amelynek 15. és 16. századi nyomait vidékünkön is fellelhetjük.

A magyar tanulók külföldi tanulmányaira vonatkozóan elhangzottakat Boris Stojkovski a matriculák (egyetemi anyakönyvek) alapján nevesített adatok-

kal támasztotta alá, ezek szerint Zsigmond király és különösen Mátyás király uralkodása idején egyre több magyar tanulót fogadtak be a leghíresebb európai városok. Magyarországnak legrégebb kapcsolata az európai egyetemek közül Páduával volt. A Páduai Egyetem 1222-ben alakult, s az első magyar diákokat 1231-ben írták be. A hat legmagasabb akadémiai végzettséget a magyar tanulók is elérték (*sex lustris vero elapsis lauream doctorem quidiam in ea adeptus est*). Az Árpád-korban kilenc magyar diák tanult Páduában, az egyetemi anyakönyv 17 diákot említ az Anjou-korból, Zsigmond idején 22-en, utána Mátyás király uralkodásáig 31-en, a magyar reneszánsz korában 66-an, a középkor végén (1490–1526) 60-an tanultak a Páduai Egyetemen, Mohácsig pedig 205 *studious Hungarus* volt, köztük néhány délvidéki is. A bácsi és szerémi területéről valók majdnem mind egyházi személyekké lettek, köztük magas tisztséget viselők is akadtak, mint pl. Nicolaus bácsi főesperes (1309-ben), aki később nyitrai főesperes, majd a Bolognai Egyetem rektora lett. Egyházi személyekről lévén szó, nem mindegyik esetében lehetünk biztosak délvidéki származásukban, lehetséges, hogy egyházi posztjuk helye volt csak vidékünkön. A matrikula említi Eötvös Damián nevét, aki a szabad művészetek doktora lett, majd elnyerte a kanonoki jogi doktori fokozatot. Ennél többet tudni a Bécsben és Krakkóban tanulókról. Az első délvidéki tanuló a Bécsi Egyetemen két bácskai volt: 1389-ben a titeli Clemens éneklőkanonok és 1395-ben a becsei Marcus. 1453-ig 54 bácskai, bánáti és szerémi tanuló iratkozott be a Bécsi Egyetemre, legtöbben Futakról (1412 és 1449 között kilencen) és Titelről (heten), valamint Zalánkaménról, Becskerekéről, Kamancról, Adorjából, Földvállról, Vörösmartról, Apatinból, Péterváradról, Boldogasszonyfalváról, Csösztelekről, Kanizsáról, Keresztúrról stb., és természetesen a szerémi Mitrovicáról való diákok is tanultak ezen az egyetemen. Ebből kitűnik, hogy a Bécsi Egyetem jelentős oktatási központ volt, ahol sok délvidéki tanuló képezte magát, s közülük többen magas akadémiai fokozatot szereztek. Az 1364-ben szláv területen, Lengyelországban alapított Krakkói Egyetem is jelentős közép-európai központnak számított. Több mint kétezer magyar diák tanult itt, de vidékünkéről kevesebben, legfőljebb néhány tízen, főképp 1488 és 1535 között. Legtöbben apatiniak, zentaiak, szondiak voltak a krakkói délvidéki egyetemisták, de az anyakönyv jegyzi a pacséri Vicencius Mathei és Thomas szuszeki tanuló nevét, mindketten tanácsnokok lettek. Az apatiniak között akadt egy Thomas nevű, aki tanulmányait 1489-ben kezdve öt év után művészeti és nyelvtudományi magiszteri fokozatot nyert Krakkóban, ahol egyebek között tanult vörösmarti, illetve karancsi, továbbá bocsári, boldogasszonyfalvi, csöszteleki, martonosi, titeli, zalánkeméni, czoborszentmihályi hallgató. Matijevics Lajos kapcsolódó tanulmányában említést tesz két Szentmáriáról érkező tanulóról is (a 18. században változtatták ezt a nevet Szabadkára). A Délvidékről tehát viszonylag sokan tanultak Európa három jelentős egyetemén, s a sajnálatosan hiányos adatok ellenére leszögez-

hető, hogy tudásukkal hozzájárultak az egyetemes magyar művelődéshez és a Délvidék nemzetközi kapcsolatainak építéséhez a kései középkorban.

A kései középkor vallásos élete ellentmondásosan alakult. A szabadosság és erkölcstelenség önmegtartóztatással, böjtöléssel és önsanyargatással párosult – mondta előadása bevezetőjében Orosz Attila, aki az egyház és a társadalom reneszánsz kori átalakulásáról értekezett. Sokan felismerték, hogy reformok szükségesek az egyházban. John Wiclif és Husz János a 14. században előkészítették ugyan a reformációt, de a mindenütt meglevő elégedetlenség tolmácsolásával kritikájuk nem érintette a régi egyház alapjait. A megtisztulás gondolatát a fejedelmek egy része is támogatta, akik ellen a pápa keresztes hadjáratot gondolt indítani. Wiclif és Husz ezzel szemben azzal érveltek, hogy az egyháznak nem szabad fegyvert fognia ellenségei ellen, hanem imádkoznia kell értük. A már halott Wiclifet Róma kiátkozta, Huszt pedig máglyára vetették. Az emiatti csehországi tiltakozás igen látványos volt: megtámadták a papokat, kirabolták a kolostorokat, elvették és polgári célokra használták a templomokat, és 1419-től 1434-ig véres, úgynevezett huszita háború dúlt.

A reneszánsz és a humanizmus mint összetett, új szellemi áramlat a 14. században tűnt fel. A bibliai újjászületés-fogalom fordításának megfelelő reneszánsz Itáliából indult, és inkább a művészetekre hatott ki, míg a humanizmus irodalmi, vallásos és antropológiai tartalommal bírt, egyébként a két kifejezés között nincs különbség. Az ember, az egyén került a középpontba, s az életre már nem csak vallásos szempontból tekintettek. Érdekes megjegyezni, hogy a humanizmus különösen ott váltott ki heves reakciókat, ahol egyházi téren addig kevés mozgólódás volt, tehát az egyházi központoktól távolabbi területeken, mint például Magyarországon és Lengyelországban. A szellemi áramlat első jellemzője a nemzeti ébredés, amely Európa-szerte elősegítette a nemzeti kultúra fejlődését, s az addig egyházi művészet nemzeti jellegű világi vonásokat öltött. A társadalmi változások abban mutatkoztak meg, hogy a nemességnek és a királynak a római egyház erős befolyásával fenntartott uralmát felváltotta valami új: a 15. században előtérbe került a polgár. Ugyanilyen jelentőségű, hogy az erőteljes tudományos fejlődés hatására növekedett az emberi önbizalom. A kor nagy technikai vívmánya a könyvnyomtatás feltalálása, amelynek az egyház egyidejűleg örült, de félt is tőle, hiszen a könyvek tévtanok terjesztésének is hathatós eszközei lettek. Luther kora e tekintetben már lényegesen különbözött az előreformátor Wiclif és Husz korától, hiszen a nyomtatottan terjedő gondolatokat ekkortól nemigen lehetett megfékezni. A megújulás sok keresztény vonást viselt, hiszen a legképzettebb réteg még mindig elsősorban klerikusokból állt. A humanizmus beszüremlett az egyházba is, s első jellemvonása a reformációra, illetve renovációra törekvés volt. Az úgynevezett reformzsinatokon is szó esett az egyházi reformációról, de ezt a sokszor kemény kritika ellenére is folyamatként képzelték el, egyházszakadásra semmiképp nem gondoltak. A megújulást

új embertípus formálásával vélték elérhetőnek, nem vallásos értelemben, hanem a latin és különösen a görög nyelv, a filozófia és klasszikus kultúra segítségével. Erazmus 1517-ben azt tanította, hogy a neveléssel közeledik az *arany korszak*. Említsük meg, hogy a humanisták képviselték először azt az álláspontot, hogy az asszonyokat is érdemes tanítani. Felismerték, a klasszikus kor más idő volt, mint a középkor, tehát fejlődött a történelem fogalma, s ezáltal megfogalmazódott, hogy van történelem és van fejlődés. A humanista jelmondat pedig az volt, hogy: Vissza a forráshoz! (*Ad fontes!*). Egyházon belül is arra törekedtek, hogy a hagyományos apologetikus magyarázatoktól függetlenül a források beszéljenek, s ez arra indította őket, hogy eredetiben tanulmányozzák a Bibliát. Hozzáférhetővé vált az Ószövetség régi görög fordítása is. Arra számítottak, hogy a bibliai nyelvek ápolása Isten igéjének jobb magyarázatát teszi lehetővé, s emellett az egyház helyzete is javulhat.

A zombori tudományos tanácskozást *A lovagkirály legendája* címmel reprodukció-kiállítás kísérte, amely a Szent László-legenda középkori ábrázolásait mutatta be magyar templomok falképein. A Szöllősy Vágó László szerkesztette kiállítás keretében Méry Gábor Rimabányán, Liptószentandrásán, Karaszkón, Kakaslovnicon, Vitfálván, Bögözön, Székelyderzsen, Sepsikilyén, Gelencen és Tereskén készült fényképeinek reprodukcióit láttuk.

Boldizsár Anna

A nyelvi eszközök stílusértéke

Stylistic values of linguistic means

Az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 2008. október 28-án konferenciát tartott *Nyelvészeti Napok – A nyelvi eszközök stílusértéke* címmel.

Mivel a nyelvi eszközök stílusértéke nemcsak a nyelvészek számára témalehetőség, ez a konferencia a hagyományos nyelvészeti konferenciáktól eltérően helyet adott az irodalomtudományi szemléleteknek is. A dolgozatok tematikájában, stílusában és az alaptéma megközelítésében elég nagy eltérés mutatható ki. Egyfajta termékeny eklektikusság jellemezte a konferenciát, ez a vitában is megnyilvánult. Jól érzékelhető volt az irodalmi és a nyelvészeti látásmód különbözősége és a stilisztikának más perspektívából való értelmezése és alkalmazása. A dolgozatok nagyrészt foglalkoztak egy meghatározott stílusiránnyal és ennek kisebb egységeiben való manifestálódásával, lecsapódásával.

A délelőtti ülészak elnöke Molnár Csikós László volt.

A konferenciát köszöntő beszéddel Láncz Irén tanszékvezető nyitotta meg, majd Matijevics Lajosra, a tanárra és az emberre való személyes hangú visszaemlékezését osztotta meg velünk.

Katona Edit a költői képekben felbukkanó fa-motívummal, mint azonosító elemmel foglalkozott. Két megközelítést halhattunk: *a fa az ember*, valamint *az ember fa*. A fában rejlő lélek fontosságát hangsúlyozta, és az ember lelkében rejlő fát, vagyis azt, hogy a természettől elszakadt ember is visszatér ehhez az ősi motívumhoz a költészetben, őrzi természeti mivoltát. Szó esett továbbá a fává válásról, arról, hogy a fák a mitológiában a magasabb tudás hordozói, águkkal isteni szférába nyúlnak, és az ember, aki a fával azonosul, szintén más tudás és érzékelés dimenziójába kerül át. Nézeteit Ezra Pound, József Attila, Petőfi Sándor, Ottlik Géza, Nemes Nagy Ágnes, Fehér Kálmán, Ady Endre verseivel próbálta alátámasztani.

Faragó Kornélia különböző kérdésalakzatokról tartott előadást. Hajnóczy Péter prózája volt vizsgálódásának tárgya. A klasszikus és a radikális szerkezeteket mutatta be. Felmerült a kívüliség, mint irodalmi konstrukció értelmezése. A kérdés ugyanis kívülállásnál jelentkezik, és fordítva is érvényes, a kívüliség hozza a kérdést. Felvetődik a kérdés, hogyan értelmezhető a kérdező pozíciója, ha a szöveg a kérdést formálja. A kérdés alapformája lehet az eldöntendő kérdés. Kétfajta törekvés érvényesül. Vagy maga a szöveg teszi fel a kérdést, vagy az olvasóval teteti fel. A kérdés ablak az elbeszélés ábrázolhatatlanságára. Nem

megmutat, csak mutat valami felé. Néha azonban a kérdés kérdésessége is felmerül. Fontos a kérdésesség–felejtés, kérdés–kérdező, kimondhatatlan kérdés–lehetséges válasz viszonya. A kérdés sokszor elbeszélői önteremtő is, vagyis a beszélő kérdésekkel jelenti ki önmagát. De a kérdés eljuthat oda is, amikor a kérdőjelek már nem segítik, de nem is gátolják az értelmezést.

Molnár Csikós László a magyaros stílusban megjelenő birtokos személyjeles főnevekről írt dolgozatában. Először a magyaros stílust határolta be. Ez a fényképészet terén jutott kifejezésre, újszerűen dolgozzák fel a témákat: a parasztság, tájak, állatok bemutatása. Derűs-idillikus modor. Az építészetben is volt jelentősége ennek a stílusnak. Hátat fordítottak az addigi architektúrának, és megjelent a magyaros ornamentika a 19–20. sz. fordulóján. Ez nyelvi stílusban, magyaros észjárásban jut kifejezésre és az ennek megfelelő eszközükben. Ez már nem másoló, hanem fordító. Szépek a fokozások: halálnak halálával halsz, szentek szentje, uraknak ura, gonoszok gonosza stb. Megjelennek ilyen példák: futtában lövi meg a vadat, jöttödben, mentedben, istenigazában, hányadán vagyunk stb. Molnár Csikós szeret élőnyelvi és internetes példákat bemutatni. Végül megemlített néhány író, akik a magyaros stílus képviselői. Ide tartozik Móra Ferenc is.

Csányi Erzsébet a farmernadrágos prózával foglalkozott. Ez a mozgalom Amerikából indult, képviselői Ginsberg, Corso, Kerouac, Sallinger, Burroughs, Olson, Ferlinghetti... Amerikában kitagadott, lebecsült irodalmi irányzat volt. Az idegenkedés oka a beat-nemzedék tagadásra épült, negatív világképe volt. Ugyanis a mozgalom maradéktalanul elutasítja a hivatalos Amerika társadalmi értékrendjét, etikai normatíváját, esztétikai hagyományait és mindennapi életformáját. Beat-hitvallás: az egyénre szabott, önálló gondolkodás, meditálás, önértékelés, a szüntelen töprengés, amely nem a külvilágra irányul, hanem passzív, legfeljebb önalakító... Eszményük a harmonikus lélekállapot, az egyéniség szabadságának megteremtése, a rock, a dzsessz, a beat irodalmi leképeződése. A fiatalok és a felnőttek nyelve radikálisan eltér egymástól. A szleng egyfajta titkos beszédként jelenik meg, a fiatalok önkifejezési módja. A tipikus szleng-beszélő inkább férfi, mint nő, fiatal, műveletlen és városi. A szlengnek több fajtája van: alvilági, barátok közötti, az ifjúság nyelve stb. Az ilyen beszéd tréfás, humoros attitűdöt ad a regényekben. Képes, metaforikus beszéd, és kimondja az igazságot. Ez a nemzedék olyan szubkultúra, amely Magyarországon nem alakult ki, így nem is született eredeti farmernadrágos próza. Fontos azonban megemlíteni Tolnai Ottó *Rovarházát*, mert ez a mű elég közel áll a fentebb említett irodalomhoz. A *Rovarház* viszont nem dúskál a szleng kifejezéseiben, Tolnai nem erre építi a művét, ez csak egyfajta járulékos elemként hat különböző tabutémák leírásakor. Tolnai általában metaforára épített hiperbolát alkalmaz.

Cseh Márta a stílusérték lexikográfiai megjelenítéséről írt dolgozatot. Szó esett az archaizmusokról... Ezek fontos stíluselemként hatnak az irodalmi szó-

vegekben. Archaizmus nem csak régi szövegekben, szövegemlékekben fordulhat elő, hanem a ma irodalmában is. Az írók tudatosan alkalmazzák ezeket a szavakat, mivel általuk a szöveg különleges hangulatot kap. A fordítói szótárak 2–5%-ban tartalmazznak archaizmusokat. A szójelentés történelmi koronként is változik. Cseh Márta több szótár anyagát hasonlította részlegesen a magyar szótárak anyagához, és azt is megtudhattuk, hogy egyes szótárak hogyan jelölik az archaizmusokat.

A délutáni ülés elnöke Rajsli Ilona volt.

Láncz Irén nyitott dolgozatával, ezúttal a tudományos stílusról hallhattunk több fontos gondolatot. A tudományos nyelv világos, logikus, pontos, az emocionalitás alig-alig jelenik meg. A nem feltétlenül homogén mondatok hosszúsága, bonyolultsága változó. A tudomány nyelvében metainformációs struktúrák tűnnek fel, továbbá megjelennek a költői képek, hasonlatok, metaforák, mint az elvont fogalmak jobb megjelenítői. Láncz Irén Saussure, Hjelmslev, Chomsky magyarra fordított műveiben kereste példáit. Sok a géphasonlat és a metafora, a nyelvet, a nyelv rendszerét géphez hasonlító költői kép, de nem ritka a természetből vett hasonlat sem. Pl. A nyelv virágzik, a nyelvtudomány kései gyümölcse, egy elmélet a múltban gyökerezik, az egyéni aktus csírája stb.

Rajsli Ilona a szinesztéziás jelzők fejlődéstörténetét vizsgálta. Felvetette azt a gondolatot, hogy a 16. sz.-i metaforikus jelzők korábbi eredeztethetők. A korábbi fordításirodalomba, kódexekbe kötelező elemként kerültek be a jelzők, ugyanis a latinból való fordítás maga után vonta gazdag alkalmazásukat. A 16. sz.-ban hirtelen megszorodnak a jelzők. Tudatos és funkcionális használatról lehet itt már szó (vizsla torony, pokoltársaság, disznóélet, ebszemmel néz stb.). Heltai, Magyar István, Bornemissza Péter és nem utolsósorban Pázmány írásaiból hallhattunk példákat. Ezek a jelzők még nem tekinthetők valódi szinesztéziás jelzőknek, de az érzékek valamilyen szintű egybemosása már megjelenik (penészes szó, arany idő, torokszó, görbe mondat, cifra szók stb.), a melléknévi jelzők vannak túlsúlyban, és ez a kezdetleges szinesztézia új stíluselemként jelentkezik.

Hózsa Éva dolgozatának címe: *Stílusigény és a szövegmonotónia elevenése*.

Baudelaire egyszer azt mondta, hogy a jó vers egyik kritériuma a monotónia. Ehhez kapcsolta a meglepetést. A monotónia sok helyen megjelenhet, nemcsak irodalmi alkotások ismérve. Monoton a technozene, imamormolás, autosztrádák, a nagyvárosi élet is egyhangú valamilyen szinten. Ám ami monoton, az mindig magában hordozza a metamorfózis lehetőségét, jelenségét. Az unalmon túli közlésnek az átváltozása merülhet fel. Kulcsár Szabó Zoltán gépszerűségről, gépies textualitásról beszél. A jó „monoton” írás olyan, mint a hullámváz, mint egy ima mormolása, elszongít, de egy másik tudatállapotba is eljuttat, az értelmezésnek új horizontját nyitja meg.

Pásztor Kicsi Mária a média nyelvében kíváncsi stilisztikai helyességgel foglalkozott. Nem lehet stilisztikailag helyes az a szöveg, amely nyelvileg hely-

telen. Ez a média nyelvére vonatkozik, a szépirodalomban ugyanis gyakran egy nyelvileg nem normatív elem tud stilisztikailag megfelelő hatást gyakorolni a befogadóra. A média nyelve elsősorban a tájékoztatást szolgálja, emellett befolyásolni is akar. A médiában elhangzott szövegek nyelvhelyesség és stílus tekintetében is nagy eltéréseket mutatnak attól függően, hogy előre elkészített, felolvasott szövegről, vagy ún. stúdióbeszélgetésről van-e szó. Pásztor Kicsi Mária rengeteg nyelvileg, vagy szerkesztésmódban hibás és ezért humoros példát olvasott fel a hallgatóság nagy örömeire...

A konferencia második napján Andrić Edit vette át az elnök feladatát.

Kemény Gábor (Magyarország) a világirodalmi stílusok magyar változatairól tartotta meg előadását. A Nyugat első nemzedéke új stílust hozott Magyarországra, ám ennek a stílusnak az előzményei a Nyugat előtt is megtalálhatóak voltak pl. Ady költészetében, valamint Reviczky-nél és Komjáthy-nál is, akikre majd Kosztolányiék építenek. Magyarországon is kialakult a modernség, amely több nagyobb egységre osztható. Ezek egyikének nevezhetjük a posztmodern is, habár még nem pontosan eldönthető, hogy része-e a modernnek, vagy valami egészen új. Visszatérve, a 19. sz. végén már elmondható, hogy nincs egységes stílus, ez letűnt a romantikával. Új stílustendenciák jelentkeznek, mégpedig időben nagyon közel egymáshoz. Valószínűleg ez az oka, hogy nem alkottak egységes korstílust, hanem eklektikusan jelennek meg, egymásba olvadnak. Az építészetben is ekkor jelenik meg az eklekticizmus. A szimbolizmus, szeceszció és az impresszionizmus válik uralkodó stílusiránnyá Magyarországon, de ezek is keverednek egymással. Nincs éles határ. Az avantgárd még inkább elaprózott, és leginkább Kassák emelhető ki, aki végigragta magát az avantgárd minden irányzatán. Kemény Gábor hangsúlyozta, hogy az ún. nagy írók mindig egy kissé kívülről szemlélték a stílustendenciákat, és magukhoz alakították őket, míg a középszerű írók habzsolták az éppen élő stílust, alkalmazták szinte összes ismertetőjegyét, és magukat rendelték alá a stílusnak, nem a stílust formálták önnön képükre.

Andrić Edit: *Mennyire szintetizáló nyelv a magyar és analízáló nyelv a szerb?* Andrić Edit szavak, mondatok és szöveg szintjén vizsgálódott. Négy szöveget vett alapul dolgozatához: egy szépirodalmi szöveget magyar nyelven és ennek szerb fordítását, a Vajdasági Múzeum *Együttélés* című tárlata katalógusának részét, *A fenntartható fejlődés stratégiája* dokumentum magyarra fordítását és egy tanulmányt a piackutatással kapcsolatos szöveggyűjteményből (szerbről történő fordítás).

	Magyar nyelvű szöveg	Szerb fordítás	Különbség
A sorok száma	22	22	0
A szavak száma	249	317	-68
Szóköz nélküli betűszám	1665	1627	+38
Karakterek száma szóközzel	1919	1949	-30

Szépirodalmi szöveg magyar nyelven és szerb nyelvű fordítása (egy oldal)

Bence Erika a Háy János novellisztikájában megjelenő alulstilizáltsággal és jelentéssel foglalkozott. A *Házasságon innen és túl* c. novelláskötetet vizsgálta behatóbban. Nyelvét a stilizált felületesség jellemzi, de akár az ironikus brutalitás síkjára is kiterjedhet, a beszélt nyelvet stilizálja, ironizálja nyelvalattiságában. Több nyelvi szintet, típust különíthetünk el Háy novellisztikájában: felületes megformáltság, hiányos mondatok, sekélyes vagy terjengős kifejezés, szlogen és közhelyhasználat, értelmetlen hasonlatok, tartalmatlan mondatok, rontott és álhasonlatok, világirodalmi toposzok, allegóriák lefokozása, traumatikus események vulgarizálása, szállóigék téves kontextusba helyezése, töltelékmondatok, szavak, zsargonjelzők, trágárság, téves, logikátlan, ostoba következtetések, szövegformálás önmeghazudtoló, leleplező volta stb. A Háy-féle nyelv egész struktúrára kiterjedt, egy közösség élő nyelve. Közlés szintjén mentes az iróniától, hiszen használói komolyan gondolják, amit mondanak, nincs másik nyelvük, elsőkélyesedés jellemzi őket. Szubjektum argumentumokat ritkán tartalmaz az elbeszélés, nem egyénít. A valóságot határozatlannak és kialakulatatlannak ábrázolja. Továbbá degradálónak a helyek és legendák. A narrátor a szereplők karakterétől nem különíthető el élesen.

Kovács Rácz Eleonóra: *Az internetes stílus pragmatikai szempontjai* címmel írt dolgozatot. A *Haj és stílus* nevű honlapot mutatta be részletesen. A honlap felépítését és szerkezetét részletezte, a vizualitását is megvizsgálta, a szöveg formáját és elrendezettségét, a képek jelenlétét tanulmányozta és azt, hogyan hat ki mindez a befogadóra.

A konferencia záró részében a Magyar Tanszék nyelvészeti szakosítású hallgatóinak kutatásaiból hallhattunk rövid részleteket. Dolgozatát felolvasta: Laki Boglárka (Elvek, stratégiák és megszorítások a nyelvhasználatban) és Szlancsik Enikő (A bácsföldvári fazekasság szakszókincse).

Fébert Zsófia

OKTATÁS – KUTATÁS – KULTÚRA

Education – Research – Culture

2008. december 2-án Pécsen az ETHOSZ Egyesület rendezésében *Oktatás – kutatás – kultúra* címmel konferenciát rendeztek. Az eseménynek az UNESCO által a világörökség részévé nyilvánított Cella Septichora, azaz a pécsi ókeresztény sírkamra szolgált helyszínül. E csodálatos kultúrtörténeti emlékhely páratlan élménnyel gazdagította a konferenciát.

A Bertók Rózsa (a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Tanszékének egyetemi docense, az ETHOSZ Egyesület elnöke) által megnyitott konferencia három tematikus egységből állt. Először a 2008 májusában megrendezett *III. Szaketikák* konferencia előadásainak anyagából szerkesztett tanulmánykötet bemutatására került sor, majd nemzetközi szakemberek közreműködésével előadások hangzottak el napjaink oktatási kérdéseit érintő problémákról. A napot a Barcsi Tamás és Szabó Gábor által szerkesztett *68 kísértése* című könyv pécsi sajtóbejelentője zárta.

A frissen (2008. december 1-jén) megjelent *Tolerancia ?! Kirekesztés – megítélés – befogadás* című kötetet S. Szabó Péter, a Zsigmond Király Főiskola professzora ismertette. A tolerancia kérdéskörét boncolgató *III. Szaketikák* konferencia előadói között szerepeltek kutatók, szakemberek, oktatók a jogtudomány, az egészségügy, a társadalomtudományok, az irodalomtudomány, a történettudomány, a neveléstudomány területéről, valamint gyakorló előadók, tanárok és művészek egyaránt. Az előadásokból készült kötetben három téma köré csoportosították a tanulmányok írott változatát a szerzők: I. *A tolerancia fogalma, értelmezése, kutatása*; II. *Jog – gazdaság – medicina*; III. *Történelem – identitás – művészet*. Az egyes írások segítségével az olvasó választ nyerhet arra a kérdésre, hogy milyen eszméletörténeti folyamatok vezettek a tolerancia fogalomkörének jelenlegi értelmezéséhez, hogy milyen kapcsolódási pontok vannak az egyes témák és a tolerancia jelensége között. Útmutatót ad továbbá ahhoz, hogy milyen fogalmakat kell tisztáznunk a tolerancia pontos értelmezéséhez, értéséhez és definiálásához. Betekintést ad a jog, a gazdaság és a medicina területén megjelenő tolerancia kérdéskörébe, valamint a történelmi és irodalmi példák segítségével árnyalja ismereteinket a témában.

A kötet fontos kérdesei, és az ezeket tárgyaló tanulmányok sorra vétele mellett S. Szabó Péter a hallgatóságban jelen lévő szerzőket is megszólaltatta: így hallhattunk néhány szót V. Gilbert Edittől arról, hogy az identitás, homoszexu-

alítás, humánkísérletek, megcsalás kapcsán körvonalazható problémák miként adnak terepet a tolerancia fogalmának és jelenségének vizsgálatához, illetve Tigyi Zoltánné Pusztafalvi Henriette-től, aki a neveléstörténet összefüggésében beszélt a tolerancia és a környezeti nevelés kapcsolatáról.

Nagy érdeklődésre számot tartó előadás volt Hantó Zsuzsáé, akinek tanulmánya a magyar történelem olyan fájdalmas mozzanatát tárgyalja, mely még ma is élő sebeket tép fel. Az 1944-es, valamint az 1950–53-as deportálások áldozatainak hozzátartozóin, illetve leszármazottain kívül még ma is sok túlélő tud számot adni az átélt borzalmakról. Továbbá a hallgatóságban is bizonyára akadtak olyanok, akik a rövid történelmi távlat, illetve a „feldolgozatlanság” (mint társadalmi jelenség) miatt csupán hiányos ismeretekre tehettek szert erről a korszakról és ezekről az eseményekről. Ezáltal az előadás megvalósította a konferencia célját is, mert párbeszédet kezdeményezett az egyes generációk, illetve a különböző szakterületek között; s lehetőséget biztosított a tapasztalatok cseréjére. A hallgatóság soraiban helyet foglaló egyetemi hallgatók, akik a közeljövőben kezdik pályájukat, „mankót” kaphattak a saját kritikai szemléletük kialakításához.

A nap középső egységét képezte az *Oktatás, kutatás, kultúra* problémakörét tárgyaló előadások sorozata. A sort Trautmann László, a Budapesti Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karának dékánja nyitotta *Oktatás–kutatás–gazdaság* című előadásával. Aktuális problémákat vetett fel, ugyanis az oktatás, a kutatás és a gazdaság egymáshoz való viszonyát, kapcsolódási pontjait és egymást meghatározó elemeit vizsgálta a válság fogalmának szemléletén keresztül. Kitért arra, hogy a gazdasági téren tapasztalható problémák és nehézségek miként jelentkeznek az élet egyéb területein.

Ezt követően Bertók Rózsa *Nemzetgazdák és nevelők* című előadása a magyar felvilágosodás korába kalauzolta a hallgatókat, abba a periódusba, amikor nyugati mintára gyakorlóiskolákat alapítottak. Fontos megemlíteni Tessedik Sámuel, illetve Festetics György nevét. Tessedik Sámuel evangélikus lelkész ugyanis 1780-ban a Szarvason kapott 45 holdnyi területen mintagazdaságot hozott létre. Gróf Festetics György pedig 1797 folyamán – „a hazai gazdaságok célszerű előmozdítása” érdekében – keszthelyi birtokán saját költségén Georgicon néven gazdasági iskolát alapított. Ebben az időszakban a lelkészek és a gazdák példamutatása kapcsán összefüggésbe került a gyakorlati tudás, az iskolai képzés, a vallási engedékenységi és szorgalom az elméleti felkészültséggel. Egy rövid időre volt esély arra, hogy az iskolákkal átjárhatóvá váljon a társadalom, függetlenedjen a nemzeti kisebbségi, vallási hovatartozásbeli problémáktól, amennyiben a protestánsok nyitottak voltak az iskoláikat bárki számára elérhetővé tenni. Továbbá előadásában kitért Fényes Elek, Erdélyi Sándor, Thear Albert és Skarlec Miklós tevékenységére, akik szintén sokat tettek a fenti ügyért, és akikről sajnálatos módon hajlamos megfeledkezni az utókor. Bertók

Rózsa előadásával kívánta felhívni a figyelmet a nevezett emberek életművére, ezzel tisztelegve tevékenységük előtt.

A két gazdasági tematikájú előadás után Strédl Teréziának, a Selye János Egyetem tanárának az *Integráció/inklúzió, avagy befogadás/elfogadás* című előadását hallgathatta meg az érdeklődő közönség. Előbb a fogalmak tisztázására került sor, melyre – valljuk be – égető szükség van mind egy tudományos konferencia, mind egy megalapozott tanulmány esetén is. Ha ugyanis erről elfelejtkeznénk, már-már követhetetlen félreértések torzíthatnák el az értekezéseket és a beszélgetéseket. A toleranciának különböző formái és fokozatai vannak. Beszélhetünk aktív és passzív toleranciáról egyaránt. Az előadás tartalma, ahogy a cím is utal rá, az első kategóriába tartozik. Olyan magatartásformáról szól, amely nem csak megtűri a másságot, hanem integrálja a másikat teljes önazonosságával és másságával együtt. Strédl Terézia kitért arra, hogy miként nyilvánul meg a tolerancia, illetve a hiánya az iskola falai között. Elmondta, hogy egy teljesen átlagos osztály összetétele változatos képet fest a tanulással küszködő, a tehetséges, a tanulásban akadályozott és a szociálisan hátrányos helyzetű gyermekekről. S mivel a tehetségük kibontakoztatásában nem akadályozott diákok száma a legkevesebb, s jóval többen vannak a különböző hátránnyal bíró növendékek, igazán a szakma mesterének kell lennie annak az osztályfőnöknek, aki az adott osztályból egy jól működő csoportot tud kovácsolni.

A tolerancia fogalmi és gyakorlati kérdéskörének boncolgatása után Németh Boglárka, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának esztétika-kommunikáció szakos hallgatója tartotta meg előadását *Cigányként büszkén* címmel. A tolerancia, illetve intolerancia kérdéskörét azon kisebbség esetében tárgyalta, melyre a kisebbségen kívüli emberek jelentős hányada a szó hallatán asszociál. Az aktualitás mellett kiemelném a megközelítés módszerét, mely a nem tolerált fél felől közelíti meg a problémát. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy miként viszonyulnak a romák saját identitásukhoz. Kitért a roma elnevezés problematikájára, illetve az ezt magyarázó, az adott kisebbség belső ellentéteire. Saját tapasztalatainak segítségével, amelyeket interjúzások során szerzett, olyan jelenségeket tudott példaként hozni, melyek a saját nyelv, kultúra, különösképpen a zene jelenségére koncentráltak. Ezek azok az elemek, amelyek a legnagyobb hatással vannak az önazonosság definiálására, valamint amelyek a leginkább kifejezik egy csoporthoz tartozás tényét.

Az első blokk utolsó előadásában szintén egy, a hagyományostól eltérő megközelítésre láthattunk példát. Pintér András Gábor, a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Karának biológia-környezettan szakos hallgatója az oktatási rendszer problémáira reflektált. *Demokrácia az iskolában – Utópia vagy válasz napjaink nevelési kihívásaira?* című előadásában alternatívát adott a jelen társadalmának kritikai közelítéséhez az iskolán keresztül. Specifikus választ kínált arra a magyar oktatásrendszerben is megjelenő, s a gyakorló tanárok számára is

gyakran felvetődő kérdésre, hogy miként lehet, vagy egyáltalán rá lehet-e kényszeríteni a gyermekeket a tanulásra. A pedagógusok többsége bizonyára szembe-sült azzal a jelenséggel, hogy sokszor „az is kevés, ha az asztalon táncolnak”. Ha egy pályakezdő nem találja meg a megfelelő hangot, a megfelelő hozzáállást, s nincs sem szakmai rátermettsége (bár ezt nem a tanítás során kellene elsajátítania, hiszen minden tanóra, minden egyes perce felelősség az osztályban helyet foglaló gyermekek iránt), sem pedig kitartása, akkor beszélhetünk a „kiégett pályakezdő pedagógus” kategóriájáról. Pintér András előadása ezzel szemben egy másik utat mutat, melyet már a rossz nyelvek sem illethetnek a járatlan jelzővel. A demokratikus iskola létjogosultsága ugyanis, bár az előadás címében még kérdésként szerepel, az előadás végére a hallgatók bizonyos részében is megoldássá érlelődött. Az előadó nemcsak a demokratikus iskola felépítését, működését ismertette, hanem személyes élményeinek köszönhetően hitelesen varázsolt el a hallgatót egy olyan világba, ahol a gyermekek boldogan tanulnak.

Az előadások után lehetőség nyílt a beszélgetésre, a különböző nézőpontok megvitatására. Majd Pauska Mária bensőséges hangú előadása következett *A drámapedagógia gyakorlati tapasztalatairól* címmel, melynek középpontjába a személyiség fejlődését helyezte. Több évtizedes lelkes és kreatív munkájának tapasztalatai alapján a személyes élmények és a nyomukban alakuló önismeret szerepéről beszélt, miközben egy gyors játék által a közönséget is bevonta, így invitálva együttgondolkodásra a jelenlévőket. Rámutatott arra, hogy csupán odafigyelés és empátia által lehetséges egy csoporton belül megtalálni azt a közös hangot, amelyen megértjük egymás szavát, és képesek vagyunk együtt problémákat megoldani. Gondolatait azzal zárta, hogy a közösség ereje az együttes érdekérvényesítésben, az egymásra utaltság kezelésében mutatkozik meg, s ennek a gyermekek (és a felnőttek) szocializációjában elengedhetetlen tényezőnek a fejlesztéséért a drámapedagógiai foglalkozások nagyon sokat képesek tenni. A megoldást és a legsikeresebbnek tűnő módszertant pedig az érdekeltté tétel jelenti, az a módszer, amellyel a diákokat motiválhatjuk, bevonhatjuk az óra menetébe, s amellyel személyes érintettséget éreznek a feldolgozandó téma iránt.

Ezt követően Farkas Szilárd, filozófia szakos középiskolai tanár osztotta meg személyes tapasztalatait, melyeket több kisvárosi iskolában jelentkező kihívások kapcsán szerzett. Előadása szemléletesen az *Etikaoktatás kérdőjelekkel. Jelentés a lövészárokból* címet viselte. Feltehetőleg a magyar oktatásrendszer megoldatlan problémái tehetők felelőssé az elénk táruló lehangoló képért. Farkas Szilárd beszélt a kezdő tanárok lelkesedéséről, s arról is, hogy miként alakul át ez lemondássá, fásultsággá. Nem kérdés, hogy változásra van szükség. Régióta kongatják már a szakemberek a vészharangot. Felmerül a kérdés, hogy vajon tényleg ennyire reménytelen a helyzet, vagy csak egy másik megközelítést kellene alkalmazni. Sok akadály nehezíti a mai magyar pedagógus munkáját, de ma már senki sem merné állítani, hogy könnyű mesterség az övé.

Szintén problémáról, sőt a probléma vázolásán túl megoldásról beszélt Bécsi Zsófia középiskolai tanár és a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Tanszékének doktorandusz hallgatója *Az iskola küldetése és kudarca* című előadásában. Hangsúlyozta, hogy a tanár feladata, hogy ismerje a saját tárgyát, fel tudja kelteni a gyerekek érdeklődését, s ezt az érdeklődést fenn is tudja tartani, önálló gondolatokra tudjon sarkallni. Ismernie kell a környezetet, a társadalmat, a kihívásokat, melyekre a diákokat hivatott felkészíteni. Felhívta a figyelmet arra, hogy a legnagyobb hiányosságok a diákok korosztályi sajátosságaira vonatkozó ismereteink terén vannak. A gyermekek megismerésének egyik legnagyobb kihívása a kamaszkor. Ha megismernénk a kamaszkort, s megértenénk, akkor bizonyára megoldást találnánk számos problémára. Ameddig azonban erre nem kerül sor, a *változó világ változó értékrendjében* továbbra is csak megrökönyödve fogunk csodálkozni azon, hogy a *változások* korszakát élő gyermek nem logikusan – azaz úgy, ahogy mi elvárnánk – viselkedik és reagál.

Ezt követően Bence Erikának, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar docensének előadását hallgathatták meg a jelenlévők *Az irodalom mint alakulástörténeti szövevény – Kutatási és oktatási kérdések* címmel. A XX. század második felében az irodalom létmódjáról és történetéről alkotott elképzelések jelentős változásokon mentek keresztül. Bence Erika előadásában ezeken túllépve azt is a hallgatóság elé tárta, hogy ezek milyen következménnyel járnak. Az új műfelfogások ugyanis felszámolják az irodalomtörténet normáit. Az egyes gondolkodók eredményeinek bemutatása során kitért a műfajok létének, létformájának problematikájára. Az idézett példáknak köszönhetően a hallgatók között azok is lebilincselve hallgathatták az előadást, akik nem irodalmi berkekben mozognak. Az előadás második részében azt tárgyalta, hogy a fent említett változások milyen hatással vannak az iskolai irodalomoktatásra. Ha ugyanis „alakulástörténeti szövevényről” beszélünk, akkor természetesen az irodalomóra jellegének is át kell alakulnia. Olyan órának kell lennie, amelynek a diák is aktív részese a tanár mellett, hiszen a saját olvasat létrehozása a cél. Talán a diák olvasatának előtérbe helyezése lehet a válasz az irodalomtanítás nehézségeinek megoldására.

Ezt követően Krajnik Szabolcs informatikus tartotta meg előadását *Multi-média az oktatásban* címmel. Az információs technikák és technológiák jelentőségéről, a napjainkat átható fejlődéséről beszélt, különös tekintettel ennek az oktatásban betöltött szerepére. Az informatika áthatja napjainkat, vívmányai sok tekintetben megkönnyítik életünket. Ahogy az élet valamennyi területén tapasztalhatók és élvezhetők ezek a pozitív hatások, a kibővült lehetőségek, úgy az oktatásügynek is érdeke ezek észrevétele, megismerése és saját rendszerébe történő beépítése. Előadásában kitért a számítástechnika jelentőségére és alapfogalmaira, az új technikák közül az internet adta elérhetőségekre, információk mielőbbi és széles körű megosztására, valamint az interaktivitást szolgáló lehetőségekre. A multimédiás eszközzel szemléltetett előadás hallatán talán sokan

elgondolkodtak azon, hogy vajon miért ódzkodnak a tanárok mindmáig attól, hogy beilleszkék az oktatásba a multimédia adta lehetőségeket. Számadatok nélkül is elég, ha csak arra gondolunk, hogy mennyi időt töltenek a fiatalok a számítógép előtt. Minden pedagógusnak fel kellene tennie magában a következő kérdést: miért nem próbáljuk érdekessé tenni a tanórákat a lehetőségeinkre álló eszközökkel?

Az utolsó előadást Ivanović Josip az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar docense tartotta meg *A kisebbségi oktatás problémái Szerbiában* címmel. Az előadó rámutatott arra, hogy a kisebbségek nyelvén folyó oktatás valójában minden ország oktatási rendszerének alrendszerét képezi. Előadásával pontosan ezt az alrendszert (vagyis annak hiányát) világította meg a Szerb Köztársaság oktatásrendszerében. A kisebbségi oktatás alrendszere bizony igen összetett szerkezettel rendelkezik, tekintettel a nagyszámú kisebbségi közösségre, továbbá az egyes kisebbségekhez tartozók számát és területi eloszlását, valamint minden egyes kisebbség kultúrtörténeti hagyatékát, és végül magán a kisebbségi közösségen belül kialakult integráció fokát figyelembe véve, külön hangsúlyt fektetve a hagyományokra. Szerbiában a kisebbségek nyelvén folyó oktatás alapproblémájának számít az a tény, hogy valójában nem létezik egy átfogó kisebbségi oktatási alrendszer, amely tervezne, megvalósítana, követve tanulmányozna, és fejlesztené a kisebbségi oktatást Szerbiában.

A nap záróakkordjaként került sor a *68 kísértése* című kötet bemutatójára. A mű Barcsi Tamásnak, a Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kara oktatójának, valamint a Bölcsészettudományi Kar Filozófia Tanszéke doktorandusz hallgatójának, továbbá Szabó Gábornak, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara docensének, a Zsigmond Király Főiskola oktatójának szerkesztésében jelent meg az *Írások az ellenkultúráról és örökségéről* alcímmel.

A tanulmánykötet 1968 negyvenedik évfordulója alkalmából született, s a szerzők/szerkesztők szándéka szerint olyan hiányt pótol, mely az olvasót hozzásegítheti 1968 igazi megismeréséhez, jelentőségének megértéséhez. '68 ugyanis mind a mai napig parázs viták tárgyát képezi, s ezek a viták sajnos nem mentesek a szélsőséges túlzásoktól. Céljuk nem valamiféle ellenkulturális „enciklopédia” létrehozása volt, hanem egy olyan könyv összeállítása, mely megmutatja 68 különböző arcait. Olyan gyűjtemény született, mely sokféle szempontú (olykor akár provokatív) írásokat tartalmaz.

A könyvről való beszélgetést és egyben bemutatást Ungár Tamás, a Népszabadság munkatársa vezette, és a kötet szerkesztőin kívül Kiss Viktor politológus, a Zsigmond Király Főiskola adjunktusa is részt vett. A beszélgetés során az idei év leginspirálóbb kötetének nevezte a Barcsi–Szabó páros keze alatt megjelent alkotást.

Az egyes tanulmányok, illetve esszék közül érdemes megemlíteni, hogy Daniel Cohn-Bendit írása is szerepel, aki nemcsak megélte a 68-as eseménye-

ket, hanem diákként a francia események meghatározó alakja is volt. Mellette szerepelnek még filozófusok, írók, újságírók, politológusok, történészek is, pl. Vajda Mihály, Weiss János, Tamás Gáspár Miklós, Hegyi Gyula, Szkárosi Endre – felsorolás a teljesség igénye nélkül. Kiss Viktor szavaival élve mindenkinek a polcán ott kell lennie ennek a tanulmánykötetnek, ha lázadni akar, s annak is, aki ezt mégsem óhajtja megtenni.

Összegezve 2008. december 2-ának eseményeit, egy tartalmas, aktuális problémákat tárgyaló konferencián vehettek részt az érdeklődők. Az előadások változatosságának köszönhetően a hallgatóság valamennyi tagja kielégíthette érdeklődését, s maradandó élményekkel távozhatott a nap végén. A szervezők, az előadók és a hallgatóság is minden bizonnyal várakozással tekint a nap eseményeit taglaló kötet megjelenésére.

Horváth Futó Hargita

NYELV- ÉS IRODALOMTANÍTÁS: VÁLSÁGOK, VÁLTÁSOK, TÁVLATOK

Literature and language teaching: crises, changes and prospects

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék az idén két szakmai továbbképzést szervezett az általános és középiskolai magyartanárok részére. A másodikra december 6-án került sor az újvidéki Bölcsészettudományi Kar földszinti konferenciatermében. A továbbképzést, amelyen ezúttal is szép számban vettek részt a magyartanárok, Láncz Irén tanszékvezető nyitotta meg, és elsőként ő tartotta meg plenáris előadását a „*A jelentés világa*” címmel, amelyben példákkal szemléltetve járta körül a jel, jelentés, jelölés, jelentésváltozás problémakörét.

Bertók Rózsa, a Pécsi Tudományegyetem vendégtanára előadásában a *How-
gyan tartsunk jó órát?* kérdésre próbált megoldásokat, ötleteket, javaslatokat adni. Röviden ismertette a Zsolnai-program néven ismertté vált értékközvetítő és képességfejlesztő program lényegét, pedagógiai módszereit. Elolvasásra, tanulmányozásra az amerikai pszichiáter, Eric Berne 1964-es sikerkönyvét, az *Emberi játzmákat*, Rudas János *Delfi örökösei*, Thomas Gordon *T.E.T.* (Teacher Effectiveness Training) és Erving Goffman amerikai szociológus magyarul megjelent könyveit ajánlotta.

Németh Ferenc *Az 1950-es nemzedék felállása az Ifjúság című lapban* témájú előadásában az *Ifjúság* című 1945. március 7-én (a bolháni csata első napján) indult, 5000 példányban megjelent lap háború utáni nemzedékének munkásságáról beszélt. A propagandacélok teljesítése mellett a lap első 5-6 évének egyik fő jellemzője az új (irodalmi) hang keresése volt, a *szólamirodalom* és *tömegköltészet* megjelenése és burjánzása, de egy fiatal írónemzedéknek, a fiatal hidasoknak a felállása is. Irodalmunk akkor még a politika kemény szorításában tengődött, csaknem minden eszmei mozgástér nélkül. Amikor 1948-ban, egy tudósítópályázat nyomán feltűnedeztek az első igazi (irodalmi) tehetségek, a szerkesztőség azonnal felismerte, pártfogolta és biztatta is őket. Két hullámban érkeztek ezek a háború utáni fiatalok: az idősebbje már 1947-ben a *Téglák, bárázdák* című antológiában szerepelt, a fiatalabbak pedig 1950–51-ben mutatkoztak meg (kötetekkel pedig csak 1953 után).

Az „ifjú hidasok” nemzedéke, amelynek tagjai a Híd 1950/4. számában léptek fel egységesen (Ács Károly, Fehér Ferenc, Major Nándor, Németh István, Petkovics Kálmán, Tomán László, Bori Imre és mások) az 1950-es évek kultúrklímájában a dogmatizmus és az irodalmi dilettantizmus elleni harcban

nemigen jutottak/juthattak tovább a kezdeményezéseknél – számos kérdés a vajdasági magyar irodalom jellegével és szerepével kapcsolatosan még nyitott maradt –, ifjúsági folyóirat-alapításukra sem került sor. Ezt az 1950-es nemzedéket valójában az jellemezte, hogy nem volt „nemzedék” a szó szorosabb értelmében.

Egy összetett társadalmi-politikai helyzetben, a háború utáni nincstelenségben, nélkülözésben és újjáépítésben kibontakozó írógárdáról volt szó, amelynek tagjai nehéz körülmények között, ideológiai korlátok szorításában is vállalták úttörő szerepüket, mind az irodalomban, mind az akkori közéletben is, azzal a céllal, hogy mielőbb megteremtsék a feltételeket a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalmi és szellemi élet kibontakozására. A lendületes kezdés után ez a nemzedék megtorpant, félmegoldásokkal kényszerült megelégedni, s így maradtak hosszú ideig félúton a hagyományok és a szocialista realizmus, valamint a modernista törekvések között. Fontos tény, hogy az *Iffjúság Szava* e „kinevelt” nemzedékének több mint a fele azonos volt a *Híd* 1950-es nemzedékével, amelynek gerincét az 1928-asok képezték. Tehát, úgy is fogalmazhatnánk, hogy voltaképpen az *Iffjúság Szava* fiatal írógárdája ért be 1950-ben, a *Híd* áprilisi számában. A tizenhét író/költőnek mintegy a fele az *Iffjúság Szava* munkatársa volt. 1950/51-től következett azután a lap lassú kibontakozása, amikor már valamelyest alábbhagyott a politika szorítása, s feltűnni látszott az öneszmélés irodalompolitikája, amely csak valamikor 1954-ben eredményezett paradigmaváltást a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalomban. Amikor is íróink, elfordulva a szolamirodalomtól, lassan elindultak az emberközpontú irodalom felé. A szolamirodalmat követő megújulás, útkeresés, illetve a modernség s a világirodalom felé való nyitás vitathatatlanul az 1950-ben jelentkező fiatal hidasok érdeme volt, de az igazi modernséget, az igazi új hangot csak a Symposion-nemzedék lelte meg. Fontos tény, hogy az 1950 áprilisában jelentkező ifjú hidasok nemzedéke irodalmi tevékenységével, irodalomszemléletével napjainkig meghatározta a jugoszláviai magyar irodalmi életet, és jelentősen hozzájárult a felszabadulás utáni vajdasági magyar irodalom kibontakozásához, arculatának alakításához.

Az általános iskolai magyartanárok szekciójában Bence Erika *Kép és képi alakzatok az irodalmi szövegekben* címmel tartott előadást, míg Kovács Rácz Eleonóra *Nyelvjárás és köznyelv a tanulók nyelvhasználatában* témában tartott műhelymunkát.

Bence Erika Márton László *Minerva búvóhelye* című 2006-ban napvilágot látott regényében vizsgálta a képiség effektusait. Két képzőművészeti alkotás, Heinrich Friedrich Füger (1751–1848) Minervát és Boëthiust ábrázoló festménye, illetve Vinzenz Georg Kininger (1767–1851) Minerva és Arachne versengését megjelenítő metszete, ezek másolatai és értelmezései képezik a regény egyik legfőbb jelentésszervező eljárását. Füger festményéről Kininger és tanítványa, Josef Hafner (1799–1891) is készített másolatot. Egy idős tanácsnok a Füger-kép lehetséges jelentéséről világosítja fel a fiatal Hafnert, míg Kininger

művészetéről és rajzáról Johann B. értekezik: esztétikai előadást tart számára a művészi kifejezésformákról. A rajzok kifejezte jelentések a főhős álmában és vízióiban is megképződnek. Emellett több más képi és látványelem – a Minerva-jelentés tropikus vonzatai (metaforái, szimbolikus alakzatai) és tárgyi megformáltsága (Minerva-szobrok), a könyvomat (a litográfia eljárása: Joahim Alois Senefelder [1771–1851] találmánya), a fénykép (azaz: dagerrotípiá), valamint a látványszínház (Louis-Jacques-Mandé Daguerre [1787–1851] újításai) – vesz részt a regény bonyolult jelentésstruktúrájának kialakításában. E művelődéstörténetként dekódolható regény a klasszicizmus és a romantika között lefolyó alakulástörténeti eseményeket, a korszakváltás (mai szóhasználatban: művészi paradigmaváltás) folyamatait jeleníti meg, s az így megjelenő és értelmezett szellemi katasztrófák a magyar felvilágosodásnak és művészi kifejezésformáinak hanyatlásával, mi több, csődjével azonosak – átváltozások (miként a korszakváltás is egyfajta metamorfózisként élhető meg!), átalakulások, értékvesztések és -hiányok sorozatát közvetíti felénk az elbeszélés.

Kovács Rácz Eleonóra az alábbi – a szociolingvisztikai kutatások eredményeként megfogalmazott – megállapításokból indult ki:

- A nyelvjárás a szűkebb pátriához való ragaszkodás eszköze, általa erősödik a gyermek identitása, de a nemzeti önállóságot befolyásoló tényező is egyben.
- A 20. sz. elejétől a nyelvjárások a demokrácia és az önállóság garanciái.
- A nyelvjárás a vajdasági gyermekek anyanyelve, mint ahogyan más nyelvterületen is szembesülünk ezzel a jelenséggel.
- A nyelvjárások fennmaradása nagymértékben függ a nyelvhasználók attitűdjétől és azoktól a beszédshituációktól, melyekben az egyén használhatja nyelvjárását.
- A nyelvjárás megőrzésére Európa számos országában (pl. Svájc, Norvégia stb.) stratégiát dolgoztak ki. Magyar nyelvterületen napjainkban veszi kezdetét a stratégia kidolgozása.
- A nyelvjárás az iskolai oktatásban nem szabad azonosítani a hibás nyelvi formával.

Felhívta a tanárok figyelmét arra, hogy nem a nyelvjárási forma a hibás, hanem az, amit az anyanyelvi beszélő nem mondana ki, csak a magyarul tanuló külföldi, vagy a kisgyermek, amikor beszélni tanul: pl. „A kutya val labda játsz.” Amikor a tanár a nyelvjárást alacsonyabb rendűnek, műveletlennek, helytelennek minősíti, akkor megsérti azt a nyelvi közösséget, melyhez a gyerek tartozik. Mivel a gyerek helytelennek véli a nyelvjárást, ezért szégyenérzet alakul ki benne. A tanár feladata annak érzékeltetése, hogy nem ítéli el azt a nyelvjárást, melyet a gyerek beszél. Erre vonatkozóan számos gyakorló feladat elhangzott, melyek tanórán történő alkalmazása tudatosítja a köznyelv és a nyelvjárás kö-

zötti különbségeket a gyerekekben. A nyelvtanórák feladata felhívni a figyelmet arra, hogy ugyanazt a dolgot az emberek többféleképpen is kifejezhetik a beszédhelyzettől függően, vagy attól függően, hogy melyik beszélőközösségben nőttek fel, mely beszélőközösséggel azonosulnak. Az előadó beszélt még a nyelvi türelemről és türelmetlenségről, és felvázolta a helyzetképet a vajdasági iskolai oktatásban érvényesülő szerb nyelvi hatást, a nyelvjárást, a köznyelvet, az irodalmi nyelvet, valamint a különböző társadalmi nyelvváltozatokat (szleng, argó, diáknyelv) illetően.

Utasi Csilla a középiskolai magyartanárok részére tartott *A reformáció irodalmának megközelítése a középiskolában (Heltai Gáspár Száz fabulájának példája)* című előadásában abból indult ki, hogy a régi magyar irodalom oktatási nehézségei sokban megegyeznek az irodalom tanításának általános gondjaival (az újonnan jövő generációk esetében az olvasást egyre inkább háttérbe szorítják más médiumok; az ismeretlenebb, idegenebb régi művek szinte a műfaji alapozással egy időben kerülnek sorra), részben azonban a tárgyból eredően különböznek is (a középiskolában az irodalomértés alapjainak kialakítása a cél, a 18. század előtti alkotások azonban a modern, autonóm irodalomtól eltérő szabályok szerint szerveződnek; az irodalomtörténet-írás gyakran szépirodalmi művekként kanonizálja ezeket a műveket, a modern irodalmi szempontok szerint azonban nem értelmezhetők kielégítően). A lehetséges megoldást a szövegek elsődleges kontextusának ismertetése jelentheti. A teljes művelődési és irodalmi szövegekörnyezet nem mutatható be a középiskolában, metszetre lehet törekedni. A *Száz fabula* értelmezésekor a németországi és a magyarországi reformáció hasonló és eltérő jegyeinek szembesítésére nyílik mód. A német reformáció irányítói felhasználták az új médium, a könyvnyomtatás eszközeit, az eszméket illusztrált, a szemben álló feleket gyakran állatfigurákként ábrázoló, milliós példányszámot elért röpiratok terjesztették. A magyarországi hitújítás – nyomdák híján – a prédikáció és az ének eszközt vette igénybe. Heltai Gáspár műhelyében azonban már nyomtatott művekkel támogatta az erdélyi reformációt. Az előadó szerint az irodalomórán való értelmezéshez a tankönyvvel ellentétben a 41. fabula látszik alkalmasabbnak. A farkas és a komondor beszélgetésének morális magyarázata Heltainak az emberi természetről vallott, a lutheri elképzelések hatását mutató nézeteire világít rá.

Hózsá Éva *Irodalom és medialitás problémaköre – egy lehetséges irodalomtanítási modell* című műhelymunkája keretében főként a médiumváltás, a képiség, a fényképezőgép által külsődlegessé vált látás, valamint az önprezentáció elméleti problémakörét emelte ki, amelyet a középiskolai tanulási-tanítási folyamat nézőpontjából a tanórai tevékenységre vonatkoztattak. A képiség újabb szakirodalmának követése olyan kreatív módszertani változásokat eredményezhet a magyartanár munkájában, amelyek – a képi kultúra elhatalmasodásának korában – a szövegértő olvasás esélyeit és az olvasási kedvet is növelhetik. A

konkrét szövegek és szemléltető anyagok ötleteket, más értelmezési lehetőségeket villantottak fel például egy aktuális német példa segítségével a középkor irodalmának megközelítésére vagy Kassák Lajos könyv-felfogásával és *Egy fényképem alá* című versével kapcsolatban. Az utóbbit Domonkos István fénykép-versével (énekeltszövegével), a Ladik Katalin-szövegek eltérő látásmódjával és az optikai médiumok belépésének további irodalmi utalásaival vetették össze. A műhelymunkát az érettségi vizsgák dilemmáira való visszacsatolás zárta le.

Drozdik-Popović Teodóra

TERMÉSZETÍRÁS – TERMÉSZETOLVASÁS

Reading Nature – Writing Nature

2008. december 8-án és 9-én lezajlott az újvidéki BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének és az MTA Irodalomtudományi Intézet Modern Magyar Irodalmi Osztályának 35. közös tanácskozása. Az ilyen jellegű együttműködést 1974-ben kezdték el, és azóta is minden évben felváltva – egyszer Újvidéken, egyszer Budapesten – összejönnek, és megosztják egymással, illetve a közönséggel jelenlegi álláspontjukat, kutatási eredményeiket egy-egy aktuális irodalmi kérdés kapcsán. Ez alkalommal Újvidéken tartották a konferenciát, amelyre a *Természetírás – természetolvasás (a természeti kód működése a 20. és 21. századi magyar irodalomban)* cím alatt került sor.

A tanácskozás résztvevőit Láncz Irén tanszékvezető köszöntötte, megnyitó beszédet pedig Faragó Kornélia és Angyalosi Gergely (Budapest) tartottak, hangsúlyozva a rendezvény jelentőségét, ahogy a résztvevők, úgy a két intézmény számára is. Mielőtt azonban sor került a délelőtti szekció első előadására, Bányai János és Pomogáts Béla (Budapest) megemlékeztek a 2008 októberében elhunyt Bodnár György irodalomtörténészről, az MTA Irodalomtudományi Intézetének nyugalmazott igazgatójáról, aki e tanácskozások rendszeres résztvevője volt. Bányai János szakmabeli teljesítményeit emelte ki, Pomogáts Béla viszont Bodnár György személyiségéről mondott néhány szót.

Angyalosi Gergely *A „láthatatlan természet” költői képei (Juhász Ferenc lírája az ötvenes évek első felében)* címmel tartott előadást. Dolgozatában külön hangsúlyt helyezett a *Tékozló ország* verseire. A költeményekben láthatóvá válik a láthatatlan, a természet viszont énné változik. A versek József Attila *Ódájával* mutatnak hasonlóságot, jellemző rájuk a biológiai látás adottsága és a látomásos képalkotás.

Bányai János *Lator László természetírásával* foglalkozott. Lator László verseiben fontos szerepet kapnak a keretbe illesztett képek, így a természet képei is. A költészet nem jelenítheti meg a természetet igazi mivoltában, hanem a nyelv által csak képet alkothat róla.

Pomogáts Béla *Táj és természet* című előadásában kiemelt helyet kaptak a következő fogalmak: régió, regionalizmus, tájirodalmi elmélet, kulturális régió. Egy irodalmi alkotás tájszemléletét nagyban meghatározza az a kulturális, illetve társadalmi régió, amelyben létrejött.

Harkai Vass Éva előadása: *Természeti kód, természetfiguráció – példák a kortárs magyar líra köréből*. A természet különböző poétikai formációk segítségével érhető tetten. A modernség költészetére az ember és a természet szintézisének leépítése jellemző. A kortárs magyar lírában, amely – részben – a klasszikus modernség verseit írja újra, a kép nem vihető át az én szituációjára. A versekben nem a valóság, nem a természet, hanem a szövegreferencia kap helyet, ami Tóth Krisztina, Petri György, Parti Nagy Lajos és mások költészetével jól reprezentálható.

A délutáni ülészakot egy, a többitől eltérő előadás nyitotta meg. *Az objektív lírája* című dolgozatában Koppanyos András (Budapest) a XX. század legelején kibontakozó filmművészet és az adott kor (magyar) lírájának kapcsolatával foglalkozott. A film megjelenését a fénykép előzte meg, amelyet objektívnak véltek, mivel nem adott lehetőséget az utólagos manipulációra. A mozgókép eleve illúzióra épült, immanens tulajdonságai: a manipuláció, a vágás technikája, a tárgyak megsokszorozódása. A művészeti megnyilvánulás új formájára Babits Mihály is reagált. Heltai és Kassák Lajos verseiben a film hatása figyelhető meg. Az előadást példák is kísérték (pl. expresszionista rövidfilmek).

Gerold László *Természet a drámában és a színpadon*. „Ujjé, a ligetben nagy-szerű” címmel tartott előadást, amelyben – a témával összefüggésben – először is történetileg áttekintette a természet, színház, dráma fogalmak közötti kapcsolatot, majd Madách Imre *Az ember tragédiája* Édenkertjének különböző színpadi megjelenítését kísérte végig ősbemutatójától napjainkig. Konklúzióként megállapítható, hogy a Paradicsom „kulisszái” nem a természetet, hanem az éppen uralkodó művészeti divatot tükrözték. A XX. századi magyar színházban a magánszféra vált uralkodóvá, időnként azonban feltűnt a városliget motívuma is. A városliget egyrészt a természet jelképes ábrázolásához vezetett, másrészt pedig éppen a városi létnek a fő ismervét jelentette.

Földes Györgyi (Budapest): *A festményvászon szálai. Kép- és szövegszerűség Czóbel Minka Pókhálók című elbeszélésében* címmel tartotta meg előadását. Czóbel Minkát a nyugatos modernség előfutárának kell tekinteni. Művein a francia szimbolisták hatása figyelhető meg. A *Pókhálók* 18 éves női főhőse, Annuska Anyegin-féle tétlen hős, közepes intellektus, életében intuícióira, megérzéseire támaszkodik. A pókhálók (fátyol, szövet) mintegy behálózzák az életét, de ugyanez érvényes a természetre és a szöveg egészére is. A műre a festmény-szerű, impresszionista leírások jellemzők. A szimbólumot a nyelv és a kép felől működteti. A szöveg egésze szimbolikus jelentést hordoz.

Bence Erika: *Utazás a „cselekvő” természetben*. A dolgozat szerzője Mérszöly Miklós 80-as évekbeli prózájával foglalkozik, pontosabban *Sutting ezredes tündöklése* című művével. A szöveg fő jellemzőire Jókai Mór *A kőszívű ember fiai*val párhuzamba állítva mutat rá. Sutting ezredes Jókai hősképeinek újrárásaként értelmezhető. Minden forradalomban jelen van, de nem harcol,

csak ellovagol mellettük. A természet az emberi életbe beavatkozó, cselekvő mivoltában jelenik meg. Sutting ezredes megélő, bölcselő forradalmár, aki az új típusú világértést, a megváltozott emberi magatartást képviseli.

A konferencia első napjának utolsó előadását Faragó Kornélia tartotta meg. *A természetírás geokulturális meghatározottsága* című tanulmányában rámutatott Tolnai Ottó és Végel László természetszemléletének különbségeire és érintkezési pontjaira. Tolnai Ottó műveire a természethez való szoros hozzátartozás, a természetben való bennelét jellemző. Az önazonosítás természeti metaforák segítségével történik. Az én saját körébe vonja a természetet, ami a romantikus diskurzushoz való visszatérést jelenti. Végelnél a természet a félelemmel hozható kapcsolatba, a táj ugyanis nem nyújt semmiféle biztonságot. Szemléletükben közös a kellemes hely kiiktatása, a földhöz való rögzítés félelemébresztő mozzanata.

A tanácskozás második napjának első előadója Toldi Éva volt, aki Juhász Erzsébet prózájának természetszemléletét vizsgálta. Az út, az utazás a vajdasági irodalom legmegterheltebb toposza, és egyben kézenfekvő a természet leírásához. Juhász Erzsébet műveiben is lényeges szerepet kap az utazás, az utazó azonban legtöbbször helyben marad, hiszen az ő esetében mentális útról van szó. Szövegeit inkább a természet hiánya jellemzi, annak a helyét pedig az olvasás veszi át.

Deczky Sarolta (Budapest) *Térképről lemaradt tájak – természet és ember kapcsolata Tar Sándor prózájában* címmel tartott előadást. Tar Sándor írásainak helyszíne a perem, a nyers, barbár természet, amely szoros kapcsolatban áll a benne élő emberrel (egymás tükrei). Szövegvilága a „normális” társadalom tudatalattijaként funkcionál, amelyben az emberek az állatokhoz hasonlítanak. Fókusz helyzetbe egy újfajta, szubhumán lét kerül, ami a látásmód megváltoztatását is eredményezi. Ily módon műveinek figurái a világot, a térképet a széléről, sőt a határon túlról figyelhetik meg.

Virág Gábor: *Két test között. A test természetes és/vagy kulturális értelmezése* című dolgozatában Lovas Ildikó *Spanyol menyasszony* című regényét vizsgálta. Az öltözködés az identitás meghatározójaként jelenik meg. Egy hiperreális világról van szó, amely a szimulakrum logikája szerint működik. A testiség a nők társadalmi pozícióját is meghatározza. A szerző és mű viszonyában ez utóbbi a gyermek szerepét tölti be.

Szabó Szilvia dolgozatában Grecsó Krisztián *Tánciskola* című regényének természet-vonatkozásaival foglalkozott, míg Herédi Károly, a konferencia utolsó és egyben legfiatalabb résztvevője is *Föld, víz, levegő..., szar. Természetben innen és túl* cím alatt Háty János Xanadóját interpretálta.

A tanácskozás előadásai a természet verbális megjelenítésének változatosságára mutattak rá nemcsak a magyarországi, hanem a vajdasági magyar irodalom vonatkozásában is.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Boldizsár Anna egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Juliane Brandt egyetemi docens,
Ludwig-Maximilians-Universität, München

Dr. Czékus Géza egyetemi rendes tanár, oktatási dékánhelyettes,
Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

F. Cirkl Zsuzsa újságíró, Dunatáj, Zombor

Dr. Csányi Erzsébet egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem,
BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Drozdi-Popović Teodóra egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Fébert Zsófia középiskolai tanár,
Széchenyi István Gimnázium és Szakközépiskola, Pécs

Gruber Enikő egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem,
BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Györe Géza könyvtárvezető,
Pannon Egyetem, Neveléstudományi Intézet, Pápa

Dr. Hódi Sándor pszichológus, közíró,
a Széchenyi István Stratégiakutató Intézet igazgatója, Tóthfalu

Horváth Futó Hargita magiszter, egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem,
BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Dr. Ilia Mihály nyugalmazott egyetemi tanár, Szeged
Janovics Mária magyartanár, Kupuszina–Bácskertes

László Zita egyetemi adjunktus, PTE Természettudományi Kar,
Testnevelés- és Sporttudományi Intézet, Pécs

Mák Ferenc művelődéstörténész, az Aracs folyóirat főszerkesztője, Szabadka
Marzell Péter (1936–2007)

Orcsik Roland egyetemi tanársegéd,
SZTE Bölcsészettudományi Kar, Szlovén Tanszék, Szeged

Petrik Emese magiszter, magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka

Dr. Szabó Mihály Gizella nyelvész, Gramma Nyelvi Iroda, Dunaszerdahely
Szedmina Livia főiskolai tanár, Műszaki Szakfőiskola, Szabadka –
doktorandusz, ELTE BTK Amerikanisztika Doktori Iskola, Budapest

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünkbe* szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk vagy a főszerkesztő címére; mágneslemezen vagy ímélnben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és ímélcímüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagrammokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem függelékként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben, kiemelések nélkül közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelést nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén: (IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159.). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.) *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest.

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség